LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

FÜNFZEHNTER BAND

Zweites Heft.

LEIPZIG

VERLAG VON S. HIRZEL

1894.

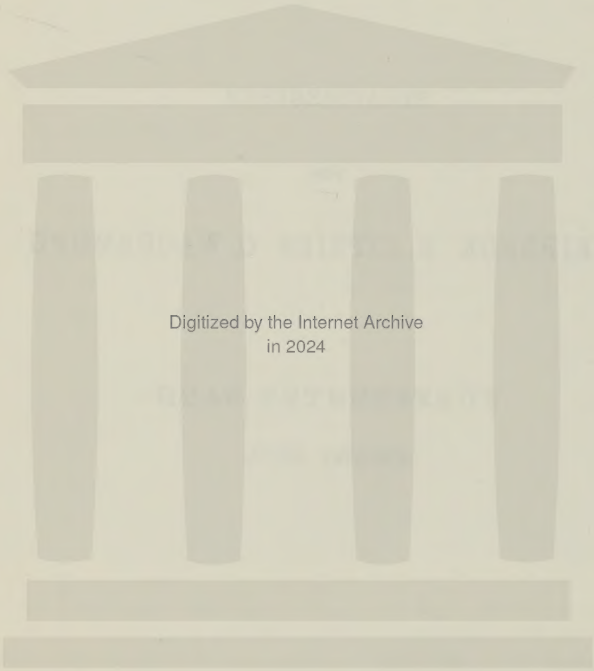

Digitized by the Internet Archive
in 2024

https://archive.org/details/leipziger-studien-zur-classischen-philologie_1894_15_2

DE

CLASSIUM ITALICARUM

HISTORIA ET INSTITUTIS

SCRIPSIT

OTTO FIEBIGER.

Viri docti cum intra hos decem annos magis magisque studia contulerint ad singularum legionum auxiliorumque Romanorum res gestas quam accuratissime indagandas, classium Italicarum historiam institutionemque immerito fere neglexerunt. Neque enim nisi a duobus usque adhuc classium Romanarum historia aliqua ex parte pertractata est. Cum anno h. s. sexagesimo sexto ab academia Parisina quaestio esset proposita institutionis classium Romanarum e scriptoribus lapidibusque Graecis et Romanis exquirendae, Camillus de la Berge Francogallus, bibliothecae Parisinae bibliothecarius, anno h. s. undeseptuagesimo accuratissimam de illa re commentationem tradidit, cui laus praemiumque tributa sunt. Sed cum paulo post mortuus sit, commentatio eius multos per annos in scriniis latuit. Quae ne oblivione obrueretur, ab amico eius Roberto Mowat anno h. s. octogesimo sexto in volumine sexto annalium, qui „Bulletin épigraphique" appellantur, carptim in lucem edita est. Nempe breviarium illud nonnullis locis non sufficere facile intellegitur, praeterquam quod numerus inscriptionum classiariorum ex illo tempore valde auctus est.

Multo uberius eadem de re disseruit Hermannus Ferrero homo Italus in eo libro, qui inscribitur „l'ordinamento delle armate romane" (Augustae Taurinorum 1878), qui continet insuper quingentas octoginta unam inscriptiones classiariorum ad id tempus notas. Nec satis habuit vir ille doctus hoc volumen composuisse. Addidit anno h. s. octogesimo quinto supplementum haud exile centum quinquaginta unam inscriptiones novas complectens in volumine tricesimo sexto annalium, qui vocantur „Memorie della Reale accademia delle scienze di Torino". In duabus illis commentationibus etsi larga materies

proponitur, nonnulla tamen plane sunt praetermissa, alia neglegentius disputata, non diiudicata alia. Accedit quod inscriptionum lectiones, quas Ferrero in priore saltem disputatione praebet, interdum non diligenter sunt notatae, quod quidem viro docto crimini dari nequit, cum illo tempore Corporis Inscriptionum Latinarum voluminum, quae plurimas classiariorum inscriptiones continent, admodum pauca edita essent.

Iam cum omnia fere Corporis, quod dixi, Berolinensis volumina sint emissa, gravissimum illud argumentum retractare conatus sum, tametsi amplitudine rei impedior totam historiam institutionemque vel classium Italicarum tantum enarrare, quod dissertationis modum multo excederet. Satis habui eis, qui post me materiem illam integram tractaturi sunt, fundamentum laboris struxisse. Atque ut operis consilium patefaciam, in tribus prioribus capitibus res, quae ad ipsam classium Italicarum historiam pertinent, in quarto et quinto institutionem classium illarum tractabo. Accedunt indices ducum classiariorum in capite sexto duaeque appendices.

Ac primum quidem dicendum erit de classium Italicarum origine.

CAPUT I.

De classium Italicarum origine.

Romani cum Sullanis primum temporibus imperium Italicorum marium validis classibus firmare conarentur, initio calamitatibus sunt afflicti.[1]) Quamquam M. Antonio anno a. Chr. n. septuagesimo quarto amplissimum delatum erat a senatu maritimum pro praetore imperium[2]), nullo tamen modo Romanorum spei satisfecit. Immo vero classis eius a Cretensibus, qui cum piratis societatem inierant, fusa atque fugata est[3]), quam cladem Romanos non accepturos fuisse verisimile, si Antonio a senatu maior numerus navium opesque satis magnae decreta essent.[4]) Feliciore cum eventu anno a. Chr. n. duodeseptuagesimo Q. Metellus navalibus proeliis pro praetore dimicavit.[5]) Nihilominus latrocinia brevi post maris interni oras de integro infestaverunt. In tantis angustiis cum inaudita potestas terra marique anno a. Chr. n. sexagesimo septimo ad Cn. Pompeium esset delata, paucis diebus ab eo Italicis maribus pax incolumitasque com-

1) Bella, quibus proconsules M. Antonius anno centesimo tertio (Liv. Perioch. l. 68), P. Servilius Vatia Isauricus intra duodeoctogesimum atque septuagesimum sextum annum (Liv. Perioch. l. 93) cum piratis pugnaverunt, praetermitto, cum illis non Italiae, sed Asiae minoris maria a praedonibus liberarentur.

2) Cic. Act. in Verr. l. II § 8: 'Post M. Antonii infinitum illud imperium', l. III § 213: 'Ita se in isto infinito imperio M. Antonium gessisse' ...; Vell. Pat. l. II 31, 3; Lactantii divin. inst. l. I 11 § 32: 'Quale M. Antoni fuit infinitum illud imperium, cui totius orae maritimae potestatem senatus decreverat, ut praedones persequeretur ac omne mare pacaret.'

3) Flor. l. I 42, 3.

4) Mommsen, hist. Rom. III^6 p. 79.

5) App. Sic. c. 6; D. Cass. l. 36. 1, 2.

mercii conciliata est, ut praedicat in oratione, quae inscribitur pro lege Manilia, Cicero (§ 35): 'Duabus Hispaniis et Gallia praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit.'

Quinque annis post ingens pecunia sestertium ter et quadragies in classis armamenta erogata est [1]), cum persuasum esset Romanis nisi classium robore Italiae maria defendi non posse, itemque in posterum annum pecunia classi ornandae collata est.[2]) Neque C. Julius Caesar civili bello exorto Italicorum marium imperium praeoccupare neglexit. Qui cum anno a. Chr. n. undequinquagesimo in utroque mari classes aedificare [3]) maturasset, in Tusco mari Q. Hortensio Hortalo [4]), in Hadriatico P. Cornelio Dolabellae [5]) summam imperii tradidit.

At omnes illi apparatus maritimi in summa rerum necessitate instituti ne paululum quidem manserunt. Nam anno a. Chr. n. undequadragesimo Italiae orae orbatae rursus omni classis praesidio infestis navibus S. Pompei erant ita proiectae, ut Caesar Octavianus et M. Antonius cum Pompeio Misenense foedus inire cogerentur. Tum Octavianus primus consilium cepit Romanorum imperii in supero inferoque mari in perpetuum stabiliendi. Cui priusquam cum S. Pompeio decertare posset, cum imprimis classibus satis firmis opus esset, anno a. Chr. n. duodequadragesimo et Romae et Ravennae [6]) classes

1) Cic. pro Flacco § 30: 'Nonne nos his in mare superum et inferum sestertium ter et quadragiens erogabamus?'

2) Cic. pro Flacco § 30: 'Quid postero anno? nonne M. Curtio et P. Sextilio quaestoribus pecunia in classem est erogata?'

3) App. Bell. civ. l. II 41: *Ἐκέλευσε δὲ καὶ νεῶν στόλους δύο γίγνεσθαι κατὰ σπουδήν, ἀμφί τε τὸν Ἰόνιον καὶ περὶ τὴν Τυρρηνίαν.*

4) Oros. l. VI 15, 8.

5) Flor. l. II 13, 31.

6) App. Bell. civ. l. V 78: *Ναῦς τε μακρὰς ἐκ Ῥαουέννης καὶ στρατὸν ἐκ τῆς Κελτικῆς καὶ παρασκευὴν ἄλλην ἐς τὸ Βρεντέσιον καὶ ἐς Δικαιάρχειαν ὀξέως περιέπεμπεν*, l. V 80: *Τριήρεις δὲ ἑτέρας ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Ῥαουέννῃ προσέτασσε γίγνεσθαι καὶ στρατὸν πολὺν ἐκ τῆς Ἰλλυρίδος μετεπέμπετο . . . Τὴν δ' οὖσαν παρασκευὴν (νεῶν) ἐκέλευε Κορνιφίκιον ἐκ Ῥαουέννης μεταγαγεῖν ἐς Τάραντα.*

instruendas curavit, quarum alteri Tusci maris praesidio constitutae C. Calvisium Sabinum et Menodorum, alteri, quae Hadriaticum mare defenderet, L. Cornificium [1]) praefecit. Quae tamen valida classium praesidia eodem ipso anno cum Pompeianis navibus optime exercitatis tum vi procellarum paene deleta sunt.[2])

Tanta clade accepta Octavianus Agrippae, quo nemo illa aetate rei navalis peritior erat [3]), tum forte ex Aquitania peropportune signis laureatis reverso novam classem comparandam mandavit. Ille quidem cum extemplo cognovisset amplissimum munitissimumque portum praecipue necessarium esse, sinum Baianum lacusque Lucrinum et Avernum [4]), qui in interiore terra sunt, in unum spatiosissimum portum fossis inter se ita coniunxit [5]), ut ad interiorem quoque portum, lacum Avernum, e mari ipso aditus esset. Ligna ad naves aedificandas necessaria e densissimis silvis [6]), quae lacum Avernum a duobus lateribus circumdabant, caesa sunt, ut Strabo (l. V 4, 5 p. 244 C) testatur: *Περικλείεται δ' Ἄορνος ὀφρύσιν ὀρθίαις . . . πρότερον δὲ συνηρεφέσιν ἀγρίᾳ ὕλῃ μεγαλοδένδρῳ καὶ ἀβάτῳ . . . νυνὶ δὲ τῆς ὕλης τῆς περὶ τὸν Ἄορνον κοπείσης ὑπὸ Ἀγρίππα.*

Optima classe instructa sociisque navalibus ab Agrippa crebris exercitationibus ad navale bellum ingeniose praeparatis Octavianus cum S. Pompeium proeliis ad Mylas et Naulochum commissis superavit, tum M. Antonium Actiaca pugna devicit.

Sed tantis belli navalis victoriis reportatis Octavianus neutiquam otio se dedit. Sicut rerum potitus stativa militum collo-

---

1) App. Bell. civ. l. V 80.

2) App. Bell. civ. l. V 92.

3) Vell. Pat. l. II 79, 2; D. Cass. l. 48. 49, 2; Zon. l. X 23, P. I p. 514 D.

4) Strab. l. V 4, 5 p. 244 C.

5) Suet. Div. Aug. c. 16; D. Cass. l. 48. 50, 3; Flor. l. II 18, 6; Verg. Georg. l. II 161 seq. cum scholiis; Anthol. Pal. (ed. Dübner) l. VII 379 et IX 708.

6) cf. de densissimis lacus Averni silvis: Ps. Arist. de mir. ausc. c. 102; Prop. l. IV 17, 1; Verg. Aen. l. III 442 cum scholiis, l. VI 118 et 564; Sil. Ital. l. VI 154; Claud. Rapt. Proserp. l. I 116.

cavit singulasque legiones in singulas imperii Romani provincias distribuit, ita Italicis classibus Miseni et Ravennae perpetuas stationes instituit, ut Caesarum aetatis scriptores commemorant. Velut legimus in annalibus Taciti (l. IV 5): 'Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam . . . praesidebant', in Suetoniana vita Divi Augusti (c. 49): 'Classem Miseni et alteram Ravennae ad tutelam superi et inferi maris collocavit', in Vegetii epitoma rei militaris (l. IV 31): 'Apud Misenum igitur et Ravennam singulae legiones[1]) cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent et, cum ratio postularet, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes navigio pervenirent.'

Ravennae navalibus Octavianus iam anno a. Chr. n. duodequadragesimo, ut supra (cf. p. 280 adn. 6) vidimus, usus erat, quamquam nemo tradit iam illa aetate ibi arteficiosum portum constitutum esse. Suo igitur iure Bormannus[2]) scribit de portus Ravennatis statu aetate Augusti: 'Magno portu (Ravennae) vel instituto vel aucto.' At idem vir doctus Appiani locos (l. V 78, 80), e quibus Ravennam libera re publica florente navium armamentarium fuisse discimus, in praefatione, quam in volumine undecimo CIL ad Ravennatium inscriptionum syllogen composuit, silentio praetermisit.

Quaenam autem erant causae, quibus commotus Octavianus Ravennae potissimum principalem Hadriaticae classis stationem instituit? Ac primum quidem ab illa urbe in finibus Galliae Cisalpinae et Italiae sita[3]) classis non solum septen-

1) Vegetii verba: 'Singulae legiones cum classibus' non cum Raphaelo Fabretti (Col. Trai. p. 83 seq.) atque Böckingio (N. D. II p. 988 seq.) ita percipienda sunt, quasi classiarii et Misenenses et Ravennates re vera duabus legionibus inserti fuerint. Immo Vegetii error, ut primus Lipsius (de magn. Rom. l. I c. 5) vidit, cui omnes fere viri docti assentiuntur (Marquardt, „Staatsverw." II² p. 511 adn. 7), inde exortus est, quod classiarii, ut in militia legionaria, in centurias divisi fuerunt, id quod infra in septima parte capitis quinti explicabo.

2) CIL XI p. 6ª.

3) App. Bell. civ. l. II 32: *Κατέβαινεν ἐπὶ Ῥαουέννης, ἣ συναφής τε ἦν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῆς Καίσαρος ἀρχῆς τελευταία.*

trionem meridiemque versus celeri navigatione perveniebat, sed etiam paucis horis in Dalmaticam oram in Ravennae conspectu positam ac summa cum diligentia custodiendam propter crebras Dalmatarum seditiones [1]), qui modo annis a. Chr. n. tricesimo quinto et sequente [2]) rebellionem fecerant. Deinde Ravenna, urbs undique fere paludibus cincta [3]), quae ad septentrionem versus latissime excurrebant [4]), a continente difficillime poterat oppugnari. In occidentali solum latere Romam versus angustum aditum patuisse testatur Iordanes.[5]) Urbs ipsa, ut colligi potest e verbis Strabonis (l. V 1, 7 p. 213 C): *Ξυλοπαγὴς ὅλη καὶ διάρρυτος, γεφύραις καὶ πορθμείοις ὁδευομένη* fossis cuniculisque ita erat divisa, ut Ravennates in modum Venetorum pontibus scaphisque commercium haberent. Domus ipsae

1) D. Cass. l. 54. 34. 3, 4.

2) App. Ill. c. 15—23; D. Cass. l. 49, 35—38.

3) Vitr. l. I 4, 11: 'Exemplar autem huius rei Gallicae paludes possunt esse quae circum Altinum Ravennam Aquileiam'; Strab. l. V 1, 7 p. 213 C: *Ἐν δὲ τοῖς ἕλεσι μεγίστη μέν ἐστι Ῥάουεννα;* Colum. de re rust. l. III 13, 8: 'Nisi statim uligo palustris obvia, sicut in agro Ravennate'; Sid. Apoll. epist. l. I 8, 2 (Mon. Germ. Hist. VIII p. 13): 'Quod te Ravennae felicius exultantem auribus Padano culice perfossis municipalium ranarum loquax turba circumsilit'; Zos. l. V 27, 1: *Ῥήνη κληθεῖσα διὰ τὸ πανταχόθεν ὕδασι περιρρεῖσθαι;* Iord. Get. c. 29 § 148: 'Haec (Ravenna) in sino regni Romani super mare Ionio constituta, ut in modum insulae influentium aquarum redundatione concluditur'; Proc. Bell. Goth. l. I 1 (Corp. Byz. Proc. vol. II p. 8): *Πάδος τε γὰρ ὁ ποταμός ... . καὶ ποταμοὶ ἄλλοι ναυσίποροι ξὺν λίμναις τισὶ πανταχόθεν αὐτὴν περιβάλλοντες ἀμφίρρυτον ποιοῦσι τὴν πόλιν;* Theoph. Chronogr. (ed. Boor) I p. 84 v. 24 seq.: *Καὶ ἄγει αὐτοὺς διὰ τῆς παρακειμένης τῇ Ῥαουέννῃ λίμνης ἀβάτου οὔσης;* Sil. Ital. l. VIII 601: 'Lenta paludosae proscindunt stagna Ravennae'; Mart. Epigr. l. III 93, 8: 'Meliusque ranae garriant Ravennates', l. XIII 21, 1: Mollis in aequorea quae crevit spina Ravenna'; Sid. Apoll. epist. l. VII 17, 19 (Mon. Germ. Hist. VIII p. 124): 'Rura paludicolae temnis populosa Ravennae.'

4) Herod. l. VIII 6, 5: *Ὡς δὲ διέπλευσαν τάς τε λίμνας καὶ τὰ τενάγη μεταξὺ Ἀλτίνου καὶ Ῥαβέννης;* It. Ant. (126): 'Inde navigantur septem maria Altinum usque.'

5) Get. c. 29 § 148: 'Quae urbs inter paludes et pelago interque Padi fluenta unius tantum patet accessu' atque § 149: 'Ab occidente vero habet paludes, per quas uno angustissimo introitu ut porta relicta est.'

in palis erant aedificatae, ut testis est Vitruvius (l. II 9, 11): ‘Est autem maxime id considerare Ravennae, quod ibi omnia opera et publica et privata sub fundamentis eius generis habent palos.’ Tum propter propinquitatem Padi Ravenna cum nobilissimo illo Italiae flumine nulla fere impensa poterat coniungi. Qua ratione non solum commercium navium, quibus Padus secundum Strabonem (l. V 1, 11 p. 217 C) a Placentia, secundum Plinium (n. h. l. III 123) ab Augusta Taurinorum navigabatur, Ravennam trahebatur [1]), sed etiam Padus ipse ab Hadriatico mari expedite patefiebat, cum omnia iusta ostia Padi aetate Augusti a mari valde impedita essent, ut legitur apud Strabonem (l. V 1, 5 p. 212 C): *Διαχεόμενος δ' εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τὰς ἐκβολὰς τυφλὸν τὸ στόμα ποιεῖ καὶ δυσείσβολός ἐστιν.*[2]) Denique latissima pineta, quae prope ad Ravennam extendebantur [3]), salutusque vallis Padanae [4]) materia navali abun-

1) Re vera Strabo commemorat (l. V 1, 11 p. 217 C) a Placentia Ravennam usque duos dies totidemque noctes in Pado navigari. Polybiana aetate per Volanen ostium Padi navigabatur, quod unum est ostiorum septentrionalium (Polyb. l. II 16, 11. 12: *Τὸ δ' ἕτερον (στόμα) Ὅλανα· κεῖται δ' ἐπὶ τούτῳ λιμὴν οὐδενὸς τῶν κατὰ τὸν Ἀδρίαν ἥττω παρεχόμενος ἀσφάλειαν τοῖς ἐν αὐτῷ καθορμιζομένοις*), cuius in vicinia egregia navium statio erat.

2) Sic Spineticum ostium Padi Strabonis temporibus videtur harenis obstructum fuisse, cum oppidum Spina, quod primo maritimum erat, secundum Strabonem (l. V 1, 7 p. 214 C) nonaginta stadia a mari abesset. Eodem modo Vergilianis versibus (Aen. l. XI 456—458):

> Haut secus atque alto in luco cum forte catervae
> Consedere avium piscosove amne Padusae
> Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni

regio palustris Padusae, quae in Spineticum ostium effunditur, illustratur, cuius in ripis palustribus cycni versantur. Id quoque proferam Vibium Sequestrem (Riese, Geogr. Lat. min. p. 154 v. 10), quem constat nominum indicem a poëtis Vergilio, Ovidio, Lucano deprompsisse (cf. Teuffel, hist. litt. Rom. II[5] p. 1145 adn. 1), Padusam pro palude putavisse.

3) Rubaeus, Italicarum et Ravennatium historiarum l. I p. 7 E; Gregorovius, Wanderjahre in Italien IV p. 45; Schweiger-Lerchenfeld, das Mittelmeer p. 191.

4) In regione Padana larigna praecipue ligna, quae secundum Vegetium (l. IV 34) ad navium aedificationem maxime idonea erant, caesa esse scriptum legimus apud Vitruvium (l. II 9, 16): ‘Quaesitum unde essent ea

dabant, quod, cum Italia lignis valde careret, summi momenti erat. Itaque Ravenna omni ex parte ad classis stationem maxime ideonea erat.

De portus Ravennatis situ, apud quem pharus erat constituta (Plin. n. h. l. 36. 83.)[1]), nisi descriptionibus, quas quinti sextique p. Chr. n. saeculi scriptores exhibent, non edocemur.[2]) Erat in ore latissimae Fossae Augustae[3]), quae hodie evanuit.[4]) Fossa autem Augusta ab Augusto imperatore instituta a meridiana[5])

---

ligna, quae ab igni non laederentur. Tunc ei demonstraverunt eas arbores, quarum in his locis maximae sunt copiae, et ideo id castellum Larignum uti materies larigna est appellata. Haec autem per Padum Ravennam deportatur.'

1) Ipse Desiderius Spreti, qui ante hos centum fere annos scripsit, illius phari vestigia vidit, ut adnotat in libro suo „de origine urbis Ravennae" (l. I p. 5 A).

2) Quae exstat portus Ravennatis Ravennae in ecclesia S. Apollinare Nuovo imago musiva saec. p. Chr. n. VI, vide in „Stacke, Deutsche Geschichte" I p. 102.

3) Plin. n. h. l. III 119: 'Augusta fossa Ravennam trahitur (Padus), ubi Padusa vocatur quondam Messanicus appellatus'; Iord. Get. c. 29 § 150: '(Padus) ab Augusto imperatore latissima fossa demissus, qui septima sui alvei parte per mediam influit civitatem, ad ostia sua amoenissimum portum praebens'; Claud., de VI. cons. Honor. Aug. v. 495, 496:

Signa movet, iamque ora Padi portusque relinquit
Flumineos.

4) Forbiger, Handb. der alten Geogr. III p. 504. Portus Ravennatis Padique ostiorum tabulam meam vide separatim.

5) Quod Nissenus (Ital. Landesk. p. 205) Fossam Augustam longius quam ad proximum Padi ramum, Padusam productam esse opinatur, cum hodie ligula, quae multo magis quam Padusa ad septentrionem spectet — ad occidentem versa a lacuna Fossa di Porto — „Agosta" appelletur, in accuratissima tabula octava geographica Mayri (Atlas der Alpenländer) non ligula Agosta nomine est relata, sed vicus in septentrionali ligulae parte situs. Imprimis autem id viro docto respondeo fortuitum concentum vocis „Agosta", quae ligulam secundum ipsum, secundum Mayrum vicum, nullo tamen modo fossam significat, plane nihil valere ad sententiam eius confirmandam, cum hodie in Italia nomen „Agosta" creberrimum sit. Est enim nomen „Agosta", ut nonnulla afferam exempla, et Latii oppido prope Sublaqueum sito et maritimo Siciliae oppido prope Syracusas. Immo respiciendum est Fossam Augustam ab Augusto propterea vix ultra Padusam esse productam, quod prorsus inutile erat illam fossam, quae Ravennam

parte Padi, quae Padusa appellatur, deducta erat urbemque Ravennam in duas partes dividebat, ut legimus et apud Iordanem (vide p. 285 adn. 3) et in epistula quinta libri primi Sidonii Apollinaris (§ 5) (Mon. Germ. Hist. VIII p. 7): 'Insuper oppidum (Ravennam) duplex pars interluit Padi, certa pars alluit.' Poterat vero talis fossa facillime per ipsam urbem rivulis passim irrigatam (cf. p. 283) perduci. Sed cave ne cum Fossa Asconis, Ravennae munimento septentrionem versus, cuius idem Iordanes (Get. c. 29 § 149) mentionem facit, Fossam Augustam confundas, id quod Forbiger[1]) peccavit. Nam quamquam eadem erat pars Padi, Iordane tamen teste (Get. c. 29 § 149): 'A septentrionale quoque plaga ramus illi (Ravennae) ex Pado est, qui Fossa vocitatur Asconis' Ravennam a septentrionali parte petebat. Quod autem gravissimum est, apud Iordanem et Fossa Augusta et Fossa Asconis plane seorsum enumerantur. Quo autem tempore Fossa Asconis sit orta, statuere non licet, cum alibi non commemoretur. Cum Fossa Augusta deducta 'plurimus Padi iuxta civitatem Ravennam in praedictum mare magnum ingrederetur', ut geographi Ravennatis verbis (p. 290 ed. Parthey) utar, Ravenna in posterum tanta erat opportunitate locorum, ut omnium ad Hadriaticam oram Italiae sitarum urbium illustrissimum emporium fieret, quod Sidonii Apollinaris (epist. l. I 5, 5 [Mon. Germ. Hist. VIII p. 7]) verbis expressum est: 'Qui (Padus) ab alveo principa. molium publicarum discerptus obiectu et per easdem derivatis tramitibus exhaustus sic dividua fluenta partitur, ut praebeant moenibus (Ravennae) circumfusa praesidium, infusa commer-

cum flumine ipso Padi coniungeret, usque ad Caprasium ostium producere, cum ille Padi ramus multo sit angustior quam latissimum flumen Padusae. Id quoque moneo fossam, cuius mentio fit in fragmento Valgii Rufi poëtae (Baehr. Fragm. poët. Rom. p. 343 n. 3):

Et placidam fossae qua iungunt ora Padusam,
Navigat Alpini flumina magna Padi,

sine ulla dubitatione esse Fossam Augustam. Exoritur autem illa fossa, si Servii commentarium (ad Verg. Aen. l. XI 457), qui Valgii Rufi versus exhibet, respicimus, a flumine Padusa, cum talis sit Servii explicatio: 'Alii (dicunt Padusam esse) partem Padi, in quam descenditur fossa.'

1) Handb. der alten Geogr. III p. 505, adn. 43.

cium. Hic peropportuna cuncta mercatui.' Neque potest dubitari, quin illa urbs ex ea aetate Hadriatici maris imperium obtinuerit, quo antiquissimis temporibus Spinam oppidum floruisse Strabo [1]) narrat.

Aestuum accessu recessuque Ravennatium portus, ut ad propositum revertar, non carebat, ut et ex Claudiani versibus (de VI. cons. Honor. Aug. 495—499):

Iamque ora Padi portusque relinquit
Flumineos, certis ubi legibus advena Nereus
Aestuat et pronas puppes nunc amne secundo,
Nunc redeunte vehit, nudataque litora fluctu
Deserit, Oceani lunaribus aemula damnis,

et e Procopii verbis apparet (Bell. Goth. l. I 1 [Corp. Byz. Proc. vol. II p. 9]): *Ἐνταῦθα γίγνεταί τι ἐς ἡμέραν ἑκάστην θαυμάσιον οἷον. Ἡ θάλασσα πρωΐ ποιουμένη σχῆμα ποταμοῦ ἡμέρας ὁδὸν εὐζώνῳ ἀνδρὶ ἐς γῆν ἀναβαίνει καὶ πλόϊμον αὐτὴν παρεχομένη ἐν μέσῃ ἠπείρῳ, αὖθις ἀναλύουσα τὸν ποταμόν, ἀναστρέφει ἀμφὶ δείλην ὀψίαν, καὶ ἐφ' αὑτὴν ξυνάγει τὸ ῥεῦμα. Ὅσοι οὖν ἐς τὴν πόλιν ἐσκομίζειν τὰ ἐπιτήδεια ἢ ἐνθένδε ἐκφέρειν κατ' ἐμπορίαν ἢ κατ' ἄλλην ἔχουσιν αἰτίαν, τὰ φορτία ἐν τοῖς πλοίοις ἐνθέμενοι, κατασπάσαντές τε αὐτὰ ἐν τῷ χωρίῳ οὗ δὴ ὁ ποταμὸς γίνεσθαι εἴωθε, προσδέχονται τὴν ἐπιρροήν. Καὶ ἐπειδὰν αὖτη ἀφίκηται, τά τε πλοῖα κατὰ βραχὺ ἐκ γῆς ἐπαιρόμενα πλεῖ καὶ οἱ ἀμφὶ ναῦται ἔργου ἐχόμενοι ναυτίλλονται ἤδη.* Circuitus eius videtur maximus fuisse, cum apud Iordanem, qui e Dionis libris deperditis testimonium excerpsit, portum Ravennatem ducentas quinquaginta naves capere potuisse memoriae traditum sit.[2]) Idem colligendum est e Zosimi verbis (l. VI 8, 2): *Πλῆθος πλοίων οὐ μέτριον εἰς τὸν τῆς Ῥαβέννης λιμένα συναγαγόντος.* Quoniam urbs a mari Procopio teste [3]) duo stadia aberat, in portus

1) l. V 1, 7 p. 214 C: *Ἱστορεῖται περὶ αὐτῶν (τῶν Σπινητῶν) ὡς θαλασσοκρατησάντων. Φασὶ δὲ καὶ ἐπὶ θαλάσσῃ ὑπάρξαι.*

2) Iord. Get. c. 29 § 150: 'Classem ducentarum quinquaginta navium Dione referente tutissima dudum credebatur recipere statione.'

3) Bell. Goth. l. I 1 (Corp. Byz. Proc. vol. II p. 8).

regione Ravennae suburbium Classis [1]) nomine conditum est. Quo in suburbio, ubi plurimae Ravennatium classiariorum inscriptiones repertae sunt, castra quidem classiariorum rerumque omnium ad navalem militiam necessariarum receptacula collocata erant.

Ravennam ipsam, quamquam naturae propugnaculis optime erat munita, tamen iam a Iuliis imperatoribus firmis muris circumdatam esse et Hieronymus Rubaeus [2]) et Desiderius Spreti [3]) rectissime opinati sunt. Licet enim cognoscere e quinto titulo CIL vol. XI anno p. Chr. n. quadragesimo tertio ab imperatore Claudio Ravennae auream portam esse aedificatam, cuius in basi inscriptio illa insculpta erat.[4]) Saeculo p. Chr. n. quinto ab imperatore Valentiniano tertio Ravennae muros denuo praemunitos esse Agnellus Ravennas [5]) (Lib. pontifical. Vit. S. Ioannis c. IV) ecclesiasticus auctor saeculi octavi testatur.

Explicatis et portus et urbis Ravennae condicionibus pertractanda est quaestio difficillima neque ab ullo adhuc virorum doctorum tractata, quo fere tempore Augustus imperator Ravennatem stationem instituerit. Neque enim certus annus potest

1) Procop. Bell. Goth. l. II 29 (Corp. Byz. Procop. vol. II p. 270): *Ἐκέλευε κατὰ τάχος ἐς Κλάσσες τὸν λιμένα ἐσπλεῖν· οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὸ Ῥαβέννης προάστειον καλοῦσιν, οὗ ὁ λιμήν ἐστιν;* Iord. Get. c. 20 § 151: 'Trino si quidem urbs ipsa vocabulo gloriatur trigeminaque positione exultat, id est prima Ravenna, ultima Classis, media Caesarea inter urbem et mare'; Agath. l. I 20: *Παραγίγνεται ἐς Κλάσσεις, οὗ δὴ τὸν Ναρσῆν διατρίβειν ἐπέπυστο. Ἵδρυται δὲ τὸ φρούριον ἐν τῇ Ῥαβέννης περιοικίδι*; Theoph. Chronogr. (ed. Boor) I p. 109, 18 seq.: *Τούτῳ τῷ ἔτει ἐκάη ἡ Ῥάβεννα, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐσφάγη ὁ πατρίκιος Ῥαμίτος εἰς Κλάσας;* Geogr. Rav. p. 258, v. 6—8: 'Item civitas | Caesarea | Classis' |, p. 326, v. 1—3: 'Ravenna | Caesarea | Classis' |; Guidonis Geograph. p. 504, v. 20. 21: 'Ravenna | Caesarea | Classis' |, p. 462, v. 7. 8: 'Item Caesarea | Classis'; Sid. Apoll. epist. l. I 5, 5 (Mon. Germ. Hist. VIII p. 7): 'Ravennam paulo post cursu dexteriore subeuntes, quo loci veterem civitatem novumque portum media via Caesaris ambigas utrum conectat an separet.'

2) Italicarum et Ravennatium historiarum l. I p. 16 BC; l. I p. 20 F.

3) De origine urbis Ravennae l. I p. 5 A.

4) Iam pridem evanuisse eam Bormannus testatur (cf. CIL XI 5 adn.).

5) Agnelli verba afferuntur a Rubaeo (l. I p. 15 E) et Desiderio Spreti (l. I p. 5 A).

indicari, cum nec scriptores nec tituli apertum anni indicium praebeant.

Mea quidem sententia aliqua ex parte potest explorari, quo fere tempore principatus Augusti statio Ravennas instituta sit, cum computare liceat, Fossa Augusta quando iam fuerit deducta. Vitruvii enim loco supra (cf. p. 284 adn. 4) commemorato (l. II 9, 16) Ravenna cum Pado coniuncta iam dicitur. Sed quoniam Vitruvius libros de architectura intra annum a. Chr. n. decimum quintum et tertium composuit, quod et Quirini templum anno a. Chr. n. decimo sexto dedicatum [1]) commemorat (l. III 2, 7) et unum lapideum theatrum, Pompeianum scilicet, Romae fuisse dicit (l. III 3, 2), cum anno a. Chr. n. decimo tertio duo alia theatra lapidea, Balbi et Marcelli [2]), dedicata sint [3]), id quod primus omnium Hirtius vidit [4]): Fossam Augustam, quam quin librorum de architectura auctor cognoverit, dubitari non potest, aliquanto ante annum decimum tertium instructam esse patet. Huc accedit, quod Valgius Rufus poëta Horatii familiarissimus, qui anno a. Chr. n. duodecimo consul erat, Fossam Augustam ipse quoque oculis perlustravit, quod fragmenti versibus supra (cf. p. 285 adn. 5) allatis aperte illustratur. Composuit autem ille carmina sua secundum Ribbeckii sententiam [5]) per decem primos fere principatus annos. Sed ut ad ipsum institutae Ravennatis stationis tempus definiendum transeam, Augustus nimirum non prius Augustam Fossam deduxit, quam Ravennam Hadriaticae classis stationem destinavit portumque Ravennatem satis amplum munitumque effecit. Id igitur satis constare existimo Ravennatium classis stationem decem primis principatus annis conditam esse. Atque

---

1) D. Cass. l. 54. 19, 4.

2) Marcelli theatrum, si Plinii testimonium habet auctoritatem (n. h. l. VIII 65), anno undecimo demum dedicatum esse Mommsenus in 'rerum gestarum Divi Augusti' libro (p. 88) explanat.

3) D. Cass. l. 54. 25, 2 et l. 54. 26, 1.

4) Disputavit de ea re in volumine primo (p. 228. 229) Wolfii musei antiquitatis (1807). Cf. etiam Schanzium (hist. litt. Rom. II p. 230).

5) Röm. Dichtung II p. 360.

Misenatium classis stationem in Tusco mari eodem fere tempore institutam esse infra videbimus.

Fuerat Tusci maris portus principalis Octaviano Baianus sinus cum lacubus Lucrino Avernoque, sicut in capitis praefatione enarravimus (p. 281). At ille portus et spatii circuitu et recessu locorum satis aptus tutusque [1]) unum habebat incommodum, quo in posterum plane inutilis factus est. Lacus enim Lucrinus, per quem proficiscendum erat ad intimam portus optimamque partem, quae Averno lacu altitudine spatioque aquarum eximio [2]) efficitur, maioribus navibus nonnumquam ita vadosus erat [3]), ut lacus Avernus plerumque non sine magnis navigandi difficultatibus a mari adiretur. Qua de causa cum praesertim facile non esset in lacu Lucrino ancoram iacere, Strabonis iudicium se habet verissime (l. V 4, 5 p. 244 C): *Ἔστι δ' ὁ μὲν Ἄορνος κόλπος ἀγχιβαθὴς καὶ ἀρτίστομος, λιμένος καὶ μέγεθος καὶ φύσιν ἔχων, χρείαν δ' οὐ παρεχόμενος λιμένος διὰ τὸ προκεῖσθαι τὸν Λοκρῖνον κόλπον προσβραχῆ καὶ πολύν.* Itaque cum Octavianus et Tusci maris et urbis Romae tutandae causa non minus in occidentali Italiae ora perpetuam classis stationem instituendam curaret, alter portus eligendus erat. Est autem praeclarissimum acuminis exemplum, quod Miseni portum Tuscae classis stationem Octavianus destinavit, cum in illa ora nusquam portus commodior posset reperiri. Nam portus Misenatis introitu molibus artato [4]) amplus munitusque portus impensa exigua effectus erat aeque ac Baianus, eo tamen insignis, quod multo propior [5]) erat mari aperto.

Nec minus situ Misenatium portus similis erat Baiano.

---

1) Verg. Aen. l. V 813: 'Tutus quos optas portus accedet Averni.'

2) Ps. Arist. de mir. ausc. c. 102: *Τὸ βάθος ἔχουσαν ἀνυπέρβλητον*; Diod. Sic. l. IV 22, 1: *Ἔχει δὲ τὴν μὲν περίμετρον ὡς πέντε σταδίων, τὸ δὲ βάθος ἄπιστον· ἔχουσα γὰρ ὕδωρ καθαρώτατον φαίνεται τῇ χρόᾳ κυανοῦν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ βάθους.*

3) Strabo l. V 4, 6 p. 245 C: *Εἴσπλουν δ' ἔχει πλοίοις ἐλαφροῖς, ἐνορμίσασθαι ἄχρηστος.*

4) Beloch, Campania p. 196.

5) Strabo l. V 4, 5 p. 243 C: *Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν λιμὴν εὐθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ.*

Nam et in intimam terram pertinebat et ut in portu Iulio Avernus lacus vera statio erat, sic in Misenensi mare, quod ab Italis hodie „Morto" appellatur. Cuius in litore et Holstenio teste saeculo septimo decimo [1]) tum navalium tum receptaculorum reliquiae oculis percipiendae erant, et complures classicae inscriptiones: CIL X 3400ª, X 3420, X 3639, Eph. epigr. VIIIf. 1, 426 repertae sunt.

Iam videamus portus Misenatis terminos.[2]) Qui etsi in libro de Campania Belochii (p. 195) enumerantur, non erit tamen inutile indicare classiariorum titulos, quos plane neglexit Belochius, omnibus illis locis repertos esse. A meridionali enim parte Belochio auctore pertinet isthmus Miniscolae, ubi tituli CIL X 3381 (n. 123), 3394, 3459, 3503, 3534, 3619 effossi sunt, a septentrione Baulorum colles cum piscina illa mirabili in promunturium 'Punta di Pennata' nomine eminentes, ubi tituli CIL X 3346, 3352 (n. 63), 3363 (n. 70), 3366 (n. 112), 3368 (n. 131), 3400, 3415, 3421, 3429, 3464, 3477, 3485, 3496, 3497, 3545, 3553, 3565, 3572 (n. 121), 3579, 3590, 3597, 3643ª, 3645, 3664, 3672, X 2, 8210, 8211, 8374ª, Eph. epigr. VIIIf. 1, 383, 384 reperti sunt, ab occidente mons Procida, cuius in declivibus una usque adhuc inscriptio CIL X 3625 investigata est.

Quamquam qua fere aetate principatus Augusti Misenatium statio instituta sit, ignoramus, cum hac in re plus etiam a temporis indiciis destituti simus [3]), nihilominus tamen res

1) Adn. ad Cluveri 'Italiam' p. 223.

2) Vide portus Misenatis tabulam in fine adnexam.

3) A. Castricius Myrio (CIL XIV 2105) classis praefectus, fortasse idem quem, cum Murenae coniurationem anno a. Chr. n. vicesimo tertio patefecisset, ab Augusto ipso apud iudices esse defensum a Suetonio (V. Div. Aug. c. 56) memoriae traditum est, certe quidem, quae est Mommseni sententia (CIL I p. 186; Staatsr. II³ p. 593 adn. 2), classis praefecturam ante annum a. Chr. n. vicesimum obtinuit, cum vigintisexvir sit dictus, vigintisexviratus autem, Augusti aetatis proprius, ad Caesaris tempora nullo modo quadrans, anno a. Chr. n. vicesimo vigintiviratu compensatus sit. Nec prorsus abhorret ab incipientis principatus temporibus, quibus ne libertini quidem, id quod in capite quinto videbimus, a classis praefectura exclusi erant, quod ille hominis peregrini, Talenti, filius est (cf. Willmanns Exempla I no. 1603 adn.). At plane nulla est causa, cur Castricium illum Myrionem

gestas primi principatus contemplando comprobare mihi videor Misenatem classis stationem eodem fere tempore conditam esse quo Ravennatem.

Actiaca pugna commissa Octavianus trecentas [1]) fere longas naves ab Antonio captas [2]) in Galliae Narbonensis oppidum Foroiuliense misit [3]), a Iulio Caesare conditum octavaeque legionis gratia Coloniam Octavanorum appellatum [4]) eximioque portu insigne [5]), unde paucis annis post ad bellum moverentur. Nam tantas navium opes Gallicae orae praesidio constitutas fuisse e Taciti verbis: 'Proximum Galliae litus praesidebant' dilucide apparet. Nec minus ex eo, quod captae illae naves, quibus in Actiaca pugna non satis apta remigum manus fuerat [6]), 'valido remige' (Tac. ann. l. IV 5) instructae sunt, colligendum est Octavianum in Gallia Narbonensi expeditissimam classem voluisse collocare. Optimo igitur iure Forum Iulii a Strabone (l. IV 1, 9 p. 184 C): *ναύσταθμον Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ* appellatur [7]), ut non possim adstipulari Zumptio, qui conten-

in Misenatium praefectorum numero ducamus. Ut ceteroquin hoc loco id moneam, homines Castriciae gentis noti a Gardthauseno in volumine altero libri eius, qui Augustus inscribitur (p. 218 adn. 61 capitis primi libri quinti), enumerati sunt.

1) Nonnullas earum Apollini Actiaco consecravit cf. D. Cass. l. 51. 1, 2; Anthol. Pal. l. VI 236.

2) Plut. V. Ant. c. 68; Zon. l. X c. 29, P. I 526 C.

3) Tac. ann. l. IV 5.

4) Mommsen, hist. Rom. III[6] p. 553 adn.

5) Strabo, l. IV 1, 10 p. 185 C: *Τῶν δὲ λιμένων ὁ μὲν κατὰ τὸν ναύσταθμον ἀξιόλογος.*

6) Plut. V. Ant. c. 63.

7) Duae tantum inscriptiones (CIL XII 257, 258) classi Foroiuliensi tribuendae sunt. Quod Robertus Mowat (Bull. épigr. VI p. 216) Sextum Aulienum (CIL X 4868 [n. 1]) Foroiuliensium navium praefectum declarat, cum fuerit duumvir Foroiuliensis, talis coniectura omni caret fundamento. Nonne Aulienus eodem iure alio munere militari in illa regione functus esse potest, quod illi Foroiuliensem duumviratum conciliavit? Quod autem gravissimum est, nullo testimonio instructi sumus omnino peculiares classis praefectos Fori Iulii fuisse. Immo naves Foroiulienses, cum Vespasianus rerum potiretur, sub procuratore Galliae Narbonensis provinciae erant, ut Tacitus auctor est (hist. l. III 43).

dit [1]) id solum in animo habuisse Octavianum, ut Iulianam coloniam amplificaret. Sic ingens ille in pugna Actiaca captarum navium numerus in oppido Foroiuliensi aptum in modum dispositus est, donec Baiano portu neglecto Miseni perpetua Tuscae classis statio instituta est.

Sed quomodo usus est princeps Augustus Foroiuliensibus navibus? Gallia Hispaniaque septentrionalis primis annis post Actiacam pugnam neutiquam prorsus pacatae erant. Legimus enim apud Dionem (l. 51. 20, 4) anno a. Chr. n. undetricesimo Iani templum esse clausum, quamquam tunc etiam et cum Treveris foederatisque Celticis gentibus et cum Cantabris Asturibus Vaccaeis bellatum est. Itaque cum anno vicesimo septimo imperii Romani provinciae inter principem senatumque distribuerentur, Augustus in Galliam Narbonensem se contulit, et periculosum esse ratus praevalentem classem Foroiuliensem senatus potestati committere, et certior factus Galliae confinia ita perturbata esse, ut subitum bellum immineret. Ac re vera iam anno proximo bellum gestum est et cum Salassis rebellantibus [2]) et cum bellicosissima gente Cantabrorum. Iam cum Cantabrico bello in Hispaniae oras Romanorum classe impetum factum esse sciamus [3]), classis illa sine ulla dubitatione constabat ex navibus Foroiuliensibus, quibus Agrippa rei maritimae peritissimus videtur praefuisse.[4])

Anno autem vicesimo quinto Cantabris pacatis, quamquam non prorsus subactis, cum annis vicesimo quarto, secundo, undevicesimo [5]) novae seditiones erumperent, Augustus anno vicesimo altero non iam dubitavit Galliam Narbonensem senatui permittere. Neque enim sedatis belli periculis magnas copias in illa provincia retinere opus erat, id quod legimus apud Cassium Dionem (l. 54. 4, 1): *Τότε δ' οὖν καὶ τὴν Κύπρον καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν ἀπέδωκε τῷ δήμῳ ὡς μηδὲν*

1) Commentat. epigraph. I p. 315.
2) D. Cass. l. 53. 25, 3.
3) Oros. l. VI 21; Flor. l. II 33; Mommsen, hist. Rom. V p. 61.
4) Flor. l. II 33.
5) D. Cass. l. 53. 29, 1. 2; l. 54. 5, 1—3; l. 54. 11, 2—5.

τῶν ὅπλων αὐτοῦ δεομένας. Admodum igitur esset probandum, id quod Renierus [1]) coniecit, anno vicesimo altero classem Foroiuliensem totam esse deductam, nisi Tacitus (ann. l. IV 5) in enumerandis imperii Romani, quae fuerunt anno p. Chr. n. vicesimo tertio, copiis [2]) Foroiuliensem classem expressis verbis commemoraret. Quin etiam anno undeseptuagesimo complures naves Fori Iulii, quae a Tacito claustra maris significantur, stationem habuerunt. Nam cum Fabius Valens Vitellianus Galliam et Germaniam in Vespasianum sollicitare conatus a Liguriae ora infecta re navem solveret atque procellis ad Stoechadum insulas prope Massiliam sitas deferretur, liburnicis navibus interceptus est, quas Valerius Paulinus procurator, Foroiuliensis coloniae praefectus et Vespasiani studiosissimus, dimiserat (cf. Tac. hist. l. III 43). Itaque satis certe scriptorum testimoniis confirmatum est centum primis saltem principatus annis in Foroiuliensi colonia navium stationem fuisse, ut doctissimi viri Mowatus (Bull. épigr. VI p. 216), Ferrero (L' ordinamento p. 159), Allmer (Inscript. de Vienne I p. 421), Desjardins (Géogr. de la Gaule romaine III p. 181, 373), Héron de Villefosse (Daremb. Dict. des ant. p. 1235[b]), Marquardt (Röm. Staatsverw. II[2] p. 502) minime recte statuere mihi videantur Foroiuliensem classem iam paucos post annos totam esse remotam. Nec possum ad illorum sententiam eo perduci, quod in capite decimo quarto secundi historiarum libri Taciti non legimus naves Foroiulienses anno undeseptuagesimo Misenensi classi Liguriae Galliaeque Narbonensis oras hostiliter populanti se opposuisse, cum facile sit intellectu Foroiulienses naves praepotenti Misenatium classi resistere non ausas esse. Quod

1) Revue des Sociétés savantes 1860 p. 37.

2) Qui quin in Romanorum copiis enumerandis certe quidem annum p. Chr. n. vicesimum tertium in animo habuerit, cuius facta in antecedentibus memoriae tradidit capitibus, non debet dubitari, et quod ipse scribit: 'Quae tunc Romana copia in armis' et quod in illa copiarum enumeratione duae in Africa collocatae legiones commemorantur, cum ante annum p. Chr. n. vicesimum legio tertia Augusta sola in Africa esset, cui anno p. Chr. n. vicesimo nona Hispana Tacfarinatis bello exorto adiuncta est (Tac. ann. l. III 9).

contra Sieverus[1]) contendit Foroiulienses naves intra annum p. Chr. n. vicesimum tertium atque duodeseptuagesimum in Hispaniam missas esse coniectura est futtilissima.

Quamquam igitur post annum vicesimum alterum sine ulla dubitatione in oppido Foro Iulii naves constiterunt, non tamen credibile est ex illo tempore omnes illas naves trecentas ibi remansisse, cum dementis fuisset, provinciam tantis praesidiis instructam senatui concedere. Quemadmodum autem Foroiulienses naves imminutas esse animis cogitemus? Nihil facio cum Mowato (Bull. épigr. VI p. 216), qui censet anno vicesimo altero plurimas naves Foroiulienses ad bellum navale iam plane fuisse inutiles. Quae cum pugna ad Actium commissa optime ornatae essent, post novem annorum spatium minime erant inutiles. Multo est probabilius plurimas naves anno a. Chr. n. vicesimo altero deductas esse in Misenatium portum, qui nuperrime erat institutus, Fori autem Iulii nonnullas remansisse Gallicae orae tutandae causa. Sic igitur comprobasse mihi videor Misenensem quoque stationem decem primis principatus annis conditam esse.

Contemplanti mihi Augusti imperium dubium esse non potest, quin classicae stationes Misenas atque Ravennas eodem tempore institutae sint, quo legionum ceterarumque copiarum stativa, quae princeps rerum potitus in singulis imperii Romani provinciis collocavit.[2]) Nam ingens navium numerus, quae post Actiacam pugnam Octaviano contigerunt, non solum Antonianae, quae primo Forum Iulii sunt missae, sed etiam propriae naves quam celerrime in tutis stationibus recipiendae erant. Quid? Quod in monumento Ancyrano et Misenatis et Ravennatis classis plane nulla fit mentio?[3]) Qua de re valde notanda rectissime mihi videtur iudicasse Mommsenus[4]), cum dicat Augustum

1) Stud. zur Gesch. der röm. Kaiser p. 145 adn. 21.

2) cf. Mommsen, Res gestae Divi Augusti p. 75.

3) A Dione quoque, ubi imperii Romani vires enumerat (l. 55, 23. 24), Misenatem Ravennatemque classem silentio praetermitti notabile est. *Ναύτας* solum ille quidem commemorat.

4) Staatsr. II³ p. 862 seq.

illas classes non rei publicae, sed sua impensa instituisse. Sed quoniam sicuti praetoriani ad suum usum erant collocatae, Augustus illis institutis nullum in modum meritus erat de re publica: quocirca in monumento Ancyrano hanc institutionem, ut par erat, silentio praeteriit. Forsitan non erit alienum hoc loco monere Germanicae classis naves hodie: ‘Sr. Majestät Kriegsschiffe’ [1]) signari, Britannicae classis: ‘Her Majesty Ships’, unde intellegitur et Romanorum et nostra aetate pervulgatam opinionem esse naves longas praeter cetera pertinere ad principem, qui Romanorum temporibus primus classes sibi constituit.

Quod si respexerimus, non est mirandum Italicas classes sub Augusti imperio auctoritate nondum floruisse. Est enim traditum apud Dionem (l. 55. 28, 1) [2]) anno p. Chr. n. sexto piratas in Tusco mari ita percrebruisse [3]), ut per tres annos nullus senatorius procurator in Sardiniam posset proficisci, sed ibi imperio militari opus esset. Talis autem calamitas non potest explicari, nisi classem Misenensem, quae ne proximum quidem Sardoum mare a piratis defendere potuit, etiam tum valde infirmam fuisse putamus. Atque apud eundem scriptorem legimus (l. 55. 29, 4) eodem anno totam Hadriatici maris oram Apolloniam versus a Batone Dalmata esse vexatam, Ravennati autem classe in tantis belli periculis quidquam effectum esse frustra requirimus. Quae si iam tum quidem praevaluisset, Dalmatarum seditio brevi esset oppressa.

Nec tamen e duobus illis a Dione allatis eventis oportet concludi Augustum tum demum maritimis illis cladibus commotum Misenensem Ravennatemque classem instituendam curasse, cum decem ultimis annis principatus bellis Germanico

---

1) Kl. Staatshandb. des Reiches und der Einzelstaaten. 1885. p. 90.

2) *Καὶ γὰρ λῃσταὶ συχνὰ κατέτρεχον, ὥστε τὴν Σαρδὼ μηδ' ἄρχοντα βουλευτὴν ἔτεσι τρισὶ σχεῖν, ἀλλὰ στρατιώταις τε καὶ στρατιάρχοις ἱππεῦσιν ἐπιτραπῆναι.*

3) Strabonis verba (l. III 2, 5 p. 144 C): *Πρόσεστι δὲ καὶ ἡ νῦν εἰρήνη, τῶν λῃστηρίων καταλυθέντων, ὥσθ' ἡ σύμπασα ὑπάρχει ῥᾳστώνη τοῖς πλοϊζομένοις* ad primos principatus annos referenda sunt.

Pannonicoque coortis terrestres exercitus firmare cogeretur portibusque aedificandis minime vacaret. Immo classium Italicarum infirmitatem exeunte fere principatu Augusti inde explicari existimo, quod naves, quibus ad Actium pugnatum erat, tum quidem maiore e parte vetustate et usu exstiterant inutiles, novae tamen partim propter opum penuriam partim propter parsimoniam principis non erant aedificatae.

Sic pertractata Italicarum classium origine iam videamus nomina earum.

CAPUT II.

De nominibus classium Italicarum.

Ac primum quidem de praetorio nomine classium Italicarum disseram, quod cum ineunte quidem principatu certissime non haberent [1]), in posterum classi utrique commune erat.

Classes Italicae iam a prima origine sub ipso imperatore e potestate eius imperatoria sive sub vicario imperatoris, classis praefecto, erant. Attamen postquam decretum est illis nomen praetorium, quod est ‘imperatorium’, ‘ad imperatorem pertinens’, arbitrio quasi et usui [2]) imperatorum, qui ex eo tempore summa Italicorum classiariorum ope erant defendendi [3]), commissae sunt, eodem modo prae provincialibus classibus, quo prae legionibus cohortes praetoriae honoratae.

Quonam autem tempore utraque classis Italica praetorio nomine est ornata? Satis habent viri docti indicavisse nomen illud classibus esse delatum intra Nonas Aprilis anni p. Chr. n. septuagesimi primi, quo die classi utrique praetorium nomen deest [4]) atque ante diem quintum Idus Octobris anni cente-

---

1) Deest in inscriptionibus CIL III 2 p. 844 (n. 3) (a. d. III, Id. Dec. 52), Eph. epigr. II p. 457 (n. 4) (Non. April. 71), CIL III 2 p. 850 (n. 5) (Non. April. 71). Praeterea praetorium nomen in compluribus etiam titulis classium Italicarum non legitur, nescimus tamen, quibus fere annis tituli illi tribuendi sint.

2) Rectissime adnotat Mommsenus (Staatsr. II³ p. 863 adn. 5) idcirco trierarchos saepius (cf. CIL VI 3621 [n. 101] atque X 3356 [n. 95]) Augusti trierarchos se appellare.

3) Iustus Lipsius, de magn. Rom. I c. 5 p. 30.

4) cf. Eph. epigr. II 457 (n. 4) atque CIL III 2 p. 850 (n. 5).

simi vicesimi septimi [1]), quo die classi Ravennati praetorium nomen fuisse ex veteranorum privilegio CIL X 2 7854 (n. 37) discimus. At minime in tam vaga temporis circumscriptione acquiescemus. Immo investigandum est, quibusnam factis Italicae classes praetorium nomen meruerint, cum fieri non potuerit, ut tantum honorem sine egregiis erga imperatorem meritis assequerentur. Quodsi perlustramus temporis spatium intra septuagesimum primum atque centesimum vicesimum septimum annum, plane nihil memorabile per quinquaginta illos sex annos ab Italicis classibus esse effectum apud veteres scriptores traditum est. Attamen anno undeseptuagesimo, quod in primis Vespasiani partes secutae Vitellianos fortiter oppugnaverunt, Vespasiani victoriam maturaverunt maximamque eius gratiam meritae sunt. Quo bello civili quam prospere Italicae classes pro Vespasiano decertaverint, hoc loco enarrare supersedeo, cum in tertio capite de bellis, quibus Italicae classes interfuerunt, dicendum sit. Hoc unum protulisse sufficit Vespasianum pace conciliata Italicas classes non sine praemiis dimisisse.

Vitelliano bello confecto non solum utriusque classis veterani civitate Romana conubioque donati post sex et viginti annorum stipendia deducti sunt in colonias, in Pannoniam Ravennates (CIL III 2 p. 850 [n. 5]), Misenates Paestum in oppidum (Eph. epigr. II p. 457 [n. 4]), sed etiam nonnulli de classiariis, qui in bello fortitudine studioque praeter ceteros floruerant, quamquam nondum sex et viginti annorum stipendia emeriti [2]),

1) Secundum Aschbachium (Sitzungsber. der Wiener Acad. Histor.-philol. Kl. 1875, vol. 79 adn. 3) praetorium nomen, quod in veteranorum privilegio Traiani imperatoris, edito primum a Clemente Cardinali ('Diplomi imperiali di privilegi accordati a' militari raccoltati et commentati' Velletri 1835, tab. XIII p. 32), utrique classi nondum adscriptum est, intra centesimum nonum atque centesimum vicesimum septimum annum decretum est. At privilegium illud auctore Mommseno (CIL III 2 p. 901[b]) a Ligorio imperite est fictum. Praeterea non esset anno centesimo nono tribuendum, quod vult Aschbachius, sed anno centesimo decimo sexto aut septimo, quoniam in eo Traiano Parthici nomen inditur.

2) Matura talis missio honesta ceteris classiariorum privilegiis nusquam confirmatur. Nec minus e titulo CIL XI 85 intellegitur A. Papirium

honeste tamen sunt missi, civitate Romana conubioque et ipsi honorati, id quod privilegii valde quidem mutilati CIL III 2 p. 851 verbis [1]): [ᶜQuo]d se in expeditione belli fortiter industrieque gesserant' apparet.

Quibusnam autem praemiis classiarii sunt affecti, qui classiaria stipendia ultra fecerunt? Haud erat iniquum eos quoque, qui optime de Vespasiano meriti porro in classe militaverunt, beneficiorum gratia obstringi, cum esset timendum, ne, qui iam antea ut legionibus [2]) insererentur petiverant [3]), nullo beneficio concesso classiariam militiam aegre ferrent. Quapropter statuere ausim Italicis classibus post bellum Vitellianum, in quo Vespasiani partibus libentissime studuerunt, nomen praetorium [4]) esse delatum.

Quod si conceditur, primo adspectu veri videtur simillimum praetorium nomen tum, cum a Vespasiano Titoque de Vitellio devicto Hierosolymisque expugnatis triumphatum est [5]), utrique classi esse decretum. Actus est autem ille triumphus

---

Vernaculum Ravennatem post sex et viginti demum annorum stipendia civitate donatum esse. Nimirum milites aetate imperatoria interdum etiam ante emerita stipendia missos esse confirmatur et Ulpiani verbis (Dig. l. III 2. 2, 2): 'Est honesta (missio), quae emeritis stipendiis vel ante ab imperatore indulgetur', quae affert Mommsenus (cf. CIL IIIf. 3 p. 2015ᵃ) et titulo L. Trebii Rusonis classiarii (CIL V 938), cuius in monumento legimus: 'Merui post classicus miles ad latus Augusti annos septemque decemque nullo odio, sine offensa missus quoque honeste.'

1) Privilegium illud ad classiarios esse referendum Mommsenus uberius explanavit (cf. adn. ad CIL III 2 p. 851).

2) Classiariam militiam multo fuisse viliorem legionaria inter omnes constat. A terrestri militia remotum in classe militare turpissimum fuisse e Dionis verbis (l. 79. 3, 5): *Στρατευόμενον γάρ ποτε αὐτὸν ἐν Θρᾴκῃ καὶ κακουργήσαντά τι ἐς τοὺς τριηρίτας ἀπεώσατο* Camillus la Berge (Daremb. dict. p. 1222ᵇ) primus effecit. Addo Iosephum memoriae tradere falsum Alexandrum ab Augusto ut poena afficeretur remigibus esse insertum (Ios. Ant. Iud. l. XVII 12, 2, Bell. Iud. l. II 7, 2).

3) cf. Tac. hist. l. III 50.

4) In longe plurimis titulis classiariorum praetorium nomen semper ante classis nomen indicatur, exceptis titulis CIL VI 3105 (Pr. Cl. Mes.) atque CIL X 3624 (Classis Misenensis praetoria).

5) Ios. Bell. Iud. l. VII 5, 4.

ante Kal. Maias anni septuagesimi primi, cum apud Zonaram (l. XI 17, P. I p. 577 C) scriptum inveniamus triumpho interfuisse Domitianum consulem, Domitianus autem secundum Suetonium (V. Domit. c. 13) ultra Kalendas Maias nunquam gesserit consulatum.[1]) At in neutro illo mensis Aprilis anni septuagesimi primi veteranorum privilegio, quae intra triumphi dies videntur scripta esse, nec Misenati nec Ravennati classi nomen praetorium additum est. Nec cogitare licet illud nomen modo decretum Italicis classibus idcirco non esse scriptum in his privilegiis, quod ad classiarios pertinebant, qui stipendia in classe praetorio nomine nondum honorata meruerant, cum veteranis in patriam redeuntibus, ut praetorium nomen Italicis classibus tum forte delatum omnium primi in privilegia sua referrent, certe esset concessum. Si vero illo ipso anno Vespasianus praetorium nomen Italicis classibus decernere maturasset, pro certo statim in usu fuisset. Immo plane apparet e verbis Suetonianis (V. Vespas. c. 8): 'Quare Vitellianorum quidem et exauctoravit plurimos et coërcuit, participibus autem victoriae adeo nihil extra ordinem indulsit, ut etiam legitima praemia sero persolverit', de quibus Curtius Wachsmuthius benigne me admonuit, Vespasianum non solum in Vitellianos graviter consuluisse, sed etiam iis, qui ab ipsius parte steterant, non nimis indulsisse, ut merita praemia tum demum persolveret, cum cognovisset eos sibi imperatori sicuti antea praestare sese fidelissimos. Itaque ex Suetonii verbis statuendum erit Italicas classes pro rebus in Vitelliano bello praeclare gestis praetorio nomine esse honoratas, nec tamen post ipsum bellum, sed aliquanto serius id esse factum. Ceterum praetorio nomine decreto quin Italicae classes non modo prae ceteris auctoritate floruerint, sed etiam classiarii earum maiora acceperint stipendia dubitari non potest.

Quoniam sic comprobasse mihi videor praetorium nomen Italicis classibus a Vespasiano imperatore esse delatum, Ver-

1) Professus est talem temporis descriptionem primus quidem Antonius Pagi (Tillemont, Hist. des Emp. II p. 472[a]).

nazzae [1]) hominis Itali sententiam, qui censet nomen illud a Traiano demum imperatore esse decretum anno fere centesimo tertio, reiciendam esse puto.

Ac primum quidem Vernazza demonstrat classi Misenensi anno undeoctogesimo praetorium nomen nondum fuisse, cum in illa Plinii epistula (l. VI 16, 4), in qua Plinii maioris Misenatium classis praefecti mors enarratur, sit scriptum: 'Classem imperio praesens regebat', praetoria voce omissa. Nec tamen quidquam aliud Plinius vult hoc loco proferre, nisi avunculum classi praefuisse. Iam idem Vernazza contendit a Traiano demum praetorium nomen Italicis classibus propterea esse delatum, quod apud Tacitum, qui sub Traiano scripsit, et Misenati et Ravennati classi praetorium nomen semper deest. At Tacitus imperatorum res gestas non ultra septuagesimum annum, quo tempore utraque classis non iam praetoria erat, memoriae tradidit nec suae aetatis instituta transfert ad eam, quam describit. Sed rectissime idem Vernazza proponit in primis Hadriani annis praetorium nomen vix esse additum, cum ille imperator tum semper fere peregrinatus sit. Ergo e Vernazzae sententia praetorium nomen Italicis classibus non potest esse decretum nisi Traiano imperatore idque anno centesimo tertio Dacico bello priore confecto. Quo in bello non sufficiente classe Moesica Italicis classibus Romanorum copias traiectas esse ideoque bello illo confecto classicas coronas, ut est in titulis, compluribus a Traiano esse delatas. At iam Mowatus (Bull. épigr. VI p. 208) docuit legiones, quae Dacico bello priori interfuerunt, stativa habuisse in Pannonia Moesia Germania, ut belli gerendi loca terrestri itinere peterent, cum imperator eiusque comites ab Italia navibus ad id bellum proficiscerentur.[2]) Neque id Vernazzae concedendum esse puto bene instructam Moesicam classem aptam non fuisse copiis devehendis in Danubio. Quae autem summa est, secundum Mowatum [3])

1) Memorie della R. Accad. di Torino vol. XXIII p. 89 seq. Adumbrata est Vernazzae sententia a Mowato (Bull. épigr. VI, p. 208 seq.).

2) Schiller, hist. imper. Rom. I p. 550 adn. 9.

3) Bull. épigr. VI p. 161 et 209.

Caesarum temporibus classicae coronae non modo ducibus decretae sunt, qui in classiaria militia praestiterant, sed omnino ducum primoribus.

Satis igitur docuisse mihi videor Italicas classes minime ideo, quod Dacico bello priore advexerint copias praetorio nomine esse honoratas.

Italicae classes quin iam Vespasiano imperatore praetoriae fuerint dubium non est, tametsi in titulo (CIL II 1178 [n. 8]) Hadriani aetatis [1]) Ravennatium classis, non Misenensis nomen habet praetorium. Quo titulo adhibito falsissime affirmatur in onomastico lexici Forcellini (IV p. 536[b]) prius concessum esse praetorium nomen Ravennatium classi quam Misenatium. Est enim praetorium classis Misenensis nomen lapidarii vitio omissum.[2]) Quo in titulo si vitium non esset statuendum, Turpius Sentinatianus, cuius in cursu honorum ultima est Misenatium classis praefectura [3]), cum praetoriae Ravennatis classis praefectura functus Misenati classi non praetoriae praeficeretur, in ordinem inferiorem detrusus esset. Eo autem facilius statuere licet quadratarii vitium, quod etiam in titulo CIL X 1127 (n. 18), qui ad Severianam aetatem pertinet [4]), praetorium Ravennatium classis nomen iam diu quidem decretum neglegentia quadam praetermissum est, quoniam in titulo CIL IX 1582 (n. 17), qui ad eundem spectat virum, legimus: '[Praef.] classium praetoria[ru]m Misenatium [et Ravennatium].'

Ceterum non in perpetuum Italicae classes praetorio nomine praeditae erant. Nam cum Constantini Magni aetate imperii Romani sedes Byzantium transferretur, praetorium nomen iis

---

1) M. Calpurnius Seneca, classis praefectus, cuius mentio fit in hoc titulo, commemoratur etiam in privilegio anni centesimi tricesimi quarti (cf. CIL III 2 p. 878 [n. 10]).

2) Idem sentit Hermannus Ferrero (L'ordin. p. 74).

3) In titulo CIL II 1267 (n. 9) Sentinatiani cursus honorum ultima est praefectura classis Ravennatis. Additur huic praefecturae in titulo CIL II 1178 (n. 8), qui posterior est, Misenatium classis praefectura.

4) cf. CIL IX 1582 (n. 17), CIL VI 1056 (n. 19) (a. 205), Eph. epigr. VII 1204 (n. 21), VII 1205 (n. 22) (a. 207).

ademptum est.[1]) Qui exhibet nomen illud posterioris Caesarianae aetatis titulus ultimus, est CIL X 3343 (n. 29) anni trecentesimi alterius. In Notitiae Dignitatum libello, qui circa annum quadringentesimum decimum scriptus est[2]), nomen illud nec Misenensi (N. D. Occ. 42, 11) nec Ravennati classi (N. D. Occ. 42, 7) additum est. Itemque 'classis Misenatium' atque 'classis Ravennatium' commemoratur in Vegetii rei militaris epitoma (l. IV 31. 32), quae Langio[3]) auctore intra annos trecentesimum octogesimum quartum atque quadringentesimum quinquagesimum edita est.

Reliquum est, ut disseramus de titulo CIL III 1919 (n. 56) a Mommseno suppleto, in quo fit mentio L. Artorii Iusti Misenatium classis praepositi. Qui ad primum p. Chr. n. saeculum, etsi deest praetorium nomen, non potest referri, cum in illo titulo dignitas ducis reperiatur, quae tertio demum p. Chr. n. saeculo ab imperatoribus instituta est.[4]) Ei igitur aetati tribuendus est titulus ille, qua utraque classis Italica praetorium nomen iam amiserat. Accedit quod ex illo id quoque cognoscimus Artorium Iustum ducem fuisse legionum cohortium alarum Britannicinarum[5]) adversus Aremoricanos.[6]) Gens autem Aremoricorum, cuius sedes in Gallia septentrionali secundum oram intra Ligerim et Sequanam, postquam annis a. Chr. n. quinquagesimo quarto (Caes. Bell. Gall. l. V 53, 6) et altero (ibid. l. VII 75, 4) seditionibus factis anno quinquagesimo primo a. C. Fabio Caesaris legato (ibid. l. VIII 31, 4) perdomita est, per quadringentos sexaginta annos plane quievit. Anno demum

1) Héron de Villefosse (Daremb. dict. p. 1232[b]).

2) Mommsen, Eph. epigr. V p. 163; Teuffel, hist. litt. Rom. II[5] p. 1163 adn. 6; Schiller, hist. imper. Rom. II p. 17.

3) cf. praef. edit. Veget. p. VI.

4) Disputavit ea de re Mommsenus in additamento Salleti dissertationis, quae inscribitur: 'Die Fürsten von Palmyra' (p. 72—75).

5) Supplet Mommsenus 'Britanniciniarum'. At minime exstat septimi versus tituli initio spatium unius litterae inserendae, praeterquam quod Britannicinus adiectivum titulo CIL III 3228 potest probari, nusquam Britannicinius. Excidit septimi versus initio nihil nisi pars prior litterae N.

6) Rectissime supplet Mommsenus 'Aremoricanos'.

quadringentesimo undecimo [1]) Aremoricorum pagum foedere icto cum Britannis Constantini tyranni superbia incitatum contra Romanos arma movisse Zosimus auctor est (l. VI 5, 3). Aremoricis ab Exsuperantio procuratore anno quadringentesimo decimo septimo pacatis [2]) (Rutil. Namat. l. I 213 seq.) brevi post de integro seditiones factae sunt. In Romanorum potestatem redacti ab Aëtio [3]) anno quadringentesimo tricesimo sexto eodemque fere tempore a Litorio [4]), nihilominus cum Petronius Maximus rerum potitus esset [5]), anno quadringentesimo quinquagesimo quinto rebellaverunt, id quod Sidonii Apollinaris versus (carm. l. VII 369 seq., Mon. Germ. Hist. VIII p. 212) declarant:

'Quin et Aremoricus piratam Saxona tractus
Sperabat, cui pelle salum sulcare Britannum
Ludus et assuto glaucum mare findere lembo.'

In tot tantisque Aremoricorum posterioris aevi seditionibus dubitari non potest, quin Artorius ille aliquatenus eis dux interfuerit, ut praetorium classis Misenensis nomen in titulo eius nulla alia de causa sit omissum, nisi quod illa aetate Italicae classes praetorio nomine iam erant orbatae.

Nec vero praetorium solum nomen Italicarum classium proprium erat. Accesserunt utrique tertio saeculo ineunte piae vindicis nomina. Quod nempe Mowatus [6]) contendit nomina illa in titulis Severianis et legioni tertiae Augustae [7]) et praetorianorum cohortibus [8]) saepe adscripta Italicis classibus iam

1) Perperam Dahnius (Wietersheim-Dahn, Gesch. der Völkerw. II² p. 167) hanc Aremoricorum seditionem anno quadringentesimo undecimo ortam esse contendit, cum Zosimo teste eodem accideret anno, quo Alarichus iterum Romam urbem obsidione clausit, i. e. anno quadringentesimo nono.

2) Tillemont, Hist. des Emp. V p. 636; Wietersheim-Dahn, Gesch. der Völkerw. II² p. 180.

3) Ioh. Antioch. fragm. 201, 3 (Müller, fragm. hist. Graec. IV p. 615).

4) Sid. Apoll. carm. l. VII 246—248, Mon. Germ. Hist. VIII p. 209; Tillemont, Hist. des Emp. VI p. 210.

5) Sid. Apoll. carm. l. VII 360, Mon. Germ. Hist. VIII p. 212.

6) Bull. épigr. VI p. 209.

7) Sic CIL VIII 2550 et 2552 (a. 198), CIL VIII 6 (a. 201).

8) CIL III 2 p. 890 et X 5064 (a. 208).

ab eodem Septimio Severo esse delata, minime recte se habet. Neque enim quidquam praeter haec verba legimus in titulo CIL VI 1063 (col. III, vers. 14) a. d. III Id. April. anni ducentesimi duodecimi: 'Classis Pr. M.'[1] Sunt igitur nomina illa a Caracalla demum, Severi filio, Italicis classibus decreta.

Num certis de causis praetorio nomini cognomina illa praetoriis classibus addita sint, nos quidem perspicere non possumus. Nam etsi per se est manifestum posterioris aetatis imperatoriae copiis libidine quadam nomina esse decreta, non tamen est praetermittendum Caracallam imperatorem[2], cum a Thraciae ora in Asiam minorem transveheretur anno ducentesimo decimo quarto, naufragio facto classis praefecti triremi e mortis periculo esse ereptum. Si satis constaret Italicis classibus tum quidem non solum imperatorem ab Europa in Asiam traiectum, sed etiam machinas bellicas a Dione (l. 77. 18, 1) commemoratas a Nicomedia in Syriam transportatas[3] esse, ut illarum praefectus imperatorem servaret, equidem non dubitarem contendere piae vindicis nomina utrique classi illo ipso anno esse decreta, quod re vera imperatorem a morte vindicavissent. At nonne Pontica classis in oppido Cyzicenorum collocata[4] tum potest fuisse adhibita, ita ut illius classis praefectus imperatorem servaret? Ne igitur curemus perquirere, quibus de causis praetoriae classes sint honoratae piarum vindicum nominibus. Leguntur autem illa cognomina 'pia vindex'[5], ut hoc afferam, in Misenensibus titulis CIL III f. 1, 7327 (n. 168), VIII Suppl. 14854 (n. 57), X 3335 (n. 26), X 3336 (n. 24), X 3529, Eph. epigr. VIII f. 1, 800, L'année épigr. 1892, 140 (n. 172), in

---

1) Nomina 'pia vindex' in titulo illo ex libidine vix sunt omissa, cum hic titulus publice sit insculptus.

2) Spartianus V. Carac. c. V 8; D. Cass. l. 77. 16, 6; Henzen, Act. fratr. Arv. p. CC.

3) Schillerus (hist. imp. Rom. I p. 746) id quidem pro certo profitetur.

4) D. Cass. l. 79. 7, 3.

5) Ponuntur illa 'pia vindex' modo post nomen praetorium, modo post classis nomen.

Ravennatibus: CIL III 168 (n. 69), III 2 p. 899 (n. 43), 'Mitteil. des Arch. Inst. Röm. Abt.' II p. 14.

Praeterea classis Ravennas sub eodem Antonino Caracalla, cuius aetate legiones auxilia imperatorum nomina sibi assumere solebant [1]), Antoniana est dicta [2]), quod legitur in titulis: CIL III 168 (n. 69), X 2 8325 (n. 41), XI 36, XI 39.[3]) Sub Gordiano Misenatium classis Gordiana est appellata [4]), sub M. Iulio Philippo eiusque filio Philippiana.[5]) Nec Ravennatium classis sub Philippis imperatoribus nomen eorum non accepit. Legimus enim in titulo anni ducentesimi quadragesimi sexti primum edito in annalibus, qui Notizie degli Scavi (1886 p. 228) [6]) inscribuntur: 'Classis praetoria Ravennas pia vindex Philipporum.' Sub C. Messio Decio classi Ravennati nomen erat Decianum, quod habes in veteranorum privilegio CIL III 2 p. 899 (n. 43).[7])

Ut autem summam capitis proponam, praetorium nomen Italicis classibus peculiare erat. Sed nomina illa imperatoria nihil prae se tulisse nisi meram honoris speciem inde apparet, quod provinciarum quoque classibus nomina imperatorum sunt imposita, ut Philippianum [8]) Britannicae classi, Moesicae Gordianum.[9])

Agedum colligamus, quibus bellis Italicae classes interfuerint.

---

1) Mommsen, Staatsr. II³ p. 848.

2) Tribuendus est titulus CIL X 2. 8325 (n. 41) annis ducentesimo decimo quarto sequentibus.

3) In titulis CIL XI 36 et 39 nomina 'pia vindex' omissa sunt; sed cum spectent ad milites gregarios, id nullius momenti est.

4) cf. CIL X 3336 (n. 24).

5) cf. CIL X 3335 (n. 26) (a. d. V. Kal. Ian. 248) et III f. 1. 7327 (n. 168).

6) Postremo editus est ab Henzeno 'Mitteil. des Arch. Inst. Röm. Abt.' II p. 14.

7) A. d. V. Kal. Ian. anni ducentesimi quinquagesimi.

8) cf. CIL XII 686.

9) cf. 'Arch.-epigr. Mitteil. a. Östr.' vol. VIII p. 22. 23.

CAPUT III.

De bellis, quibus Italicae classes interfuerunt.

Nolo bella illa permulta enumerare, in quibus utraque classis Italica nihil effecit nisi ut sive copias deveheret sive imperatorem eiusque comites ad belli loca transmitteret, praesertim cum plerumque neutiquam possit explorari, utrum utraque classis Italica an altera an una e multis classibus provinciarum bello interfuerit. Nam ut sententiam meam illustrem exemplo, cognitum habemus e fratrum Arvalium actis [1]) Traianum imperatorem ad prius bellum Dacicum mari esse profectum, nec tamen scimus, utra Italica classe usus sit.

Talia praefatus ad illa Caesarianorum temporum bella pertractanda aggredior, in quibus classium Italicarum ope res gestae sunt. Quas imperatorum quidem aetate vix potuisse bellis adhiberi rectissime iam monuerunt Hirschfeldus [2]) et Jurienus de la Gravière [3]) Francogallus. Nam minime erat timendum, ne Italiae orae ab hostibus invaderentur. Ac re vera Misenatium Ravennatiumque classes duobus tantum, quod sciamus, bellis ipsae dimicantes interfuerunt et bello civili anni undeseptuagesimi et rursus aemulorum contentionibus, quae post Pertinacis imperatoris mortem coortae sunt. Non igitur intererant bellis externis, sed discidiis discordiisque Romanorum.

Bella autem Italicis classibus adiuvantibus gesta eo magis mihi proposui enarranda, quod nemodum [4]) hanc rem continua oratione persecutus est.

---

1) Henzen, Act. fratr. Arv. p. CXL et 123.

2) Verw.-Gesch. p. 123.

3) La marine des Ptolemées et la marine des Romains I, p. 106.

4) Praetermittit Jurien de la Gravière Italicarum classium comme-

Ac primum quidem e Taciti potissimum historiarum libris cognoscamus, quae anno undeseptuagesimo ab Italicis classibus gesta sint.

Post Galbae mortem, qui, cum triumphum egisset, magnum classiariorum numerum crudeliter occidi iusserat [1]), Misenates Ravennatesque, quibus Otho honoratiorem pollicitus erat militiam (Tac. hist. l. I 87), eius partes extemplo libentissime sunt secuti. Quae res non parvi erat momenti, cum Otho, cui tum maxime Vitelliani exercitus e Gallia appropinquantes valde instabant, tantis instructus classium praesidiis multo praevaleret. Ilico autem, ut classium opes suum in usum conferret, cum Misenatium navibus, quibus Moschus libertus praeerat (ibid. l. I 87), additis urbanis cohortibus permultisque praetorianis in oras Galliae Narbonensis, quae Vitellio iam se dederat (ibid. l. I 76), impetum facere conatus est eo consilio, ut Fabium Valentem, Vitellianorum ducem, in Galliam Cisalpinam cum exercitu ingredi prohiberet. Id quidem Othoni in animo fuisse affirmat Mommsenus.[2])

Atque initio quidem Othoni omnia prosperrime cesserunt. Italiae enim orae in Tusco mari sitae a Misenatium classe usque ad ipsas Alpes maritimas omni ex parte obsessae erant (ibid. l. II 12). Vastata sunt ferro ignique ab Othonianis cum cetera Ligurum oppida tum Albintimilium Liguriae quoddam municipium, in quod ab effrenatis classiariis atrociter est saevitum (Tac. hist. l. II 13, Agric. c. 7). Nequiquam Marius Maternus, Alpium maritimarum procurator, contendit, ut pagani ad bellum evocati Othonianis urgentibus resisterent, cum primo ipso concursu fugarentur (Tac. hist. l. II 12). Iam classis Othoniana Narbonensis provinciae oras adoriri parabat. In tanta belli calamitate Fabius Valens, dux Vitellianorum, qui erat in propinquo,

---

morare res gestas sub Othone Vitellio Vespasiano Severo imperatoribus, quamquam complexus est classium Romanarum historiam in volumine primo libri in adnotatione antecedente laudati.

1) Plut. V. Galb. c. 15; Tac. hist. l. I 6. 37. 87; Suet V Galb. c. 12, D. Cass. l. 64. 3, 2.

2) Hermes V p. 161.

duas Tungrorum cohortes alasque complures misit, quae provinciae copiis adiuvantibus acerrimum hostem repellerent. Pugnatum est in litore maris in occidentali nisi fallor Liguriae parte. Erat autem acies Othoniani exercitus sic instructa: In collibus prope oram pars classiariorum disposita erat, adiunctae in planitie mari propiores praetorianorum cohortes, cum classis a mari in oram invaderet, ut victoria propter opportunitatem locorum ab Othonianis animis iam praeciperetur. Ac re vera brevi tempore interiecto Vitelliani adventantes, qui equitatu plurimum valebant, Treveris nimis incaute progressis prorsus erant perturbati, praesertim cum classis Othoniana necopinantes a tergo aggrederetur. Atque ad internecionem redacti essent Vitelliani, nisi noctis caligo insectantibus hostibus intervenisset (ibid. l. II 14. 28). Frustra subsidiis submissis, cum lux appeteret, proelium redintegratum est. Nam etsi primo rem tam bene gesserunt, ut classis ipsa summis angustiis premeretur, Othoniani tamen victores discesserunt. Neque ultra comminus signa contulerunt, cum alter alterum fugeret: Vitelliani, quod classem timebant, Antipolim exercitum reduxerunt, Othoniani Vitellianis equitibus perterriti Albigaunum se receperunt (ibid. l. II 15).

Usui erat Othoni impetum fecisse in Liguriam, cum insulae Tusci maris Misenatium classis victoria nuntiata Othoni fidem praestarent. Ne Corsorum quidem fides, quos Decimus Pacarius procurator ad Vitellium perducere studuit Claudio Pyrrhico, classis Misenensis trierarcho, equiteque quodam Romano fidelissimis Othoni trucidatis, in posterum labefactata est (ibid. l. II 16).

Nihilosetius Misenatium classis incursus, quo paene deleti sunt Vitelliani, frustra susceptus est, cum Othoniani non possent prohibere, quominus Fabius Valens cum exercitu Cottias Alpes transgressus Ticinum usque procederet (ibid. l. II 27).

Sed non solum extra Italiam classiarii pro Othone pugnaverunt, verum etiam bello in Italia ipsa exardescente imperatorem semper tutati sunt. Ingens enim classicorum numerus Othonem ad bellum proficiscentem comitati sunt (ibid. l. II 11). Iam Othoniano exercitu in Galliam Cisalpinam progresso Raven-

natium naves aptissimae erant ad Padi ostia custodienda, ne Vitelliani Galliam Cisalpinam ingressi aut a mari subsidia arcesserent aut commeatum Padanis navibus expedirent. Quapropter Tacitus (hist. l. II 32) loquentem facit Suetonium Paulinum, unum e ducibus Othonianis: 'Clausam Alpibus et nullo maris subsidio Transpadanam Italiam'; itaque bellum ducendum esse, quoad Vitelliani commeatus laborent inopia.[1])

Ceteroquin haud paucis Taciti locis narratur, quosnam in illo bello labores subierint, quaenam effecerint memorabilia singulae manus classicorum. Intercepti enim sunt inter Placentiam et Ticinum mille classiarii a Vitellianis cohortibus Caecinae, quae Transpadanam regionem occuparant (ibid. l. II 17). Placentia autem oppido, cui Vestricius Spurinna, dux Othonianus, praeerat, a Vitelliano Caecina acerrime, sed frustra oppugnato, classiariorum numerus, qui Placentiae praesidium firmaverant, Turullio Ceriali auctore, Caecinae e Germanica militia familiarissimo, ad discedentes Vitellianos transfugerunt, ut apud Tacitum (hist. l. II 22) legimus: 'Tradidere sese abeunti Turullius Cerialis cum compluribus classicis.' Quod contra profert Gerstenecker[2]) classiarios illos sub Ceriali duce primum fuisse agmen Othoniani Galliam Cisalpinam intrantis exercitus atque ad Caecinam Placentia Cremonam proficiscentem transiisse, prava est coniectura.

Plane usque adhuc a viris doctis silentio est praetermissum Ravennates[3]) naves in Pado advectas Othonianis tulisse auxi-

1) Vitellianum exercitum bello inter Vespasianum et Vitellium coorto interclusum fuisse eodem modo maritimo commeatu, cum Ravennatium classis Lucilio Basso praefecto auctore ad Vespasianum defecisset, illustratur Caecinae verbis (Tac. hist. l. III 13): 'transfugisse classem; in arto commeatum'. Atque apud eundem Tacitum (hist. l. III 52) legimus Vespasiani duces in Galliam Cisalpinam progressos id providisse imprimis, ut 'Padus et mare commeatibus compleretur'.

2) In programmate Monacensi (1882), quod inscribitur 'Der Krieg des Otho und Vitellius in Italien im Jahre 69' p. 19 et 23.

3) Quamquam neque in vicesimo tertio neque in tricesimo quinto capite secundi historiarum libri certis Taciti verbis refertur naves illas Padanas ad Ravennatium classem pertinuisse, facili tamen coniectura colli-

lium. Contigit enim Marcio Macro Othoniano, ut gladiatoribus in alteram Padi ripam, quam hostes occupaverant, traiectis Vitellianos prope Cremonam repelleret (ibid. l. II 23). Alias nempe idem Macer haud prospere dimicavit, cum gladiatores, quibus liburnicas naves compleverat, ut Germanos, Vitellii socios, in insula Padi collocatos reicerent, navibus eorum a Germanis ascensis omnes fere ad unum in fluctibus Padi submersi sint (ibid. l. II 35. 36. 43).

Sed postquam Bedriacensi pugna haud prospere commissa Otho imperator mortem sibi conscivit, Italicis classibus nihil iam restabat, nisi ut una cum ceteris Othonianis adversus Vitellium pacem sibi conciliarent. Itaque cum brevi post Vespasianus atque Vitellius de imperio decertarent, Italicae classes primo a Vitellio stabant (ibid. l. III 2), ut Antonius Primus et Arrius Varus, Vespasiani duces, Galliam Cisalpinam intrantes cogerentur in oppido Altino praesidium collocare firmissimum, quod Ravennatem classem coërceret (ibid. l. III 6). Sed tamen iam paucis intermissis diebus Ravennatium classis in Vespasiani fidem se contulit. Nam cum Caecina fide erga Vitellium violata Patavium esset profectus, se classiariorum fortitudinem accensurum mentitus, molitus tamen re vera classis defectionem, Lucilio Basso, Ravennatium classis praefecto, sine ullo persuasit negotio, ut Italicis classibus nihil esset commodius nisi Vitellium deserere, cuius partes belli necessitate coactae essent ut sequerentur (ibid. l. II 100). Sed quamquam Bassus praefectus, qui plurimos classiariorum in Vespasiani partes traxit (ibid. l. II 101), a Ravennatibus suspiciosis classis praefectura remotus est (ibid. l. III 12), is tamen, qui in eius locum substitutus est, Cornelius Fuscus, acerrimus Vespasianae partis defensor erat (ibid. l. II 86, III 4. 42. 66).

Ravennatium classis defectione nuntiata Vitellius, quamvis securus in summis belli periculis, vehementissime, sed sero tamen excitatus est (ibid. l. III 36), cum Caecina professus Vitel-

---

gitur Ravennates fuisse, quoniam Ravenna cum proprio flumine Padi Fossa Augusta coniuncta erat.

lianos post Ravennatis classis defectionem a commeatibus fore exclusos iam praestantissimorum militum fidem labefactare conatus esset [1]) (ibid. l. III 13).

Nequiquam Fabius Valens, dux alter Vitellianus, qui imperatori fidem servavit, Arimino oppido praesidiis firmato Ravennatem classem continere studuit, dum in Galliam Narbonensem transvectus Galliae Germaniaeque copiis convocatis Vitellio salutem attulisset (ibid. l. III 41). Sed vix ab Italiae ora navem solverat, cum Cornelius Fuscus et Ariminense praesidium terra marique impetu facto [2]) in deditionem vocat et Ravennates naves dimittit, quae Umbriae Picenique oras in Vespasiani potestatem redigant (ibid. l. III 42). Praeterea Ravennates Vespasianos in terrestri quoque militia adiuverunt, quippe cum Ravennatium classiarii Vespasianorum exercitum Pompei Silvani Annique Bassi augerent, qui praetorianis Vitellii cohortibus occurrerunt (ibid. l. III 50).

Cum Ravennatium classis propter longinquitatem Ravennae ab urbe iam primis Vespasiani belli temporibus sine ullo periculo a Vitellio desciscere posset, Misenatium classis defectio, propter urbis viciniam periculosa, multo postea est exorta. Vespasianis tamen Romae appropinquantibus nihil iam profecit Vitellio, quod Lucium Vitellium fortissimum fratrem urbanis militibus Misenatiumque classi praefecerat (Suet. V. Vitell. c. 15; Tac. hist. l. III 55), cum non modo Claudius Faventius, centurio Misenensis, classem in summa rerum perturbatione ad Vespasiani partes perduceret, sed etiam Claudio Apollinari, classis praefecto, cunctante Apinius Tiro, qui antea praetor fuerat, seditiosis classiariis ducem se offerret. Tanti vero erat momenti

---

1) Tametsi initio milites defectionis consilium repudiaverunt ipsumque Caecinam in vincula coniecerunt (ibid. l. III 14), ita incitati Ravennatium classis erga Vitellium perfidia, ut trium liburnicarum navium milites, qui forte obviam ibant, trucidarent, paulo post tamen ipsi quoque Vespasiani ducibus turpiter se tradiderunt (ibid. l. III 31).

2) Omisit Mommsenus praeclarissimum illud Ravennatium in commentario proferre, quem scripsit ad veteranorum privilegium anni septuagesimi primi (Eph. epigr. II p. 457).

classis illius defectio, ut plurima Campaniae oppida in Vespasiani partes transirent (Tac. hist. l. III 57).

Quantopere autem Vitellius Misenatium classis proditione fuerit perturbatus, inde licet concludere, quod praeceps e castris Romam advolavit (ibid. l. III 56), ut classiariam seditionem exstingueret. Sed frustra mandavit Claudio Iuliano, pristino classis praefecto, qui tum urbanis cohortibus praeerat, ut seditiosos classiarios aut fervida adhortatione aut vi armorum ad officium revocaret. Ipse enim Iulianus, qui brevi post in Vespasiani partes transgressus copias suas cum Misenatibus classiariis sub Claudio Apollinari praefecto coniunxit, Terracinae in oppido Latii munitissimo se inclusit, ut tutus ibi esset a Vitellianis (ibid. l. III 57).

Tum maxime, cum iam nihil esset in Vitellii potestate nisi tractus ille inter Terracinam et Narniam, oppidum in meridionali Umbriae parte situm (ibid. l. III 60), L. Vitellius, ut subveniret fratri belli calamitatibus vehementer afflicto, consilium cepit a Feronia, Campaniae vico, Terracinam oppugnare, quod videbatur propugnaculum adversariorum prope Romam periculosissimum. Nec male rem gessit, cum et circumsessorum socordia et servi proditione adiutus nocte intempesta cum exercitu Terracinae muros ascenderet atque in oppido praeter opinionem oppugnato omnia turbaret. Quamquam fuga omnes salutem petiverunt nec prius subsisterunt, quam ad naves in portu ad ancoras consistentes confugerunt, sex tamen modo naves una cum Claudio Apollinari, classis praefecto, fuga se eripuerunt, reliquae aut captae sunt aut trepidantium multitudine demersae (Tac. hist. l. III 76. 77; D. Cass. l. 65. 16, 2). Sed ne talis quidem belli eventus Vitellii imperatoris cladem moratus est.

Ex his, quae breviter exposuimus, satis intellegitur, quam varia belli fortuna Italicae classes anno illo undeseptuagesimo pugnaverint.

At multo difficilius cognoscitur, quonam eventu Italicae classes bello civili post Pertinacis imperatoris mortem coorto interfuerint, quia Xiphilini e Dione excerpta, Herodiani libri,

vitae scriptorum historiae Augustae vix exilem illius aetatis notitiam exhibent. Quae pro certo statuimus, haec fere sunt.

Postquam Pertinace imperatore interfecto Didius Iulianus Romae imperator est appellatus, solae Italicae copiae i. e. urbani milites atque utraque classis Italica imperium eius comprobaverunt, cum eodem tempore legati Clodius Albinus in Britannia, C. Pescennius Niger in Syria, L. Septimius Severus in Pannonia a legionibus incitati imperatoriam dignitatem appeterent. Sed dum Albinus [1]) atque Niger Romam proficisci cunctantur, Septimius Severus mora nulla interposita cum Pannonicis legionibus Italiam ingressus tanta celeritate Ravennatium urbem, Galliae Cisalpinae claustra, cepit [2]), ut Tullius Crispinus, praefectus praetorio Iuliani, Ravennam missus, ut Ravennatem classem contra Severum armaret [3]), re infecta Romam discedere esset coactus.

Nec Misenatium classiarii, quos Iulianus, cum Severi exercitus Romae appropinquaret, Miseno accurrere iussit [4]), ut urbis praesidium augerent, ullum fere adiumentum attulerunt, cum illi, si Dioni est fides habenda, in bello gerendo tirones ne arma quidem tractare didicissent, ut Septimius Severus sine ulla contentione rerum potiretur. Quonam testimonio nisus Ceuleneerus [5]) contenderit non amplius quingentos Misenates tum esse Romam profectos, perspicere non potui. Etsi fonti-

---

1) Albinum Severi promissis commotum in Britannia remansisse legimus apud Zonaram (l. XII c. 7, P. I 604 B).

2) D. Cass. l. 73. 17, 1: *Ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνος ἐς τὴν Ἰταλίαν ἀφίκετο καὶ τὴν Ῥάβενναν ἀκονιτὶ παρέλαβε, καὶ οὓς ἐκεῖνος (Ἰουλιανὸς) ἐπ' αὐτὸν ἔπεμπεν ἢ πείσοντας ὑποστρέψαι ἢ εἴρξοντας τῶν παρόδων, προσεχώρουν αὐτῷ;* Spart. V. Iul. c. VI 3: 'Sed dum haec egit Iulianus, Severus classem Ravennatem occupat'; Zon. l. XII 7, P. I p. 604 C: *Ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσέβαλε καὶ τὴν Ῥάβενναν ᾑρεώσατο καὶ οἱ πεμπόμενοι προσεχώρουν αὐτῷ.*

3) Spart. V. Iul. c. VI 4: 'Tullius Crispinus, praefectus praetorio, contra Severum missus, ut classem produceret repulsus Romam, redit.'

4) D. Cass. l. 73. 16, 3: *Οἱ ἐκ τοῦ ναυτικοῦ τοῦ ἐν τῷ Μισηνῷ ναυλοχοῦντος μεταπεμφθέντες οὐδ' ὅπως γυμνάσωνται ἤδεσαν.*

5) Essai sur la vie et le règne de Septime Sévère' 1880 p. 42.

bus numerus non indicatur, id tamen pro certo affirmo numerum eorum fuisse multo maiorem.

Sed Iuliano devicto Septimius Severus non iam totius imperii Romani potestatem obtinuit. Immo Pescennius Niger, qui in oriente firmissimum regnum sibi constituerat, terra marique oppugnandus erat. Quo in bello navali potissimum Septimium imperatorem Italicis classibus usum esse e Herodiani verbis (l. II 14, 7): *Ἐξήρτυε δὲ καὶ στόλον ναυτικόν, καὶ πάσας τὰς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τριήρεις ὁπλιτῶν πληρώσας ἐξέπεμπεν* atque (l. III 1, 1): *Ἄγων δὲ πάντα ἐπ' αὐτὸν τὸν Ἰλλυρικὸν στρατὸν πεζήν τε καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἄλλην*, quae ab Hoefnero [1]) sine ulla causa in dubium sunt vocata, plane apparet. Nec sine veri specie Ceuleneerus (l. c. p. 68 et 69) opinatur Italicas copias Severianas belli initio Italicis classibus Brundisio Dyrrachium esse traiectas.[2]) Imprimis autem Severus classibus illis est usus, et cum exercitum a Thraciae ora Cyzicum in oppidum transmitteret [3]), et cum Byzantium tres per annos circumsederet, cuius portus catenis clausi [4]) quingentarum navium classem continebant.[5]) Ac re vera Byzantio oppugnando frequentes naves adhibitas esse colligi potest e verbis Dionis (l. 74. 12, 1): *Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἔδρασαν καὶ ἔπαθον οἱ Βυζάντιοι, ἅτε τοῖς ἐκ τῆς οἰκουμένης ὡς εἰπεῖν στόλοις ἐπὶ ὅλον τριετῆ χρόνον πολιορκούμενοι.* Iam idem Dio auctor est et Byzantios hostium triremes in stationibus lacessitas cepisse[6]) et, cum multi Byzantii inopia

---

1) 'Untersuch. zur Gesch. des Kaisers L. Septimius Severus und seiner Dynastie' 1875 p. 128.

2) Spartiano teste (V. Sever. c. 15, 2) milites Severi, cum anno ducentesimo primo adversus Parthos arma ferret, Brundisio in orientem navibus sunt transvecti.

3) Schiller, hist. imper. Rom. I p. 710; De Ceuleneer l. c. p. 70.

4) D. Cass. l. 74. 10, 5.

5) Ibid. l. 74. 11, 3.

6) Ibid. l. 74. 12, 1: *Ἥιρουν (οἱ Βυζάντιοι) δὲ καὶ τριήρεις τῶν ἐν τῷ ὁρμῳ τῶν ἐναντίων οὐσῶν;* Zon. l. XII c. 8, P. I p. 606 A B: *Οἱ δὲ Βυζάντιοι καὶ ζῶντος τοῦ Νίγρου καὶ θανόντος πολλὰ καὶ θαυμαστὰ ἔδρασαν, ἐπὶ χρόνον πολιορκούμενοι τριετῆ. Ἥιρουν μὲν γὰρ καὶ*

ingravescente ex urbe scaphis evadere conarentur, eorum navigia aut esse depressa aut intercepta Romanorum liburnis.[1]) Neutiquam igitur potest dubitari, quin Italicae classes bello illi interfuerint.

Quibus autem aliis bellis aetatis Caesarianae Italicae classes rebus gerendis se praestiterint, ignoramus.

Sed iam aggrediamur ad regiones stationesque classium Italicarum accuratius definiendas.

πλοῖά τινα παραπλέοντα, ἥρουν δὲ καὶ τριήρεις τῶν ἐν τῷ ὅρμῳ τῶν ἐναντίων οὐσῶν.

1) D. Cass. I. 74. 13, 1—3.

CAPUT IV.

De classium Italicarum regionibus stationibusque.

1. De regionibus.

Quod Suetonius affert (V. Div. Aug. c. 49) ad inferi maris tutelam Misenatium classem institutam esse ab Augusto Ravennatem ad superi, apud Vegetium (l. IV 31) hisce accuratissime illustratur: 'Misenatium classis Galliam Hispanias Mauretaniam Africam Aegyptum Sardiniam atque Siciliam habebat in proximo. Classis autem Ravennatium Epiros Macedoniam Achaiam Propontidem Pontum Orientem Cretam Cyprum petere directa navigatione consueverat.' Nimirum Vegetii verba non ita sunt intellegenda, ut singulae terrae aut a Misenensi aut a Ravennati classe custodirentur. Immo data occasione Misenates in Ravennatium regionem, Ravennates in Misenatium arcessiti sunt. Nam ut exemplis verba mea confirmem, e titulo Misenensi Eph. epigr. VIII f. 1, 426 intellegitur L. Calpurnium Rufum Misenatem, qui scribae munere fungebatur, Ephesum ex officio missum esse, quamquam Ephesiorum oppidum proprie pertinebat ad Ravennates. Quid? Quod in oppidis Thessalonica (cf. CIL III f. 1. 7327 [n. 168]) et Cyzico (cf. CIGr. II 3692 [n. 75]) Misenatium tituli sunt reperti, tametsi Macedonia Pontusque Vegetio auctore ad Ravennatem regionem spectabant, Dertosae vero in municipio Hispano, quae Misenatium classis regio, Ravennatis sepulcrum erutum est (CIL II 4063)? Nec Taciti testimonium (hist. l. II 9) est praetermittendum duas Misenenses triremes Galatiae Pamphyliaequae procuratorem comitatas esse, quamquam illae terrae Ravennatium classis praesidio permissae erant. Sed cum ille procurator sine ulla dubitatione in pro-

vinciam Ostia navi sit profectus, Misenatium classis triremes custodiendi causa ei sunt datae.

Itaque non licet simpliciter accipere cum Vegetio singulas imperii Romani provincias inter Misenensem et Ravennatem classem distributas fuisse. Praeter cetera autem ne illud quidem neglegendum est Mauretaniam [1]) Africam Aegyptum Pontum Syriam, cum imperii Romani opes augerentur, propriis classibus ita esse munitas, ut classium praetoriarum praesidiis magis magisque supersederent.

2. De stationibus.

Etsi Ferrero in additamento [2]) libri saepius laudati per tabulam classium Italicarum stationes exposuit, quae et scriptorum testimoniis et titulis repertis quadam cum probabilitate indicantur, tamen illam materiam recolere sum conatus. Primum enim his diebus nonnulli, qui huc faciant, tituli sunt eruti; neque paucos praetermisit Ferrero; tum interdum veteranorum titulos [3]) tabulae suae inscripsit, cum soli militantium tituli, ut infra videbimus, sint conferendi; deinde nusquam fere ab eo est explanatum, qua de causa singulae stationes institutae sint; denique nunc demum, quo loco singulae classiariorum inscriptiones repertae sint, ex adnotationibus CIL Ephemeridisque epigraphicae voluminum satis certe cognoscimus.

Sed priusquam ad singula transeamus, quae de classium Italicarum stationibus in universum dicenda videantur, proponamus.

Ut maris commercia in tuto plane collorarentur, non sufficiebat, quod in duobus illis portibus, in Misenensi et Ravennati, maximae navium stationes erant institutae. Iam monui

1) De Mauritaniae classe nuperrime Cagnat ('L'armée Romaine d'Afrique' p. 340) scripsit, de Africae Aegypti Ponti Syriae classibus sunt conferenda, quae exploraverunt doctissimi viri Ferrero ('L'ordin.' p. 160—171, 180), Mowat ('Bull. épigr.' VI p. 226—231), Héron de Villefosse (Daremb. 'dict.' p. 1234), Marquardt ('Staatsverw.' II² p. 503—505).

2) cf. 'Memorie di Torino' vol. XXXVI p. 69 seq.

3) Pertinent ad veteranos tituli Aquileienses CIL V 774 = Ferr. 562 atque CIL V 938 = 576, et titulus Ostiensis CIL XIV 235 = Ferr. 216.

in extremo capite primo (p. 296) anno p. Chr. n. sexto Sardiniam insulam in conspectu paene portus Misenensis sitam valde turbatam fuisse latrociniis. Talia autem incommoda tolli vix poterant, nisi utraque classis locis et saepe hostiliter vastatis et propter commercium illustribus paucarum navium stationes collocabat, ut, si quid opus facto erat, auxilium adesset. Rectissime enim Vegetii verba se habent (l. IV 31): 'In rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quam virtus.' Atque haud facile piratarum latrocinia Caesarianis temporibus admodum essent repressa, nisi in singulis Italiae provinciarumque oppidis maritimis permultae navium stationes institutae essent. Qualis autem fuerit Traiani aetate maris incolumitas, Arriani verbis (Diss. Epict. l. III 13, 9), allatis primum a Mommseno ('Staatsr.' II³ p. 863 adn. 6), illustratur: *Εἰρήνην μεγάλην ὁ Καῖσαρ Τραιανὸς ἡμῖν δοκεῖ παρέχειν, ὅτι οὐκ εἰσὶν οὐκέτι πόλεμοι οὐδὲ μάχαι οὐδὲ λῃστήρια μεγάλα οὐδὲ πειρατικά· ἀλλ' ἔξεστι πάσῃ ὥρᾳ ὁδεύειν, πλεῖν ἀπὸ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμάς.*

Itaque navium stationes maxime in regionibus, quas piratae vexare solebant, aliae commercii atque commeatuum usui, aliae officio principis atque palatii dispositae sunt.

Navibus sic a Miseno sive Ravenna ad classicam stationem ablegatis classiariae vexillationis nomen imponendum erit, sicuti vexillationis legionariae nomen militibus a legionibus ablegatis. Nempe classiariae vexillationis significatio non legitur nisi in titulo Gordianae aetatis CIL VI 1638 et in titulo, qui ad classem Germanicam pertinet (Brambach CIRh 665).

Ut aperiam, quomodo singulae stationes inter Misenatem classem et Ravennatem distributae fuerint, per se manifestum est Misenatium classis stationes in Tusci maris oris, Ravennates in Hadriatico sitas fuisse. Duobus tamen in portibus Centum Cellis in occidente, in Piraeo in oriente utraque classis Italica videtur navium stationem habuisse, cum ibi totidem fere Misenates tituli sint reperti, quot Ravennates. Fortasse classis utraque in duobus illis portibus propterea habuit communem stationem, quod optandum erat Ravennatium classi in occidentis, Misenati in orientis maribus unam saltem patere statio-

nem, cum aliter uniuscuiusque classis administratio perturbata fuisset.

Sed non solum in oris maris classes Italicae stativa habuere, verum etiam in urbe Roma et prope ad lacum Fucinum.

Qui classiarii duces singulis stationibus praefuerint, singillatim erit dicendum.

Reliquum est, ut exponam, unde cognoscatur alicubi classis stationem fuisse. Certe quidem hac in re scriptorum testimonia plurimam habent auctoritatem. Sed cum non multa eaque recondita exstent, animum est advertendum, quibusnam locis singuli classiariorum tituli sint reperti. Est enim probabile, si in oppido quodam classiario elogium est insculptum, vel potius, si in oppido quodam classiarius uxori (cf. CIL X 3462) vel liberis (cf. CIL XIV 241) sepulcrum fecit, illum in oppido illo diutius esse versatum. Nihilominus tum demum aliquo loco classis stationem fuisse pro certo statuendum erit, si certa aderunt testimonia scriptorum, cum, etiamsi singuli tituli classiariorum quibusdam locis sint reperti, nihil obstet, quominus classiarii illi fortuito paululum ibi morati sint.

Veteranorum vero titulis aliquo loco repertis minime demonstratur classiariam stationem in illa regione fuisse. Plerumque enim tales emeritorum inscriptiones, si imperatoris privilegia indicant, a classiariis domum sunt transportatae, ut adnotavit iam pridem Mommsenus [1]) nuperrimeque exemplis comprobavit [2]), si in sepulcris leguntur, a veteranis in patria sunt insculptae. Quod quidem optime titulo Pannonico veterani ex optione M. Minicii Saturnini classis Ravennatis comprobatur (cf. CIL III 3971). Ille enim honeste missus in patriam memorialem lapidem Sisciae in Pannoniae oppido, unde Tacito teste (hist. III 12) Ravennates potissimum conscripti sunt, uxori filiis parentibus exstruxit.

Singulas classium Italicarum stationes perlustrantibus primum quidem erit loquendum de Tusci maris stationibus i. e de Misenensibus.

1) cf. CIL X 2 p. 777 b.
2) cf. CIL III f. 3 p. 2034 a.

In primariarum inferi maris stationum numero Ostiensem stationem, quae a Strabone [1]) urbis *ἐπίνειον* appellatur, referendam esse vix quisqam negabit. Nam ibi iam primis principatus annis navium stationem fuisse probabile est, cum Ostiae non solum plurimi rei frumentariae commeatus maritimi exponerentur [2]) atque in horreis conderentur [3]), sed etiam totius orbis terrarum commercium confluerat.[4]) Nec minus magistratibus ab Ostia [5]) in provinciam proficiscentibus naves erant apparandae. Itaque non est mirum, quod satis multi classiariorum tituli Ostiae sunt reperti: cf. CIL XIV 234 (n. 120), 237, 238, 239, 240, 241, 243 (in hisce classis Misenensis nomen legitur), CIL XIV 110 (n. 76), 232 (n. 107), 233, 242, 4133. Sed multo gravioribus testimoniis licet confirmare principatus aetate ibi classiariorum stationem fuisse. Legimus enim in capite octavo Suetonianae vitae Vespasiani [6]) imperatorem illum classiariis ab Ostia ac Puteolis et Romam currentibus et recurrentibus, cum donativum calciarii nomine peterent, non solum nihil praebuisse, sed etiam arrogantes coëgisse excalceatos cursitare. Hac quidem narratiuncula aperte indicatur Vespasiani temporibus classiarios Ostiae fuisse collocatos. Immo vero Hermannus Dessau [7]) e Suetonii verbis: 'et ex eo ita cursitant', quibus finitur narratio, concludit Suetonii quoque aetate classiarios Ostia Romam advolasse.

1) Strab. l. III 2, 6 p. 145 C et l. V 2, 1 p. 219 C.

2) cf. Dessau CIL XIV p. 7b; D. Hal. l. XII 1; Aur. Vict. vir. ill. c. V 3: 'Ostiam coloniam, maritimis commeatibus opportunam'; Amm. l. XIX 10, 1; Sid. Apoll epist. l. I 10, 2 (Mon. Germ. Hist. VIII p. 16).

3) Locis ab Hermanno Dessau laudatis (CIL XIV p. 8b) Ammiani Marcellini verba addenda sunt (cf. l. XIX 10, 4): 'Velificatione plena portum naves ingressae frumentis horrea referserunt.'

4) Flor. l. I 1, 4: 'Futurum, ut totius mundi opes et commeatus illo velut maritimo urbis hospitio reciperentur'; Isid. orig. l. XV 1, 56.

5) Iuv. sat. VIII 171 seq.

6) 'Classiarios vero, qui ab Ostia et Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi calciarii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post haec excalciatos cursitare; et ex eo ita cursitant.'

7) cf. CIL XIV p. 9a.

Ceterum iam Neronis temporibus naves longas Ostiae stetisse in ancoris eiusdem Suetonii verbis (V. Ner. c. 47) adhuc neglectis illustratur, e quibus apparet Neronem in summa rerum desperatione, cum legiones defecisse nuntiatum esset, fidelissimos libertorum Ostiam praemisisse, ut classem praepararent, cum ipse tribunos centurionesque praetorii evocaret, ut Alexandriam secum fugerent.[1])

Neque omittendum est Claudium imperatorem anno p. Chr. n. quadragesimo tertio ad Britannicam expeditionem Ostia navi esse profectum.[2])

Sed exstat alterius quoque saeculi exeuntis titulus, valde quidem mutilatus (CIL XIV 110 [n. 76])[3]), quo indicatur anno centesimo octogesimo sexto classiarios Ostienses sub Iusto trierarcho fuisse.[4])

Ostiensem stationem ad Misenatium classem pertinuisse e titulis manifestum fit. Ravennatium autem classiariorum inscriptiones Ostiae esse repertas Héron de Villefosse (Daremb. dict. p. 1233[b]) temere contendit. Neque enim quidquam Ravennates titulos Ostiae esse repertos legitur in commentatione a viro docto de Rossi scripta (cf. Bull. dell' inst. 1865, p. 42—46), qua nititur Heronis sententia.

Id quoque commemoro Mommsenum[5]) significatione vernae Ostiensis, quae legitur in titulo CIL X 3654, confirmari putare Ostiae classis stationem fuisse, cum verna ille classiarii cuiusdam Ostiensis filius esset. Nec tamen necesse Ostiensem vernam classiarii esse filium.

Restat ut Mowati (Bull. épigr. VI p. 165) atque Heronis

1) cf. D. Cass. l. 63. 27, 2.

2) cf. ibid. l. 60. 21, 3.

3) Primum quidem a Garruccio suppletus (cf. Ferr. 'L'ordin.' adn. ad inscr. 7), sed melius a Mommseno (cf. CIL XIV 110 adn.).

4) Est assentiendum Hermanno Ferrero, qui censet ('L'ordin.' p. 67) classiarios illos sub Iusto trierarcho non unius navis fuisse, cum Claudius Pyrrhicus quoque trierarchus Tacito teste (hist. l. II 16) compluribus Corsicanis liburnis praefuerit.

5) cf. Herm. vol. XVI p. 465. Quam Mommseni sententiam Dessau (cf. CIL XIV p. 9[a]) probat.

de Villefosse (Daremb. dict. p. 1222[b]) sententias refellam, qui putant duas illas cohortes, quas Claudius imperator Suetonio teste (V. Claud. c. 25) Ostiae et Puteolis instituit, ut incendiorum pericula minueret, e classiariorum numero constitisse. Quae cum incendiis opprimendis operam darent, certe quidem vigilum cohortes fuerunt, ut iam Mommsenus vetustiore sententia abiecta[1]) enuntiavit (cf. CIL X p. 183[a]), quamvis dubitanter, cum sibi vigilum tituli Ostiae sive Puteolis reperti nondum essent noti.[2]) Hodie, postquam Hermannus Dessau[3]) haud paucas vigilum inscriptiones Ostiae repertas collegit, quibus duas Puteolis repertas CIL X 1767 et 1768 adiungo, vix quisquam dubitabit, quin cohortes illae a Claudio creatae vigilum cohortes fuerint.[4]) Ne tamen ulla remaneat dubitatio, monendum erit cohortes illas et Ostiensem et Puteolanam a Claudio propterea esse institutas, quod, cum Tiberio imperatore noctu incendii ardor supra Ostiam apparuisset, urbis Romae vigiles accurrerunt, rati oppidum illud in periculo esse, ut apud Senecam (nat. quaest. l. I 15, 5) legimus: 'Sub Tiberio Caesare cohortes in auxilium Ostiensis coloniae cucurrerunt tanquam conflagrantis, cum caeli ardor fuisset per magnam partem noctis parum lucidus crassi fumidique ignis.' Tali eventu commotus profecto Claudius consuluit, ut Ostiae et Puteolis vigiles praesto essent.

Perinde atque Ostiensis floruit Puteolana classis statio, supra saepius commemorata. Inde iam Octavianum maritimas expeditiones paravisse Appianus (Bell. civ. l. V 78. 97. 98) auctor est. Imprimis autem Puteolis quoque frumentariae naves exinanitae[5]) sunt, maxime priusquam portus Ostiensis molibus

1) Primo Mommsenus (cf. Herm. vol. XVI p. 645) cohortes urbanas fuisse disputaverat.

2) Non dubitant Hirschfeldus (Philol. vol. XXIX p. 76) atque Belochius (Campania p. 91) contendere vigilum cohortes illas fuisse.

3) Vide et CIL XIV p. 9[a] et Eph. epigr. VII p. 358 seq.

4) Apud Tacitum quoque (hist. l. I 80 et l. II 63) mentio fit Ostiensis cohortis, id quod Dessau (cf. CIL XIV p. 9[a]) vidit.

5) Disseruerunt hac de re Mommsenus (cf. CIL X p. 183[a]), Hirschfeldus (cf. Philol. vol. XXIX p. 75 adn. 113), Belochius (Campania p.

aggeribusque erat praemunitus[1]), quos a Claudio imperatore institutos Traianus demum confecit.[2]) Classis stationem ibi fuisse e Suetonii verbis (V. Vesp. c. 8) supra allatis patet. Accedit quod ingens numerus titulorum ad classiarios pertinentium repertus est Puteolis: cf. CIL X 3360 (n. 71), 3386 (n. 127), 3419, 3475, 3504, 3529, 3546, 3604, 3605, 3629 (illi classis Misenensis nomen exhibent), CIL X 3364 (n. 80), 3397, 3406, 3407, 3462, 3492, 3495, 3498, 3507, 3512, 3568, 3580, 3583, 3585, 3589, 3612, 3638, 3647, 3649, 3666, X 2 8208.

Puteolanae quoque stationi trierarchum praefuisse conicere licet ex inscriptione CIL X 3360 (n. 71), ex qua discimus C. Iulium Postumum classicum testamentum conscripsisse Ti. Flavio Terentiano trierarcho procurante.[3]) Cohortem illam a Claudio institutam, cuius mentio fit apud Suetonium (V. Claud. c. 25), vigilum fuisse, non classiariorum supra (p. 324) demonstravimus.

Alia Antiatis erat stationis condicio. Quo in oppido, quod Philostratus (V. Apoll. l. VIII 20) inter oppida maritima numerat, cum sciamus Iulios imperatores libentissime esse versatos[4]), consentaneum est imperatorum usui classiariam stationem ibi esse collocatam. Ac re vera apud Tacitum (ann. l. XIV 4) legimus Neronis matrem Agrippinam, quae Antii commorari solebat, classis triremi classiariisque usam esse, quotiescunque navigavit. Unde nescio an factum sit, ut in oppido Antio, quod a Strabone (l. V 3, 5 p. 232 C) *ἀλίμενον* significatur,

---

114—116). Confer etiam Strabonis locos l. V 4, 6 p. 245C et l. XVII 1, 7 p. 793C atque Philonis libelli in Flaccum cap. V (*Ναῦς Ἀλεξανδρίδες*). Id quoque moneo Gaium imperatorem frumentariis navibus Puteolanis usum esse, cum celeberrimum illum pontem navalem Puteolis Baias in oppidum faciendum curaret (cf. Suet. V. Calig. c. 19; D. Cass. l. 59. 17, 1. 2).

1) De his cf. Dessau CIL XIV p. 5[b], 6[a], 6[b], 7[a].

2) Antequam Ostiae aptus portus est constitutus, naves eo saepius non sine summis difficultatibus sunt appulsae (cf. D. Cass. l. 60, 11. 2), ut merces atque frumenta primis principatus temporibus ibi impedite exponerentur (cf. Strab. l. V 3, 5 p. 231 et 232 C).

3) Conferenda sunt verba, quae in titulo CIL XIV 110 (n. 76) leguntur: 'sub [cura] . . . ti Iusti tr(ierarchi).'

4) cf. Mommsen CIL X p. 660[b].

summa impensa Nero Suetonio teste (V. Ner. c. 9) portum aedificaverit. Nimirum unus usque adhuc classiarius titulus Eph. epigr. VIII f. 1. 658 Antii est repertus.

Multo etiam saepius Romanorum imperatores in Baiana regione, quae passim domibus imperatoriis erat ornata (cf. Ios. Ant. Iud. l. XVIII 7, 2), domicilia collocaverunt.[1]) Dubiumne idcirco, quin in portu Baiano, quem et Plinius (n. h. l. III 61) et Athenaeus (l. II 43[b]) praedicant[2]), classiariae naves ad imperatorum nutum praesto fuerint, praesertim cum Baiis erutae sint satis multae classiariorum inscriptiones: cf. CIL X 3353 (n. 68), 3453, 3633, 3642, 3669 (in illis classis Misenensis nomen), CIL X 3393, 3436, 3442, 3445, 3484, 3523, 3652 (incerta: CIL X 1981)?

Terracinensem classis stationem fuisse ex historiarum Taciti libris (l. III 76, 77) scimus, ubi legimus anno undeseptuagesimo classiarios Terracinae obsessos, cum L. Vitellius imperatoris frater oppidum expugnasset (cf. D. Cass. l. 65. 16, 2), ad liburnicas naves in Terracinensi portu commoratas accurrisse, ut fugae se mandarent. Ceterum unus adhuc exstat classiarius titulus Terracinensis CIL X 2 8261.

Ne posteriore quidem aevo Terracinensem portum esse neglectum inde apparet, quod ab Antonino Pio imperatore in integrum est restitutus (Capitol. V. Anton. Pii c. VIII 3).

In nobilissima Campaniae civitate Neapoli, quae iam Sullano bello civili proprias triremes sibi comparaverat[3]), quin Caesarianis quoque temporibus classiariae naves steterint, non est dubium, quoniam aliter, cur ibi repertae sint tot classicae inscriptiones, haud facile potest explicari. Quarum nonnullae licet Neapolim demum deportatae sint, quae est Mommseni sententia[4]), permultae tamen exstant vere Neapolitanae. Ut autem titulos Neapoli repertos enumerem, hi quidem sunt:

1) cf. Mommsen CIL X p. 351[b].
2) Belochius quoque (cf. Campania p. 180, 181) portum illum describit.
3) cf. App. Bell. civ. l. I 89.
4) cf. CIL X p. 172[b].

CIL X 3349 (n. 61), 3370 (n. 113), 3388 (n. 135), 3494, 3508, 3566, 3578, 3620[1]), 3656 (illi cum classis Misenensis significatione), CIL X 3338 (n. 167), 3354 (n. 83), 3358 (n. 73), 3375 (n. 145), 3401, 3433, 3437[a], 3510, 3511, 3532, 3562, 3607, 3611, 3613, 3632, 3634, 3637, 3662, 3668.

Quoniam Stabiis effossum est sepulcrum (cf. CIL X 2 8131 [n. 77]), quod C. Longinius Priscus trierarchus Misenensis filiolo suo fecit, recte conicere mihi videor illum ibi in officio diutius esse versatum idque eo magis, cum apud Plinium (epist. l. VI 16. 11, 12) legamus anno undeoctogesimo Vesuvio erumpente Stabiis naves habuisse stationem, quibus Pomponianus, Plinii maioris classis praefecti amicus, ubi periculum imminuit, ventis adversis frustra conatus est proficisci. Sed quales fuerint illae naves loco illo Pliniano non indicatur.

Num Surrenti Salerni Veliae in Campanis oppidis classiarii ad tempus fuerint collocati, diiudicare non ausim. Satis habeo commemorasse titulos CIL X 685 et 687 Surrenti esse repertos, Eph. epigr. VIII f. 1 292 Salerni, Eph. epigr. VIII f. 1 282 Veliae, qui omnes sunt classiariorum.

Communis autem classis utriusque Italicae navium statio erat Centum Cellis, ut iam Ferrero ('L'ordin.' p. 132) atque Bormannus (CIL XI p. 524[a]) docuerunt, cum numerus fere aequalis Misenatium Ravennatiumque titulorum Centum Cellis sit repertus. Novem enim exstant inscriptiones Misenates (CIL XI 3522, 3523, 3524, 3525, 3526, 3532, 3533 [n. 129], 3534, 3535), sex Ravennates (CIL XI 3528, 3529, 3530, 3531, 3531[a], 3536). Ac re vera Rutilius Namatianus, qui Roma in patriam proficiscens Centum Cellis ancoras iecit, illum portum tranquillam navium stationem esse in itinerario suo (l. I 237 seq.) dicit. Id quoque liceat addere itinerario Antonini (498, 4, ed. Parthey p. 243) confirmari Centum Cellis fuisse 'navium positionem'. Attamen posterioris aevi statio erat, cum Centum Cellarum portus a Traiano demum institutus posterioribus maxime saeculis floruerit. Atque haud paucas naves ad ancoras ibi con-

1) Titulum illum erutum esse in agro Neapolitano Neigebaur ('Die Südslaven u. deren Länder' Lipsiae 1851 p. 247) testatur.

stitisse inde apparet, quod Centum Cellarum classiariis eorumque propinquis proprius sepulturae locus concessus fuit, id quod Annovazzi [1]) sepulcra eorum contemplatus explanavit.

Si quaeritur, cur Traianus Centum Cellarum stationem maximo sumptu instituerit, cum portus Ostiensis haud ita multum distaret, scholio quodam Iuvenalis[2]) scimus Ostiae portum Traiani aetate denuo valde fuisse inutilem. Nec perspiciuntur Plinii verba (cf. epist. l. VI 31): 'nam per longissimum spatium litus importuosum hoc receptaculo (Centum Cellarum portu) utetur', nisi putamus Ostiensem portum tum quidem statu fuisse deterrimo. Huc accedit quod Dione[3]) auctore nihil antiquius habuit Traianus quam ut plurimos portus constitueret.

Ceterum Centum Cellarum stationi tituli in oppido Lorio[4]) in via Aurelia sito reperti, quod hodierno die 'Torre in Pietra' appellatur, adnumerandi sunt, ut Bormannus in adnotatione (CIL XI p. 550[b]) eleganter expedivit. Sunt autem originis Misenatis: CIL XI 3736, XI 3737, Ravennatis: CIL XI 3735.

Lunae portum Italiae septentrionalis optimum[5]), cui hodie 'Spezia' nomen, Ravennatium classiariorum praesidio commissum fuisse propterea credibile est, quod Ravenna urbs multo erat propior. Ac re vera, qui Lunae erutus est titulus classicus (cf. Notizie degli Scavi 1890 p. 380), Ravennatis est. Fortasse autem non erit inutile hoc loco commemorasse iam liberae civitatis temporibus Livio (l. XXXIV 8, 5) teste Lunam contractas esse naves Romanorum.

Italicae igitur continentis in mari Tyrrheno sitis stationibus perlustratis iam ad Galliae Hispaniaeque oras transeamus.

Firmata sunt Galliae litora navibus Foroiuliensibus,

---

1) cf. Notizie degli Scavi 1877 p. 264.

2) Ad sat. XII 76: 'Traianus portum Augusti restituit in melius et interius tutiorem sui nominis fecit.'

3) l. 68. 7, 1: *Καὶ πλεῖστα καὶ ἀναγκαιότατα καὶ ἐν ὁδοῖς καὶ ἐν λιμέσι . . κατασκευάσας* (*Τραιανός*).

4) Legitur in Latii tabula volumini CIL XIV addita.

5) Collegit scriptorum testimonia Bormannus cf. CIL XI p. 259[b].

quae etiam anno p. Chr. n. undeseptuagesimo, ut supra (p. 294) vidimus, ibi dispositae erant.

Ad Hispaniam autem tuendam navibus, ut censet Mommsenus[1]), non opus erat, cum Cantabris perdomitis provincia illa prorsus esset pacata, ut ex eo, quod in oppido Dertosa seorsum a mari in Hibero flumine sito unus titulus Ravennas (cf. CIL II 4063) effossus est, non sit coniciendum classis stationem ibi fuisse, id quod iam Huebner[2]) rectissime monuit.

Deinde Mauretaniae Numidiae Africae Aegypti navium stationes hoc loco sunt praetermittendae, cum provinciarum classibus custodirentur.

Reliquum est ut navium stationes, quae in omnibus fere Tusci maris insulis constitutae erant, accuratissime consideremus.

Ac primum quidem in Corsica insula Misenatium naves excubuisse gravissimus auctor est Tacitus (hist. l. II 16), qui memoriae mandavit Claudium Pyrrhicum trierarchum liburnicarum ibi navium anno undeseptuagesimo Decumi Pacarii procuratoris consiliis pertinaciter esse adversatum.

Cuius insulae portum Marianam, qui ad septentrionem spectabat, stationem fuisse navium Corsicam ablegatarum G. Lafaye Francogallus demonstravit[3]), nisus titulo CIL X 2 8329 ibi effosso, nec aliter sentit Mommsenus (cf. CIL X 2 8329 adn.). Quod vero putat Lafayus[4]) titulum illum ad tertium vel quartum saeculum pertinere, equidem non assentior: immo eum propter omissum Misenatium classis nomen praetorium saeculo primo ascribo.

Alteram classis stationem in optimo portu[5]) Aleria fuisse, quod Corsicae caput erat[6]), idem Lafayus[7]) proposuit, cum

---

1) cf. hist. Rom. V p. 61.

2) cf. CIL II p. 535[b].

3) Bull. épigr. I p. 230 seq.

4) Ibid. I p. 231.

5) Ibid. III p. 292.

6) Zon. l. VIII 11, P. I p. 388 A: *Τὴν μὲν Οὐαλερίαν τὴν κρατίστην αὐτῆς πόλιν.*

7) Bull. épigr. III p. 290 seq. et IV p. 19.

ibi repertae essent inscriptiones Eph. epigr. VIII f. 1 800 et VIII f. 1 801.

Quaenam autem Corsicanarum stationum partes? Etsi primo fortasse obtutu non intellegitur, cur Romani saxosam illam insulam[1]) et vastam et propter silvarum latitudinem inviam, quae nullo fere commercio insignis erat, navium praesidio tutati sint, tamen reputes velim navibus in illa insula collocatis et oras Italiae septentrionalis Galliarum Hispaniaeque tutissima custodia contineri et Corsos, ne, qua erant praedandi cupiditate[2]), maris commercium perturbarent, coërceri potuisse. Huc accedit quod Corsicae silvae iam liberae rei publicae temporibus excellentissimam picem materiamque navalem praebuerunt.[3])

Porro Sardiniensem Misenatium classis stationem fuisse Caralibus Mommsenus et CIL X 2 p. 777[b] et p. 787[b] contendit. Titulis, quos ille attulit, Caralibus erutis CIL X 2 7592 (n. 146), 7593 (n. 65[a]), 7595 (n. 115), hi, recenti aetate ibi reperti, addendi sunt: Eph. epigr. VIII f. 1 709 (n. 114), 710 (n. 142), 711 (n. 134), 712, CIL X 2 7823 (n. 81). In Caralitano autem portu, natura locorum valde opportuno, cuius saepissime

---

1) Strab. l. V 2. 7 p. 224 C; Seneca dial. l. XII 6. 4. 5, 7. 9, 9. 1, epigr. I. II.; Diod. l. V 13, 5; Avien. l. III 622.

2) Strab. l. V 2, 7 p. 224 C: *Οἰκεῖται δὲ φαύλως, τραχεῖά τε οὖσα καὶ τοῖς πλείστοις μέρεσι δύςβατος τελέως ὥστε τοὺς κατέχοντας τὰ ὄρη καὶ ἀπὸ λῃστηρίων ζῶντας ἀγριωτέρους εἶναι θηρίων.* Ps. Plut. Prov. Alex. 90: *Κυρνία ἄτη. Κύρνος νῆσος ἦν πάλαι ἄβατος τοῖς πλέουσι διὰ συνεχεῖς λῃστείας.*

3) Theophr. hist. plant. l. V 8, 1. 2: *Μέγιστα δὲ καὶ παρὰ πολὺ τὰ ἐν τῇ Κύρνῳ φασὶν εἶναι (τὰ ξύλα)· τῶν γὰρ ἐν τῇ Λατίνῃ καλῶν γινομένων ὑπερβολῇ καὶ τῶν ἐλατίνων καὶ τῶν πευκίνων ..... οὐδὲν εἶναι πρὸς τὰ ἐν τῇ Κύρνῳ. Πλεῦσαι γάρ ποτε τοὺς Ῥωμαίους βουλομένους κατασκευάσασθαι πόλιν ἐν τῇ νήσῳ πέντε καὶ εἴκοσι ναυσὶ καὶ τηλικοῦτον εἶναι τὸ μέγεθος τῶν δένδρων ὥστε εἰςπλέοντας εἰς κόλπους τινὰς καὶ λιμένας διασχισθεῖσι τοῖς ἱστοῖς ἐπικυνδυνεῦσαι. Καὶ ὅλως δὲ πᾶσαν τὴν νῆσον δασεῖαν καὶ ὥσπερ ἠγριωμένην τῇ ὕλῃ· δι' ὃ καὶ ἀποστῆναι τὴν πόλιν οἰκίζειν· διαβάντας δέ τινας ἀποτεμέσθαι πάμπολυ πλῆθος ἐκ τόπου βραχέος ὥστε τηλικαύτην ποιῆσαι σχεδίαν, ἣ ἐχρήσατο πεντήκοντα ἱστίοις.* Plin. n. h. l. XVI 197.

mentio fit cum in Punicis[1]) bellis atque extremis liberae rei publicae temporibus[2]) tum posteriore Caesarum aetate[3]), propterea maxime naves egerunt stationem, quod fertilissimus meridionalis Sardiniae tractus[4]), unde Romani haud exiguas frumenti copias asportaverunt[5]), contra incursus seditionesque Sardorum rapacium[6]) omni ope atque opera erat defendendus, ne Sardo commeatu intercluso urbs Roma frumenti inopia laboraret.

Neque vero mihi persuasit Mommsenus[7]) in occidentali quoque insulae parte prope Metalla classiariam stationem fuisse, cum et titulus CIL X 2 7535[8]), quo nititur eius sententia, in vico Gonnesa, qui est in interiore insulae regione, repertus sit, neque ullus omnino portus exstet in illa Sardiniae ora. Contra Olbiae, quod orientalis Sardiniae oppidum est, videtur navium statio fuisse. Est enim ibi nuperrime Aurelii cuiusdam inscriptio (Eph. epigr. VIII f. 1 734 [n. 171]) investigata, qui in liburna Salus Augusta[9]) classiaria stipendia meruit. Nisi forte

1) cf. Liv. l. XXIII 40, 2, 41, 7, l. XXX 39, 3.

2) Bell. Afr. c. 98.

3) Claud. Bell. Gild. 519 seq.; Procop. Bell. Vand. l. I 24. 25 (Corp. Byz. Proc. vol. I p. 403. 407), Bell. Goth. l. IV 24 (ibid. vol. II p. 591).

4) Strab. l. V 2, 7 p. 224 C; Hor. carm. l. I 31, 3. 4; Mela l. II 123; App. Bell. civ. l. II 40; Paus. l. VII 17, 3; Ampel. lib. mem. c. 46, 2; Claud. Bell. Gild. 508 seq.

5) Cic. de imp. Cn. Pomp. § 34; Varro de re rust. l. II praef. § 3; Liv. l. XXV 20, 3; Diod. l. XI 20, 4; l. XIV 63, 4; Plin. n. h. l. XVIII 66; Flor. l. II 13, 22; D. Cass. l. 48. 31, 1; Symm. epist. IX 42, 1 (Mon. Germ. Hist. VI 1 p. 248).

6) Cic. Scaur. § 38, ad fam. l. VII 24, 2; Strab. l. V 2, 7 p. 225 C; Tac. ann. l. II 85; D. Cass. l. 55. 28, 1; Marquardt, Staatsverw. I² p. 248.

7) cf. CIL X 2 p. 785*.

8) Titulo CIL X 2 7537 Gruguae in occidentali Sardinia effosso Mommseni sententia nullo modo confirmatur, cum plane nesciamus, num classiarii sit.

9) Cagnatus, qui ante Mommsenum titulum illum (n. 171) edidit (L'année épigr. 1889 n. 158), in adnotatione secundi tertiique versus verba 'ex l. Sal. Augusta' sic explicat: 'ex l(iburna) Sal(via) Augusta.' At illam compendiorum explicationem minime recte se habere inde apparet, quod in Liviae Augustae nummo (vide Cohen I p. 171) verba: 'Salus Augusta' legun-

satis habuerunt Romani Caralitanam stationem sustentare, cum apud Strabonem (l. V 2, 7, p. 225 C) legamus veritos esse Romanos in Sardinia continuo copias collocare propter pestilentem aëris aspirationem.

Agedum Sicilienses classicas inscriptiones consideremus, quarum Mommseno duae tantum notae sunt Panormitanae: cf. CIL X 2. 7288 (n. 166) [1]) et 7291 (n. 79). At sine ulla dubitatione Cephaloeditanus quoque titulus CIL X 2 7456 (n. 169) classiario est tribuendus, cum primus atque secundus tituli versus non possit explicari nisi hunc in modum: 'Oppius Valen(tinus) [2]) Aug(ustus) triere', tametsi Mommsenus in adnotatione titulo CIL XI 45 adscripta contendit 'navis vocabulum constanter postponi.' Quo fit ut verba tituli CIL XI 45: 'D. Neptuno IIII' vir ille doctissimus expediat: 'D(omo) Neptuno quadriere'; Neptunum scilicet oppidum sibi esse ignotum. Verumtamen non solum in titulis CIL X 2 7456 (n. 169) atque CIL XI 45, cuius versus legendos esse: 'D(e) Neptuno quadriere' Bormannus recte affirmat, sed etiam in tribus aliis (cf. CIL VI 3095 'Ex Capricorno Triere', X 3503 'Sole III', X 3554 'Ex

tur. Optime igitur Mommsenus (cf. Eph. epigr. VIII f. 1 734) nullo quidem adhibito testimonio sic interpretatus est tituli compendia: 'ex l(iburna) Sal(ute) Augusta.'

1) In verbis 'tr. ϟ Zenonis' versus alterius tituli CIL X 2 7288 (n. 166), quae rectissime interpretatur Mommsenus: 'tr(iere) centuria Zenonis', lapicidae errato navis nomen excidisse arbitror. Nam etsi profert Mommsenus in adnotatione, quae legitur ad titulum CIL X 3340 accuratissima, classiarios indicare aut navis nomen aut centuriae, cui adscripti erant, aut navis nomen centuriae significatione anteposita, neque vero et navis et centuriae nomen: titulis tamen CIL VI 3165 (n. 165) ('ϟ Valeri Rufi III Nept') atque CIL IX 42 (n. 159) ('de lib. Triton ϟ M. Vetti'), in quibus et genus nomenque navis et centuriae praefectus accuratissime commemoratur, pro certo demonstratur doctissimum virum verum non vidisse. Itaque opinor in titulo CIL X 2 7288 (n. 166) navis nomen vitio esse omissum, cum trieris vocabulum solum navis nomine praetermisso, etsi centuriae significatio adscripta est, omni sensu careat.

2) Quae indicatur lacuna in primi versus fine tituli a Toremuzza postremo descripti, litteris TIN fortasse explenda est. Legitur autem Valentini nominis compendium 'Valentin', ut sententiam meam probem exemplo, apud Willmannsium I n. 135[b].

Cerere III') antepositum est navis vocabulum. Itaque pro certo erit statuendum in titulo CIL X 2 7456 (n. 169) navis vocabulum exstare. Id solum dubium esse potest, quomodo compendium illud ‘Aug’ enodandum sit. Sed cum in titulo CIL X 3450 ‘Augusti’ nomen navis reperiatur, CIL X 2 7456 (n. 169) idem nomen erit legendum.

Tam paucas in Sicilia usque adhuc effossas esse classiarias inscriptiones quis est quin miretur? Nihilominus non possum cogitatione complecti insulam illam, *τὸ ταμιεῖον τῆς Ῥώμης*, ut Strabonis[1]) verbis utar, quae maximos frumentarios commeatus praebere solebat[2]), relictam fuisse a Romanis sine ullo navium praesidio, praesertim cum hic quidem Caesarum quoque temporibus latrones vagarentur.[3]) Si igitur agnoscenda erit Siciliensis statio, quam ad Misenatem classem pertinuisse verisimile, titulis repertis indicatur fuisse eam in fertilissima[4]) regione Panormi, quo meliorem portum per totam Siciliam non fuisse Diodorus Siculus[5]) memoriae tradidit.

Altera quoque statio num Cephaloedii fuerit, unde frumentum exportatum esse Cicero[6]) testis est, cum unicus tantum usque adhuc exstet titulus Cephaloeditanus, diiudicare non ausim.

Quid? Capreas nonne classiariorum manus erat congregata extremis Tiberii imperatoris temporibus? Legimus enim apud Suetonium (V. Tib. c. 62) fuisse eorum negotium miserrimos illos contis caedendi, quos saevus imperator se praesente in mare praecipitari iusserat. Quodsi Suetonianae narrationi in universum erit diffidendum, cum a pessimo fonte eam esse repetitam appareat, id tamen non erit infitiandum recte tradi Capreis, quod undecim per annos orbis terrarum caput erat, praesto fuisse classiarios imperatori, ne plane esset interclusus

1) cf. l. VI 2. 7, p. 273 C.

2) cf. ibid; Plin. n. h. l. XVIII 63. 66.

3) cf. Trebellii Pollionis V. Gallieni c. IV 9: ‘Etiam in Siciliam quasi quoddam servile bellum exstitit latronibus evangantibus, qui vix oppressi sunt.’

4) cf. Sil. Ital. l. XIV 261: ‘fecunda Panormus.’

5) l. XXII 10, 4: *Ἐπὶ τὴν Πανορμιτῶν πόλιν, ἔχουσαν λιμένα κάλλιστον τῶν κατὰ Σικελίαν.*

6) Act. in Verr. l. III § 172: ‘Cephaloeditanum frumentum.’

ab urbe Roma. Quae quidem sententia optime eo comprobatur, quod legimus apud Dionem (l. 58. 13, 1) Tiberium imperatorem, cum familiarissimum suum Seianum propter nequitias eius perdere decrevisset, Capreis naves adornandas curasse eo consilio, ut, si conata Seiani praeter spem prospere evenissent, navibus illis fugeret.

Prope Capreas pharum fuisse instructam et Suetonius (V. Tib. c. 74) et Statius (Silv. l. III 5, 101) memoriae prodiderunt. Classiariorum vero tituli Capreis adhuc non sunt eruti.

Restat ut dicamus de Tiberii Claudii Pisonis classici centurionis titulo CIL X 6800 (n. 116), qui repertus est in insula Aenaria, prope ad Capreas sita. Neque enim incredibile nonnullas naves ibi fuisse collocatas, cum profiteatur Belochius[1]) insulam illam praeclarissimo portu instructam fuisse.

Iam transeamus ad superi maris stationes, quae in Ravennatium classis regione positae erant. Quodsi respicitur numerus earum, neminem fugiet multo esse pauciores Hadriatici maris stationes quam Tuscas. Est autem tale discrimen facillime eo explicandum, quod Romanorum multum intererat occidentalis Italiae oras et portuum numero et imperatoria sede insignes compluribus exornari stationibus.

Atque primum quidem dicendum erit de Aquileiensi classis statione, qua in Hadriatico mari praeter Ravennatem vix ulla erat validior. Facillime autem perspicitur, cur firmum illud atque frequens[2]) oppidum, extremo in mari situm, quod erat teste Strabone[3]) propugnaculum contra barbarorum incursus tutissimum, classis praesidio sit custoditum. Nam cum crebrae viae et militares et publicae initium inde caperent[4]), bellantibus erat Aquileia Italiae quasi porta, negotiantibus emporium peropportunum.[2]) Optimo igitur iure iam Ferrero[5]) Iurien de la

1) cf. Campania p. 209.
2) cf. Mommsen CIL V 1 p. 83*.
3) l. V 1, 8 p. 214 C: *Ἐπιτειχισθὲν τοῖς ὑπερκειμένοις βαρβάροις.*
4) cf. Itin. Antonin. p. 124, 126, 128, 270, 276, 279, 291.
5) 'L'ordin.' p. 159.

Gravière[1]) Héron de Villefosse[2]) e classiariorum titulis Aquileiae repertis collegerunt naves ibi dispositas fuisse. Neque in eo est offendendum, quod duae tantum[3]) adhuc Aquileiae erutae sunt classicae inscriptiones CIL V 960 et 1048 (n. 90), quarum illa aevi incerti, haec propter significationem 'trierarchi et liberti Augusti' superioris imperatorum aetatis est[4]), cum oppidum eis temporibus, quibus Germanorum gentes Italiam sunt ingressae, haud raro vastatum sit. Immo Ammianus Marcellinus (l. XXI 12, 9) enarrat Aquileienses anno trecentesimo sexagesimo primo, ut oppugnatorum impetui resisterent, ligneas turres eximia altitudine navibus, quae erant in portu, imposuisse, ut de Aquileiensi classis statione nequaquam possit dubitari.

Ac vero cum in Notitia Dignitatum (Occ. XLII 4) Venetum classis mentio fiat praefecti, cuius sedes erat Aquileiae, ab imperatoribus posterioris aevi, quos Aquileiae saepissime versatos esse constat[5]), classem ibi constitutam esse certissimum.

Ceterum in aliis quoque septentrionalis illius anguli Hadriatici maris portibus singuli classiariorum tituli sunt reperti, ut Altini in oppido CIL V 2 8819, in Portu Liquentiae, quod erat Concordiae emporium CIL V 1956, Tergeste CIL V 541, Parentii CIL V 328 (n. 50). Num vero in omnibus illis oppidis classis stationes fuerint, non licet pro certo affirmare. Id unum mihi veri esse simillimum videtur Altinatium oppidum, unde per Septem quae vocantur Maria Ravennam navigabatur[6]), navium praesidio minime fuisse nudatum, ne subitus illinc impetus fieret in Hadriatici maris claustra, portum Ravennatem. Quae sententia eo confirmatur, quod apud Herodianum (l. VIII 6, 5) legimus equites, qui ab Aquileia ad Maximum Pupienum

1) 'La marine des Ptolemées et la marine des Romains' I p. 106.

2) Daremb., dict. p. 1233b.

3) Iam supra (p. 319 adn. 3) monui titulos Aquileienses CIL V 774, 910, 938 non esse proferendos, cum classiariorum veteranorum sint. Miror, quod a Marquardto ('Staatsverw.' II² p. 503 adn. 1) non sunt praetermissi.

4) Mommsen, 'Staatsr.' II³ p. 862 seq.

5) Onomast. Forc. I p. 399b atque Mommsen CIL V 1 p. 83.

6) cf. Mommsen, CIL p. 205b.

imperatorem Ravennae commorantem Maximini adversarii caput detulerint, Altino Ravennam navi esse advectos.

In media autem Hadriaticae orae parte sine ulla dubitatione Anconitana[1]) classis statio erat. Nam apud Tacitum (ann. l. III 9) memoriae traditum est Cn. Pisonem Syriae procuratorem in Italiam reversum in terram exiisse Anconae navesque ibi reliquisse.

Nec meridionalis Italiae ora navium praesidiis caruit, quae Brundisino in portu erant collocatae. Nam etsi Mommsenus[2]) affirmat Brundisii aut nullam classis stationem fuisse aut sub Augusti solius principatu, quod Brundisii repertus est titulus Malchionis cuiusdam Caesaris trierarchi, quae quidem significatio non quadrat nisi ad tempora ineuntis principatus[3]), ad aliam tamen sententiam perducimur Taciti testimonio, qui narrat (l. IV 27) servorum tumultum anno p. Chr. n. vicesimo quarto Brundisii vicinisque in oppidis ortum oppressum esse trium maxime biremium praesidiis, quibus in illo mari peregrinantes transmitti solebant, tum quidem in illo tempore ad Brundisinum portum appulsis. Illae igitur naves Brundisinae, quibus in oras Epiri atque Illyriae munus erat transvehendi[4]), etsi profecto plurimum tempus anni in mari sunt versatae, hieme tamen ineunte, cum mare clausum esset, ad Brundisinum portum confugerunt natura et arte egregie munitum.[5]) Exstant autem hodie praeter titulum illum Malchionis CIL IX 41 (n. 88) tres eiusdem originis Brundisinae: cf. CIL IX 42 (n. 159), 43, Eph. epigr. VIII f. 1 33, atque id solum dolendum est illos ne minimum quidem prae se ferre temporis indicium.

In orientalibus Hadriatici maris litoribus haud scio an

1) De portus Anconitani eximia condicione vide Mommsen CIL IX p. 572ª.

2) cf. id., CIL IX p. 8ᵇ.

3) Accuratius hac de re disputavit Mommsenus in Hermae vol. XVI p. 463 adn. 3.

4) cf. Strab. l. VI 3, 8 p. 283 C.

5) Vide, quae protulit Mommsenus in vol. IX CIL p. 8ᵇ. Addenda sunt Mommseni testimoniis: Gell. l. VII 6, 6, l. IX 4, 1; Zon. l. VIII 7, P. I p. 380 C; Iord. Rom. § 160.

Salonis, τῷ ἐπινείῳ Dalmatarum, ut Straboniano[1]) vocabulo utar, Ravennatis classis ablegata fuerit vexillatio, quamquam unus tantum titulus Salonitanus CIL III 2034 potest proferri.[2]) Neque enim Romani gentium Dalmaticarum seditiones sine mora comprimere potuissent, nisi in ipsa illa ora maritimum oppidum occupassent, ut data occasione bellum inde pararent. Praeterea autem veri est simile eos, qui ab Italia Dalmatiae confinia petiverunt, cum valde esset molestum longo itinere Carusadium montem transcendere, primum ad Salonas naves appulisse.

In oris vero Epiri, Dyrrhachii aut Corcyrae, classis stationem fuisse nec scriptorum nec titulorum testimoniis edocemur.

Hadriatici maris stationibus enumeratis iam accedamus ad maris Aegaei stationes quae, si quid valet Vegetii auctoritas, ab eadem classe Ravennate sustentatae sunt.

Praeter ceteras autem floruit statio, quae in portu Piraeo collocata erat, utriusque, ut supra (cf. p. 320) iam demonstravimus, Italicae classis receptaculum. Quo in portu naves stationem habuisse duobus classiariorum titulis (cf. CIL III 557 et 558 [n. 126]) ibi repertis iam suspicatus erat Rossius.[3]) Attamen oblocutus est doctissimo viro Borghesius[4]), qui classiarios illos paulisper in Piraeo e navi exisse contendit. Nunc vero, cum duabus illis anno h. s. quadragesimo tertio repertis tres alias classicas inscriptiones liceat addere: cf. CIL 556[a] (n. 117), III 2 6109 (n. 108), III f. 1 7290 (n. 105), non iam dubitan-

1) cf. l. VII 5, 5, p. 315 C.

2) Falso contendunt Mowatus (Bull. épigr. VI p. 166) atque Camillus de la Berge (Daremb., dict. p. 1222[b]) e titulo Salonitano a Carrara primum edito ('Topografia e scavi di Salona', Tergeste 1850 p. 161) manifestum fieri classiarios 'Concordiae' triremis Salonarum muris muniendis operam dedisse. Neque enim in titulo illo, quem denuo deprompsit adnotationibusque instruxit Mommsenus (CIL III 1980), triremis 'Concordia' nomine, sed legiones II Pia atque III Concordia i. e. legiones II atque III Italica, quantum intellegit Mommsenus (cf. CIL III 1980 adn.) commemorantur.

3) Bull. dell' Inst. 1843 p. 131.

4) ibid. p. 133.

dum est, quin in Piraeo classium Italicarum naves diutius versatae sint, quod eo confidentius dixerim, cum Zosimo[1]) auctore Constantinus imperator, postquam Licinio adversario anno trecentesimo vicesimo tertio bellum indixit, classem contraxerit in portum illum Atheniensem. Quinque illorum titulorum in portu Piraeo repertorum ad Misenatium classem pertinent: CIL III 556[a] [2]) (n. 117), 558 (n. 126), III 2 6109 (n. 108), III f. 1 7290 (n. 105), ad Ravennatium: CIL III 557.[3])

Contra Syriacae classis statio num in Piraeo fuerit, non satis certe potest colligi e titulo inferioris, quae Keilii est sententia[4]), aetatis CIA III 2 1447 (n. 174), cum, qui in illo nominatur classiarius *Μαΐωρ*[5]) *Φιλίππι*[6]) i. e. Maior Phi-

---

1) l. II 22, 2: *Ὡρμίσθησαν δὲ αἱ νῆες ἐν τῷ Πειραιεῖ μὲν αἱ Κωσταντίνου.*

2) Haec inscriptionis verba tradita sunt: 'M. classis pr. Mis. ϒ Claudi Ingevi ann XXXVIII m. an. XVIII.' Declarat Mommsenus in adnotatione CIL 'Ingevi' illud legendum esse pro 'Ingenui' nomine, neque aliter censet Huebner, qui post Mommsenum titulum illum edidit accuratissimoque commentario instruxit (cf. Archäol. Zeit. XXVI p. 40 seq.), cum dicat unam omissam esse litteram quadratarii neglegentia in centurionis cognomine. At mea quidem sententia minime opus est tali remedio, cum omnia se habeant rectissime, si ultimae vocis Ingevi litterae ita separantur, ut duo exstent compendia: 'Inge' i. e. Ingenui atque 'vi' i. e. vixit. Reperimus autem 'Ingenum' sive 'Ingenuum' nomen haud raro per compendium scriptum in titulis, ut CIL III 2 5771: 'Lucianus Ing(enus)' atque CIL XII 5686, 430[d]. 'of(ficina) Inge(nui).'

3) Perperam adnotat Kumanudes (*Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι* 1871 n. 3880) classiarii nomen, cuius mentio fit in hoc titulo, Maronium fuisse. In tabula enim imaginis classiarii illius, quam separatim addidi, aperte exstat: 'T. Taronius Celer' nomen.

4) 'Archäol. Aufsätze von Ludw. Ross' II p. 683 adn. 30.

5) Cognomen *Μαΐωρ* sive *Μαΐορ*, Latino sermone 'Maior' nomine expressum (cf. CIL VI 3155, VIII 2783, 10746), in inscriptionibus Graecis saepius legitur, ut CIGr III 5952, 5964; CIA III 1 472, 1133 v. 13.

6) Translatus est genetivus Graecus *Φιλίππι* e genetivo Latino *Philippi*, ut legitur in alia inscriptione Graeca *Ῥούφι* genetivus (Kaibel, Inscr. Gr. Sic. et Ital. 2404, 13). Alia illius genetivi exempla in titulis Graecis non repperi. Ceterum Ferrero ('L'ordin.' p. 171) inscriptionem illam Graecam attulit quidem, sed quomodo sit legenda non explicavit. Certe offendit

ippi[1]) (scil. filius), Aradi natus in oppido Syriae, *στρατειώτης ληκτὸς*[2]) aut miles veteranus aut lectus miles possit haberi, sive *ληκτὸς* vocabuli originem a verbo *λήγειν* ducimus, sive *ληκτὸς* formam ex Latino sermone (lectus) in Graecam linguam translatam esse putamus, id quod in nominis *Φιλίππι* usu factum videmus.

Multo pauciores classicae inscriptiones repertae sunt in aliis portibus maris Aegaei. Quarum Thessalonicensis est titulus T. F. Sabestiani Misenatis: CIL III f. 1 7327 (n. 168). Quo in oppido, ubi iam Persei Macedonum regis naves anno a. Chr. n. centesimo undeseptuagesimo collocatae erant[3]), Caesarianis quoque temporibus classis stationem fuisse haud scio an inde sit concludendum, quod ibi Macedonici procuratoris sedes erat.[4]) Cuius praesidio aliquot naves ablegatas fuisse propterea veri est simillimum, quod apud Tacitum (hist. l. II 9) legimus nonnullas triremes Galatiae Pamphyliaeque procuratorem comitatas esse. Neque imperatores posterioris aevi Thessalonicensem portum neglexisse testis est Zosimus, apud quem legimus (l. II 22, 1) Licinium anno trecentesimo vicesimo tertio Thessalonicae amplissimum bellicum portum effodiendum suscepisse.[5])

Deinde aditum ad Pontum Euxinum a mari Aegaeo patentem non sine navium praesidio relictum fuisse ex C. Iulii Valentis Ravennatis centurionis titulo Calchedone eruto CIL III 322 (n. 156) discimus.

Quid? Nonne Cyzici, cuius duo portus auctore Strabone (l. XII 8, 11 p. 575 C) plus ducentis navibus tutissima

in signo Λ ΦΙΛΙΠΠΙ vocabuli, sub quo signo ille litteram Χ subesse putavit. At in inscriptione illa Graeca *Λ* habet formam Λ, *Λ* formam Α (cf. Ross 'Archäol. Aufs.' II p. 683).

1) Sicut in hac inscriptione legimus: 'Maior Philippi', ita in inscriptione CIL IX 42 (n. 159): 'Scaeva Liccai.'

2) Notio illa *ληκτός* in nullo alio titulo militari legitur.

3) Liv. l. XLIV 10, 1; Diod. l. XXX 11, 1.

4) Marquardt, 'Staatsverw.' I² p. 319.

5) Conferendus est de illo opere Hertzbergius, 'Gesch. Griechenlands unter der Herrschaft der Römer' III p. 225.

statione recipere potuerunt, frequentes naves stationem egerunt? Attamen nisi prioribus Caesarum temporibus classium Italicarum nullae naves ibi dispositae erant, cum iam primo p. Chr. n. saeculo in illa maris regione ad Ponticas terras defendendas Pontica classis institueretur[1]), quam Caracalla imperatore Cyzici collocatam fuisse Dio (l. 79. 7, 3) testatur. Non igitur mirum est, quod Cyzici unus Misenatium trierarchi titulus CIGr. II 3692 (n. 75) adhuc repertus est.

Secundum autem Asiae oras classium Italicarum inscriptiones usque ad hunc diem non sunt detectae nisi titulus Ravennas CIL III 2 6092[a] Mytilenae in oppido Lesbio, quod duobus portibus instructum fuisse Strabo (l. XIII 2, 2 p. 617 C) narrat. Mytilenaeam autem stationem, si modo est statuenda, conditam fuisse, ut maris commercium firmaretur, documento est alia Mytilenaea inscriptio CIL III 455 anni a. Chr. n. tricesimi primi[2]), quam M. Titio classis praefecto dedicaverunt negotiantes cives Mytilenaei.

Ut denique ad oras Syriae transeam, in portu Beryto Ravennatis trierarchi titulus CIL III 168 (n. 69) saeculi tertii erutus est. Nec tamen eo comprobatur ibi tum illius classis stationem fuisse, cum sciamus Syriam iam Hadriano imperatore[3]) propria classe custoditam fuisse.

Classium Italicarum inscriptiones in insulis Cypro et Creta effossae omnino nullae exstant.

Haec de maritimis classium Italicarum stationibus erant dicenda, quaeramus nunc de terrestribus. Sunt autem continuae classiariorum vexillationes in terra nusquam dispositae nisi in urbe Roma, cuius condicio in omnibus rebus plane est singularis. Atque ibi et Misenates et Ravennates classiarios

1) Marquardt, 'Staatsverw.' II² p. 503 seq.

2) Falsissime Robiou ('Rev. archéol.' n. ser. vol. XXIV p. 146) disputat titulum illum tertii p. Chr. n. saeculi esse eumque ad Ravennatem classem pertinere.

3) Cognoscimus e titulo CIL VIII 2 8934 Sex. Cornelium Dextrum Syriacae classis praefectum. Quem classiaria praefectura sub Hadriano imperatore functum esse tituli verbis 'donis militaribus donatus a divo Hadriano ob bellum Iudaicum' aperte demonstratur.

collocatos fuisse titulis frequentibus Romae repertis certum in modum edocemur. Sunt enim Misenatium classiariorum inscriptiones CIL VI 3094, 3095, 3096 (n. 136), 3097, 3099 (n. 139), 3101, 3104, 3105, 3107, 3109, 3110, 3113, 3122, 3123, 3125 (n. 138), 3126, 3129, 3130 (n. 137), 3131, 3133, 3135 (n. 132), 3137, 3138, 3139, 3910, Eph. epigr. IV 921, 922 (n. 64), (incertae: CIL VI 3093, 3114, 3128, 3146, 3147), Ravennatium CIL VI 3148, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3159, 3160, 3161, 3162, Eph. epigr. IV 923 (n. 160), (incertae: CIL VI 3149, 3158), cum in titulis CIL VI 3163, 3164, 3911 (n. 102), VI 2 8928 (n. 96), 'Notizie degli Scavi' 1882 p. 222 certa classis sive Misenas sive Ravennas explorari non possit. Quos titulos omnes Romae repertos esse in CIL adnotationibus apertis verbis indicatur.

Habuere vero propria in urbe stativa classiarii Romam ablegati. Sic Misenatium castra inter amphitheatrum atque Titi imperatoris thermas[1]) in tertia urbis regione sita erant. Qua cum doctorum virorum sententia convenit, quod legimus in Commodi vita Lampridii[2]) classiarios in amphitheatro velis tendendis operam[3]) dedisse. Id quoque scimus castra illa Misenatium, dummodo Henzenus titulum CIL VI 1091 recte suppleverit, a Gordiano imperatore tertio p. Chr. n. saeculo amplificata esse. Ravennatium autem castra quonam urbis loco aedificata fuerint, etsi minus accurate cognitum habemus, inter plurimos tamen viros doctos constat trans Tiberim ea fuisse in quarta decima regione urbana. Docuit enim Iordanus[4]) Ra-

1) Inspicias Iordanum ('Topographie der Stadt Rom' II p. 115, 116, 544, 545) atque Hermannum Ferrero ('L'ordin.' p. 67 adn. 5). Quae vetustiores viri docti de castrorum Misenatium situ disputaverunt, silentio praetermisi, cum iam Ferrero illorum sententias redarguerit.

2) cap. 15, 6: 'Populum Romanum a militibus classiariis, qui vela ducebant, in amphitheatro interimi praeceperat.'

3) Talem velorum usum dicitur primus omnium instituisse Q. Catulus anno a. Chr. n. duodeoctogesimo (Marquardt, 'Staatsverw.' III² p. 533, 534, 558). Locis a Marquardto laudatis adicias Amm. Marc. l. XIV 6, 25.

4) l. l. p. 116.

vennatium classiarios praeter ceteros in naumachiis pugnavisse.[1])

Ex quo autem tempore Romam sint ablegatae Misenatium Ravennatiumque vexillationes, non liquet. Id unum pro certo profert Mommsenus[2]) ('Staatsr.' II³ p. 862)iam Commodo imperatore Misenatium Ravennatiumque castra Romae instituta fuisse. Minus feliciter vero conclusit Marquardtus[3]) e verbis Iosephi (Ant. Iud. l. XIX 4, 3): *Καὶ τῶν στρατιωτῶν οἱ νυκτοφυλακοῦντες ἐπὶ τῆς πόλεως ἐρέται τε ὁπόσοι συνέρρεον εἰς τὸ στρατόπεδον*, quae referenda sunt ad Claudii salutationem imperatoriam in castris praetorianorum, iam Claudio imperatore classiarios Romae perpetuo in castra fuisse congregatos. At Suetonii verbis (V. Vesp. c. 8) alio loco accuratius tractatis: '(classiarii) qui ab Ostia et Puteolis Romam pedibus per vices commeant' aperte videtur confirmari classiarios illos, quorum mentio fit apud Iosephum, aut fortuito Romae tum adfuisse aut, cum Gai imperatoris mors nuntiata esset, ab Ostiensi statione valde quidem propinqua[4]) celeriter Romam accurrisse. Neque enim legeremus apud Suetonium classiarios Vespasiano imperatore saepius Ostia atque Puteolis Romam profectos regressosque esse in illas stationes, si classici milites primo iam Caesarum saeculo Romae in castris essent versati. Huc accedit quod in classiariorum titulis Romae repertis, qui classis nomen exhibent, et Misenati et Ravennati classi semper praetorium nomen adscriptum est, ut tituli illi Romani ante Vespasianam aetatem insculpti esse non possint. Satis igitur exposuisse mihi videor Marquardtum de verbis illis Iosephi non recte disputasse.

Ut Centum Cellarum classiariis, ita Romanis quoque propria sepulturae loca erant assignata. Adnotat enim Henzenus

1) De naumachiis e scriptorum testimoniis notis conferendus est Friedländer, 'Sittengesch.' II⁵ p. 367—370.

2) cf. 'Staatsr.' II³ p. 862 adn. 3.

3) 'Staatsverw.' II² p. 511 adn. 7.

4) Ostia abest a Roma sedecim milia (cf. Kiepert, 'Lehrb. der alten Geogr.' p. 432) Nec praetermittendum apud Philostratum (V. Apoll. l. VII 16) viam ab ostio Tiberis Romam usque non nimis longam significari.

Misenatium sepulcra in via Appia inter secundum atque tertium milliarium in vineis del Pinto atque Amendolae[1]), prope villam autem Pamfiliam collocata fuisse Ravennatium.[2])

Si non in perpetuum, at certe multos per annos in ripis lacus Fucini Ravennatium manus videtur stationem egisse, id quod Mommsenus iam explanavit[3]), cum in meridionali lacus ripa prope ad oppidum Lucum effossi sint tituli Ravennates CIL IX 3891 (n. 158) atque 3892. Nec dubito, quin classiarii illi fuerint occupati in ingenti opere lacus Fucini siccandi[4]), quod Suetonio teste (V. Claud. c. 20) a Claudio imperatore institutum atque ab Hadriano demum confectum[5]) est. Est enim aperte indicatum[6]) titulum CIL IX 3892 eo tempore esse repertum, quo fossa incilis lacus Fucini eruta est. Praeterea autem discimus ex Hygino[7]) classiarios in exercituum itineribus ab equitatu protectos impedimentis remotis vias patefecisse.[8]) Neque aliter interpretanda esse verba Taciti (hist. l. V 21): 'remiges per alia militiae munia dispersi' recte contendit Mowatus.[9]) Itaque veri videtur simillimum classiarios Ravennates, saepius viarum munitores, versatos fuisse in opera illa admodum difficili, quoniam non fossae solum erant ducendae, sed etiam mons intercidendus. Ad naumachiam vero, quam Claudius imperator instituit[10]), cum omnis fere lacus siccatus

---

1) ad CIL VI 3093.

2) ad CIL VI 3149.

3) ad CIL IX 3891 et 3892.

4) Plin. n. h. 36, 124; Tac. ann. l. XII 56. 57; Suet. V. Claud. c. 20; D. Cass. l. 60. 11, 5. 33, 6.

5) cf. Spart. V. Hadr. c. XXII 12.

6) cf. adn. ad CIL IX 3892.

7) De munit. castror. c. 24: 'Classici omnes ideo praetendunt, quod ad vias muniendas primi exeunt, et quo sint tutiores, a Mauris equitibus et Pannoniis veredariis operantes proteguntur.'

8) Commemorantur apud Iosephum (Bell. Iud. l. III 6, 2) quoque, qui tollant impedimenta itineris, nec tamen apertis verbis classiarii vocantur.

9) 'Bull. épigr.' VI p. 165.

10) Tac. ann. l. XII 56; Suet. V. Claud. c. 21; Mart. lib. spect. c. XXVIII 11.

esset, titulos illos ad lacus ripam repertos non esse referendos Mommsenus iam recte monuit.

Plane aliter est iudicandum de titulo, edito primum in annalibus, qui vocantur Notizie degli Scavi (1886 p. 228), atque ab Henzeno[1]) uberrimo commentario explanato. Unde comperimus milites sextae cohortis praetoriae una cum viginti Ravennatibus classiariis, qui titulum illum et M. Iulio Philippo imperatori et filio eius et Augustae dedicaverunt, prope ad viam Flaminiam latrocinium prospere oppressisse. Sunt igitur Ravennates illi in terrestri militia versati una cum copiis terrestribus. Sed oritur quaestio, utrum classiarii in via Flaminia praesidii causa dispositi fuerint aliquamdiu, an data occasione e castris stativis maxime propinquis arcessiti sint. Henzenus, etiamsi dubitanter profert iudicium, tamen classiarios illos Ravennates tum accurrisse e castris stativis opinatur, neque equidem aliter sentio, cum vix credibile sit classiarios pro copiis terrestribus vias militares Romanorum custodivisse.

Neque igitur eadem de causa inde, quod apparuerunt in oppidis Italiae mediterraneis Tibure (cf. CIL XIV 3630), Capuae (cf. CIL X 3882), Beneventi (cf. CIL IX 1631), Cumis (cf. CIL X 3527 et Eph. epigr. VIII f. 1 443), Picentiae (cf. CIL X 2 8119) singuli tituli classiariorum, concludendum est classiariorum manus in oppidis illis praesidii causa fuisse collocatas.

Satis habeo commemorasse, quibusnam locis orbis terrarum tituli classiariorum Italicorum militantium sint reperti[2]), nec facere possum, quin hoc loco pronuntiem me quidem pro necessario putasse omnes illos locos, quibus militantium classiariorum inscriptiones effossae sunt, in hoc capite indicare, quoniam spes est fore ut titulis posthac repertis haec illa statio maiore cum confidentia exploretur. Ceteroquin hoc iterum moneo titulis aliquo loco repertis, nisi adsunt certa scriptorum testimonia, non pro certo demonstrari classiarios ibi

1) cf. 'Mitteil. des Arch. Inst. Röm. Abt.' II p. 14—20.

2) Vide tabulam classium Italicarum stationum, quae est in fine.

habuisse stationem, ut de nonnullis fortasse, quas protuli, classicis stationibus sit disceptandum. Sed talia sunt levioris momenti.

In capite quinto de ordine et militari et civili classiariorum ducum verba faciamus, qua de re viri docti valde adhuc dissentiunt.

CAPUT V.

De classium Italicarum ducibus.

Quamquam de dignitatis gradu et militari et civili, quam singuli classiarii duces imperatoria aetate obtinuerunt, iam plurimi viri docti disseruerunt[1]), nonnulla tamen hac in re difficillima partim neglecta partim non recte disputata sunt, ut totam illam quaestionem denuo tractandam mihi proposuerim, praesertim cum nisi de singulis ducum ordinibus recte senseris, de classiaria institutione omnino non liceat iudicare. Qua in re quamquam classium Italicarum duces praeter ceteros respiciemus, tamen aliquatenus etiam classium provinciarum duces spectandi sunt, cum comparatis externis Italicisque ducibus Italicorum interdum appareat condicio.

Ac primum quidem de classium praefectis dicendum est.

1. De classium praefectis.

Ex his Vegetii verbis (l. IV 32): 'Liburnis autem, quae in Campania stabant, praefectus classis Misenatium praeerat, eas vero, quae Ionio mari locatae fuerant, praefectus classis Ravennatium retinebat' et Misenatium et Ravennatium classiariis singulos praefuisse classis praefectos elucet, qui summum tenuerunt in classe imperium. Iidemque apud Tacitum inter-

1) Robiou, 'Rev. archéol.' n. ser. XXIV p. 142—156 'Le recrutement de l'État-Major et des equipages dans les flottes Romaines au temps de 'empire'; Mowat, 'Bull. épigr.' VI p. 101—116, 153—156; Ferrero, 'l'ordin.' p. 32—34 atque 'Mem. della R. Accad. di Tor.' vol. XXXVI p. 25—29; Hirschfeld, 'Verw.-Gesch.' p. 122—127; Marquardt, 'Staatsverw.' II² p. 509, 512—514; Mommsen, Herm. XVI p. 463 seq., XIX p. 31 seq. atque adn. CIL.

dum (cf. ann. l. XIII 30) remigum praefecti appellantur. Tacitum enim hoc nomine usum esse nulla alia re nisi variandi studio commotum Mowatus (‘Bull. épigr.’ VI p. 106) inde diluscide illutrat, quod apud eundem Tacitum de Claudio Apollinari classis praefecto legimus et: ‘praeerat classi Claudius Apollinaris’ (hist. l. III 57) et: ‘praeerat Apollinaris remigibus’ (ibid. l. III 76).[1]) Graeco autem sermone classis praefectus dictus est et ἔπαρχος στόλου, id quod comperimus e bilingui titulo Valerii Valentis Misenatium classis praefecti (Kaibel, Inscr. Gr. Sic. et Ital. n. 873 [n. 24]), et ἔπαρχος κλάσσης, ut est in titulis P. Aelii Ammonii Moesicae classis praefecti (‘Arch. epigr. Mitteil. a. Östr.’ VIII p. 22, 23)[2]) atque Prisci Alexandrinae classis praefecti (Sylloge papyrorum musei Berolin. fasc. 5 n. 142, 143 cura Wilckeni). Ac praeterea stolarchi significationem, quae legitur in titulo CIL X 3413, a Graecis esse petitam Mommsenus[3]) probavit, cum classiarii in titulis graecissare solerent. Cui sententiae oblocutus est Henzenus[4]) negans Romanos, etsi nonnulla munera classiaria aetate imperatoria Graecis nominibus significata essent, eadem munera modo Graeco modo Latino sermone appellasse[5]); unde effici stolarchum non praefectum esse classis, sed navium agminis ducem.[6]) Sed tamen non solum Graeca notione ‘nauarchi archigybernis’ (cf. CIL X 3349 [n. 61]), sed etiam, si modo rectum vidit Mommsenus[7]), plane Latino vocabulo ‘principis nauarchi’[8]) summa nauarchorum dignitas significatur. Adde

1) Optime igitur hoc modo Mowatus Schefferi (de militia navali p. 290) reiecit sententiam, qui censet plane eundem atque archigubernum esse remigum praefectum.

2) Silentio praetermisit Ferrero illam inscriptionem in additamento. (‘Mem. di Tor.’ XXXVI.)

3) cf. adn. ad inscr. 6870 vol. III sylloges Henzenianae atque indicem CIL X p. 1131.

4) cf. p. 521 vol. III syll.

5) Secutus est Henzeni sententiam Marquardtus (‘Staatsverw.’ II² p. 513 adn. 3).

6) Vide adn. ad inscr. 6870 vol. III syll.

7) cf. adn. ad CIL X 3349.

8) cf. CIL X 3348 (n. 66), X 2 8215 (n. 62), XI 86 (n. 89).

quod Misenatium classis praefectus Graece vocatus est *ἔπαρχος Μεισηνῶν στόλου* (cf. CIL X 3336 [n. 24]); praeterea in titulo sane quidem poëtico (CIGr. II 3694) Crispinus, Ponticae classis praefectus *στολάρχης Ποντίων βελῶν* nominatur. Qua de causa cum Mommseno puto stolarchi nomen esse nihil aliud nisi alteram classis praefecti appellationem. Contra si cum Henzeno stolarchos agminum duces fuisse putaremus, valde mirum esset, quod unus agminum ducum illorum titulus exstat.

Quibus variis classis praefecti nominibus expositis primum quidem quaerendum videtur, fidesne sit habenda Vegetii testimonio, ad inferiorem nempe aetatem pertinenti, quo indicatur singulis Italicis classibus singulos praefectos fuisse praepositos. Dissentit a Vegetio Robiou Francogallus[1]), priore Caesarum aetate utriusque Italicae classis praefecturam ab uno esse administratam ratus. Quam quidem sententiam eo comprobare studet, quod ostendit primos ineuntis principatus classis praefectos nobis quidem notos Sextum Aulienum (CIL X 4868) (n. 1) atque T. Iulium Optatum (CIL X 6318) (n. 2) satis habuisse classis praefectos sese vocari, classium singularum nominibus plane praetermissis. At primis potissimum principatus temporibus[2]) classis nomen saepissime in titulis non esse indicatum Mowatus[3]) primus contendit atque Ferrero[4]) compluribus exemplis allatis approbavit, ut, quae Robiou protulit contra Vegetii auctoritatem, prorsus pro nihilo putanda sint.

Nec licuit Roberto Robiou Taciti afferre testimonium (hist. l. II 100), secundum quod Lucilius Bassus sub Vitellio imperatore et Misenati et Ravennati classi simul praefuit[5]), cum

1) cf. 'Rev. archéol.' n. ser. XXIV p. 142.

2) Atque etiam post Vespasiani aetatem classis nomen interdum omitti colligendum est e titulo CIL X 3649, qui 'L. Valeri Germani militis classis praetoriae' est. Neque indicatur classis nomen in titulo Cicatriculae praefecti (Ferr. n. 360 [n. 35]), qui e Bormanni sententia (cf. Hirschf. 'Verw.-Gesch.' p. 125) secundo p. Chr. n. saeculo functus est praefectura.

3) 'Bull. épigr.' VI p. 102 adn. 1.

4) 'L'ordin.' p. 70, 71.

5) Quod recte se habere intellegitur ex duobus eiusdem diei veteranorum et Misenatium (cf. Eph. epigr. II p. 457 [n. 4]) et Ravennatium

haec res a Tacito propter id ipsum commemoretur, quod extra ordinem acciderat, ut adnotavit rectissime Mowatus.[1]) Ceteroquin Misenatis Ravennatisque praefecturis, quantum titulis sive scriptorum discimus testimoniis, singuli semper praefecti perfuncti sunt neque Hirschfeldo[2]) est concedendum Moschum libertum anno p. Chr. n. undeseptuagesimo, cum classis Othoniana Galliae Narbonensis oras depopularetur, utrique Italicae classi praepositum fuisse, quod apud Tacitum (hist. l. I 87) legimus: 'curam navium Moschus libertus retinebat ad observandam honestiorum fidem', quoniam in tertio capite exposuimus necopinatum illum impetum suscepisse classem solam, quae erat in proximo, Misenatem. Neque eo licet in errorem induci, quod comperimus e titulo CIL IX 1582 (n. 17) Cn. Marcium Rustium Rufinum classium praetoriarum et Misenatium et Ravennatium fuisse praefectum, cum in titulo CIL X 1127 (n. 18), qui ad eundem pertinet virum, et Ravennatis et Misenatis classis praefectura singulatim enumeretur.

Sed Misenatium Ravennatiumque classis praefecturas non modo non ab iisdem simul administratas esse viris, verum etiam impari fuisse dignitate, quod primus animadvertit Hirschfeldus[3]) titulis CIL X 1127 (n. 18), II 1178 (n. 8), 1267 (n. 9) inter se collatis. Commemoratur enim in honorum cursibus, quos tituli illi exhibent, primum Ravennas, deinde Misenensis classis praefectura. Neque ad perspiciendum difficile, cur antecesserit dignitas Misenatium classis praefecti. Nam cum propter urbis viciniam imperatores Misenatem maxime classem in suum usum converterent, manifestum illius classis praefectos amplioribus quam Ravennates dignatos esse honoribus. Nec minus Hirschfeldi sententia titulo comprobatur anno h. s. octogesimo septimo reperto L. Iulii Vehilli praefecti (L'année épigr. 1888 n. 66) (n. 15), qui item Ravennati munere functus Misenensi

(cf. CIL III 2 p. 850 [n. 5]) privilegiis, in quibus idem Bassus utriusque classis praefectus commemoratur.

1) 'Bull. épigr.' VI p. 102 adn.

2) 'Verw.-Gesch.' p. 124 adn. 1.

3) ibid. p. 126.

classi praefuit. Ceterum e titulo eiusdem Vehilli id quoque colligendum est classium Italicarum praefecturas multo praestitisse provinciarum classium praefecturis, quoniam ille Vehillus aliquanto ante quam in ordinem Ravennatium classis praefectorum promotus est, Ponticae classis praefectura est functus.

Quaenam autem fuerint classis praefecti munera, quamquam pro certo statuere non possumus, id tamen non erit dubitandum, quin ille non solum omnibus classiariis et ducibus et gregariis praefuerit, sed etiam curam habuerit et navium et armamentorum et aedificiorum, denique totius classis apparatus. Eundemque in bello classicos impetus direxisse Moschi exemplo comprobatur (cf. Tac. hist. l. I 87). Praeterea classis praefectum classiariorum delicta suo vindicavisse arbitrio, cum potestas illius et sine provocatione esset et omni vacaret intercessione, e Iulii Pauli iurisconsulti verbis[1]) elucet: ‘(Hac lege excipiuntur) tribuni etiam militum et praefecti classium alarumve, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coërceri possit’, quae primus Mowatus (‘Bull. épigr.’ VI p. 106) attulit.

Neque officiorum civilium classis praefectos expertes fuisse discimus ex aere, quod vocatur, Italicensi. Quo in codicillo illis praecipitur (cf. CIL II Suppl. 6278 v. 44. 50), ut una cum compluribus imperatoriis magistratibus provideant, ne fraus fiat senatusconsulto ‘de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis’, sub Marco et Commodo imperatoribus[2]) promulgato, qua de re summa cum diligentia disputavit Mommsenus.[3])

Insuper posterioribus quidem Caesarum temporibus cum Misenatium classis praefectura Misenensis rei publicae administratio coniuncta erat, nec minus cum Ravennati prafectura Ravennatium civitatis procuratio, quorum hoc apparet e Notitiae Dignitatum verbis (Occ. XLII 7): ‘praefectus classis Ra-

1) Sententiarum ad filium l. V tit. 26, 2 (Huschke, Iurisprudentiae Anteiustinianae quae supersunt p. 540).

2) Temporis haec descriptio refertur et Eph. epigr. VII p. 395 et CIL II Suppl. p. 1035.

3) cf. Eph. epigr. VII p. 398.

vennatium cum curis eiusdem civitatis, Ravennae' illud ex iis, quae in titulo CIL X 3344 (n. 30) leguntur: 'praefectus classis et curator rei publicae Misenatium'. Quae omnia Mommseni[1]) doctrinae debemus.

Quinam inter classis praefecti comites fuerint, paene ignoramus. Id unum comperimus e titulo CIL X 3415 comitatum esse classis praefectum cornicularium, qui his quoque diebus in militaribus exercitiis primores duces subsequi solet.

Subiecti erant et Italicarum et provinciarum classium praefecti priore aetate imperatoria ipsorum imperatorum arbitrio, quoniam illi quidem summum maritimum imperium obtinebant. Postea nimirum, cum ingens magistratuum numerus esset, classium Italicarum praefecti sub 'magistro militum praesentali a parte peditum' erant (N. D. Occ. XLII), provinciarum classium praefecti singulorum ducum dicto erant audientes (N. D. Or. XL; Occ. XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVIII).[2])

Creatos vero esse classis praefectos ab imperatoribus cum per se patet tum confirmatur Taciti testimonio, apud quem legimus (hist. l. II 100): 'Lucilius Bassus post praefecturam alae Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio praepositus'. Neque vero ad classis praefecturam humiliores classiarios duces paulatim esse provectos, sed classiariam praefecturam, quippe quae in equestribus duceretur muneribus, a viris administratam esse ordinis equestris, qui nunquam antea in maritima militia erant versati, iam Robiou[3]) demonstravit.

Quaenam autem equestrium munerum series erat? Primum quidem equestris ordinis viri ad equestrem militiam accedebant, cum in terrestribus exercitibus primipilarium, praefectorum cohortium, tribunorum militum, equitum praefectorum locos tenerent. Perraro autem militari tribunatu sive equitum praefectura perfuncti ad alterius Italicae classis praefecti dignitatem producti sunt. Nam tria tantum exstant exempla hominum equestrium tam subito ad classis praefecturam pro-

1) cf. adn. ad CIL X 3344.
2) Mowat, 'Bull. épigr.' VI p. 106; Ferrero, l'ordin. p. 33.
3) 'Rev. archéol.' n. ser. XXIV p. 145.

vectorum: Declaratus est classis praefectus Rufus quidam post militarem tribunatum (cf. CIL X 4867) (n. 31), P. Cornelius Cicatricula post equitum praefecturam (cf. Ferr. 360) (n. 35), Lucilius Bassus, vir ille e Taciti historiis nobilissimus, post alae prafecturam (cf. hist. l. II 100).

Immo plerumque viri equestri dignitate praediti, priusquam sive Ravennatis sive Misenatis classis praefecturam susciperent, aut administraverunt provinciam[1]) aut ad aliquod munus civile aggressi sunt, designati, ut nonnulla afferam exempla, seu procuratores Augusti vigesimae hereditatium (CIL V 2 8659) (n. 13) seu patrimonii procuratores (CIL X 6657 (n. 39).

Non eadem quadrant ad classium provinciarum praefecturas, ad quas equestris ordinis viri saepissime post ipsum tribunatum militarem sive alae praefecturam producti sunt. Sic L. Valerius Proculus, postquam tribunus fuit legionis VII Claudiae p. f., destinatus est Alexandrinae classis praefectus (cf. CIL II 1970), L. Valerius legionario tribunatu functus Moesicae classis praefectus (cf. CIL III f. 2 8716), P. Aelius Ammonianus post praefecturam alae I Flaviae Gaetulorum eiusdem Moesicae classis praefectus (cf. 'Arch. epigr. Mitteil. a. Östr.' VIII p. 22. 23), Sextus Cornelius Dexter[2]) post praefecturam alae I Augustae geminae colonorum Syriacae classis

1) CIL II 1178 (n. 8): (Antea) 'Proc. provinciae Lusitaniae et Vettoniae'; CIL X 1127 (n. 18): (Antea) 'Proc. Aug. prov. Syriae'; Tac. hist. l. II 86: 'Tampius Flavianus Pannoniam, Pompeius Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes; sed procurator aderat Cornelius Fuscus'; Suet. Reiffersch. p. 92: 'Plinius Secundus Novocomensis equestribus militiis industrie functus, procurationes quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit'; Plin. epist. l. III 5, 17: 'cum procuraret (Plinius) in Hispania'.

2) Dextrum illum post classis praefecturam demum alae praefuisse perperam profert Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 105). Neque enim illius viri cursus honorum (cf. CIL VIII 2 8934) serie recta, sed contraria est legendus. Minime igitur recte se habet, quod concludit Mowatus e titulo illo alae praefecturam gestam esse modo ante modo post classis praefecturam, quoniam in omnibus, quae exstant, honorum cursibus alae praefectura antecedit classiariam.

praefectus (cf. CIL VIII 2 8934), P. Aelius Marcianus post praefecturam alae Augustae II Thracum Moesicae classis praefectus (cf. CIL VIII 2 9358).

Quapropter consentaneum est provincialium classium praefectis provinciarum procurationes plerumque non ante gestam classiariam praefecturam mandatas esse, ut indicatur titulis CIL II 1970, III 726, III f. 2 8716, VII 379 adn., VIII 2 8934. Unum contra potest proferri exemplum praefectum quendam Britannicae Moesicae Pannonicae classis, cuius nomen titulo eius altera ex parte abrupto plane ignoramus, ante classium praefecturas Alpium provinciae procurationem suscepisse (cf. CIL VI 1643) (n. 53).

Nec desunt exempla, quibus probetur nonnullos, postquam iam praefecti castrorum (cf. CIL X 4868 [n. 1] et XI 711 [n. 46]) aut fabrum praefecti (cf. CIL III 726) fuerunt, classis praefecturam adeptos esse, tametsi praefectura fabrum interdum etiam post classiariam praefecturam administrata est (cf. CIL X 4868) (n. 1).

Id quoque est dignum, quod commemoretur Marcium Agrippam a Caracalla imperatore classis praefectum esse designatum (Spart. V. Carac. c. VI 7) antea functum muneribus amplissimis, quae vocantur ‘a cognitionibus’ atque ‘ab epistulis’ (D. Cass. l. 78. 13, 4), ut monuit primus Hirschfeldus.[1]) Sed nusquam alias memoriae traditum est quemquam tam mirum in modum ad classis praefecturam ascendisse.

Iam videamus, qua fere aetate Romani equestri militia administrata ad classis praefecturam pervenerint. Qua in re id unum licet pro certo affirmare Plinium maiorem Misenatium classis praefectum mortuum esse annum quinquagesimum septimum agentem (Plin. epist. l. III 5, 7). Nihilominus non vereor declarare classis praefecturam aetate iam firmata administratam esse, quoniam plerumque et diuturnior equestris militia et provinciarum procurationes classiariam praefecturam antecedebant.

1) ‘Verw.-Gesch.’ p. 126 adn. 4.

Iam est quaerendum, quot per annos classis praefecti, nisi mortuo imperatore subito missi sunt, classiario muneri praepositi fuerint, id quod difficilius est diiudicatu. Anicetus quidem Neronianus classis praefectus et iam anno undesexagesimo, cum Agrippinae navem demergere conaretur (cf. Tac. ann. l. XIV 3), Misenatium classis fuit praefectus, neque anno sexagesimo altero ab illa praefectura erat remotus, cum Nero Octaviae uxori daret opprobrio (cf. Suet. V. Ner. c. 35) coniurasse eam cum Aniceto eo consilio, ut Misenatis classis praesidia sibi conciliaret (cf. Tac. ann. l. XIV 62 seq.); sed quam diu ille iam ante annum undesexagesimum in Misenati praefectura versatus sit, plane nescimus. Atque apparet contra e cursu honorum L. Iulii Iuliani Vehilli et Ravennatis et Misenatis classis praefecti (L'année épigr. 1888 n. 66) (n. 15) illum utrique classis praefecturae per multo brevius temporis spatium praefuisse quam Anicetum soli Misenati, quoniam Iulianus inde ab anno centesimo octogesimo quarto usque ad undenonagesimum[1]) non modo classium Italicarum praefecturas, verum etiam munus gessit, quod vocatur 'a ratione', praefecturamque annonae.

Sed quaenam munera expleverunt, qui Italicarum classium praefectura perfuncti erant? Iam recte exposuit Ferrero[2]) illis modo ampliora militaria imperia esse delata modo nobiliores publicas administrationes. Sic Cn. Marcius Rustius Rufinus (CIL IX 1582) (n. 17) atque Valerius Valens (Eph. epigr. VII 1211) (n. 25) vigilum cohortibus praefuerunt, quorum hic postea etiam vices egit praefecti praetorio (cf. Eph. epigr. VII 1211) (n. 25). Ipsi autem praetorio post classis praefecturam praepositi fuerunt Cornelius Fuscus (Suet. V. Domit. c. 6; D. Cass. l. 68. 9, 3) atque L. Iulius Iulianus Vehillus (L'année épigr. 1888 n. 66) (n. 15).

Eodemque modo in ampliore administratione versati sunt: Cn. Marcius Rustius Rufinus, cuius paulo ante mentio facta est,

1) De illa annorum ratione conferendus est indicis Misenatium classis praefectorum n. 13.

2) 'L'ordin.' p. 32.

qui praeposituram annonae obtinuit (CIL IX 1582) (n. 17), L. Iulius Iulianus Vehillus, qui declaratus est et a rationibus et praefectus annonae ('L'année épigr.' 1888 n. 66) (n. 15), M. Aquilius Felix, cui delatum est munus accensi equitum Romanorum (CIL X 6657) (n. 39).

At classium provinciarum praefectos post classiarium munus confectum plerumque provinciarum procurationibus occupatos fuisse supra iam exposuimus (p. 353). Sed tamen L. Valerius Proculus, Alexandrinae classis praefectus, in cursus honorum fine pervenit ad praefecturam annonae (CIL II 1970), nec memoratu indignum videtur Hermanno Ferrero[1]) Pertinacem Germanicae classis praefectum vel imperatoriam dignitatem esse consecutum (Capit. V. Pert. c. II 2).

Allatis omnibus, quae sunt dicenda de classium praefectorum militari dignitate, iam disseramus, quae fuerit illorum condicio in civitate Romana.

Est autem in primis perscrutandum, utrum classium praefecti plane omnes cives fuerint Romani necne. Quod iam a Felice Robiou[2]) et ab Hermanno Ferrero[3]) ita disceptatum est, ut classis praefecti condicionis libertinae non reperiantur nisi sub Claudio Nerone Othone imperatoribus. Sunt autem in classium praefectorum numero, quod sciamus, hi homines liberti: Tiberius Iulius Optatus (CIL X 6318) (n. 2) sub Claudio, sub Nerone Anicetus (Tac. ann. l. XIV 3), Moschus autem sub Othone (Tac. hist. l. I 87). Atqui Claudius imperator non decere arbitratus homini libertino tantum munus militare mandari incommodum illud, ut primus animadvertit Mommsenus[4]), eo conatus est mitigare, quod concessit Ti. Iulio Optato, Misenatium classis praefecto, ut cognomen equestre sibi sumeret Pontianum. Sed Claudii quoque imperatoris aetate equestres classis praefectos fuisse, qui nimirum civitate Romana erant

1) 'L'ordin.' p. 32.
2) 'Rev. archéol.' n. ser. XXIV p. 144.
3) 'L'ordin.' p. 32.
4) cf. CIL X 6318 adn.

ornati, testis est P. Palpellius Clodius Quirinalis Ravennatium classis praefectus (CIL V 533) (n. 32).

Si igitur praetermittimus tres illos libertinae condicionis praefectos, reliqui omnes quin cives Romani fuerint dubitari non potest, praesertim cum semper fere in titulis eorum et tribus et patris nomen apertis verbis indicetur. Quod tamen Marquardtus[1]) contendit Q. Marcium Hermogenem Alexandrinae classis praefectum anno centesimo tricesimo quarto (CIL III 43) libertum fuisse, de ea coniectura iam Ferrero[2]) valde dubitavit.

Atque classis praefectos ex equestri ordine esse delectos iam explanatum est (p. 351), cum militarem dignitatem eorum tractaremus. Senatorios contra viros ad classiariam praefecturam non esse admissos eo demonstratur, quod apud Tacitum (hist. l. II 86) legimus Cornelium Fuscum Ravennatium classis praefectum (ibid. l. III 12) senatorium hominem natum, cum admodum iuvenis esset, ordinem illum exuisse.

Quod autem equestri dignitate ornati erant classium praefecti haud pauci honores ad eos delati sunt, ut cognitum habemus e titulis. Designati sunt vero oppidorum municipalium patroni potissimum (cf. CIL V 2 8659 [n. 13], X 3344 [n. 30], X 6657 n. [39], II 1970, VIII 2 8934, VII 379 adn.). Praeterea habiti sunt saepius in duumviris sive duumviris quinquennalibus oppidorum municipalium (cf. CIL X 4867 [n. 31], 4868 [n. 1], XI 711 [n. 46], Ferr. n. 360 [n. 35]). Neque exclusi erant a flaminis (cf. CIL X 4868) (n. 1) sive pontificis (cf. CIL V 2 8659 [n. 13], XI 711 [n. 46], Ferr. n. 360 [n. 35]) honore.

Iam cum sub Marco et Vero imperatoribus[3]) triplex magistratuum ordo institueretur, classium praefecti adscripti sunt secundo ordini perfectissimorum. Neque in eo est offendendum, quod cognomen illud ‘v. p.’ = vir perfectissimus in Valerii Valentis titulo CIL X 3336 (n. 24) demum legitur, qui Gor-

1) ‘Staatsverw.’ II² p. 513 adn. 2.
2) ‘L'ordin.’ p. 32.
3) Mommsen, ‘Staatsr.’ III³ p. 565.

diano tertio imperatore Misenensi praefecturae praefuit, quoniam omnino cognomina illa ‘em. v.’, ‘v. p.’, ‘e. m. v.’ in titulis haud raro sunt omissa, id quod discimus ex M. Rustii Rufini titulis, quorum in tribus (Eph. epigr. VII 1204 [n. 21], 1205 [n. 22], 1206) (n. 23) cognomen ‘e. v.’ legitur, in uno (CIL IX 1582) (n. 17) autem praetermissum est, qui ad eandem Rufini praefecti vigilum dignitatem pertinet.

Praefectis gradu inferiores erant subpraefecti, ut muneris nomine est expressum, de quibus iam verba faciamus.

2. De classium subpraefectis.

Cum classiarii subpraefecti nomen nisi in titulis octo[1]) nusquam legatur, de dignitate eius copiosius dici nequit. Atque rectissime iam Ferrero[2]) asseveravit subpraefectos fuisse praefectorum vicarios. Neque enim extraordinariam obisse dignitatem nec perbrevi munus sustinuisse subpraefectos Mowatus[3]) mihi videtur optime eo comprobasse, quod vigilum titulis nisus ostendit in illis saepius praefectos atque subpraefectos simul commemorari.[4]) Non igitur dubitandum erit, quin et Misenati et Ravennati praefecto in omne tempus singuli adiuncti fuerint subpraefecti. Falso enim opinatur Hirschfeldus[5]) secundo demum p. Chr. n. saeculo institutum esse subpraefecti officium; namque in titulo T. Abudii Veri Ravennatium subpraefecti (CIL V 328) (n. 50) non adscriptum est praetorium classis nomen, unde illum ante Vespasianam aetatem subpraefecti munere functum esse efficitur.

Quem autem dignitatis gradum classium Italicarum subpraefecti tenuerint, colligi potest e titulo CIL VI 1643 (n. 53), ex quo cognoscimus subpraefectum quendam praetoriae classis,

1) Sunt autem: CIL V 328 (n. 50), VI 1643 (53), 1644 (n. 54), VIII Suppl. 14729 (n. 55), IX 5357 (n. 51), 5439 (n. 52) X 3334 (n. 48), Ferr. n. 583 (n. 49).

2) ‘L'ordin.’ p. 33.

3) ‘Bull. épigr.’ VI p. 107.

4) Tituli nuperrime reperti exstant: Eph. epigr. VII 1204 (n. 21), 1205 (n. 22), 1206 (n. 23) 1207, 1209, 1210, 1211 (n. 25).

5) ‘Verw.-Gesch.’ I p. 125.

cuius nomen in titulo excidit, ad provinciarum classium provectum esse praefecturas.

Neque Italicarum modo classium subpraefecti commemorantur, sed etiam classis Alexandrinae subpraefectus (cf. Eph. epigr. IV 926), ut statuendum videatur ipsos quoque classium provinciarum praefectos a subpraefectis in navalibus officiis esse adiutos.

Attamen quae singulae subpraefectorum fuerint partes, nescimus, nisi quod intellegitur e titulo CIL X 3334 (n. 48) Alfenium Senecionem Misenatium classis subpraefectum arbitrum fuisse in lite P. Aelio Rufino classiario Misenensi intenta propter agri possessionem ab heredibus eius, qui antea agrum illum possederat. Videtur autem Mommseno[1]) causa illa ab Alfenio subpraefecto propterea esse acta, quod ager ille ad subpraefecti administrationem pertinuit.

Porro ut aperiam, quae munera subpraefecti, quorum exstat cursus honorum, ante classiariam subpraefecturam gesserint: aut post legionarium tribunatum (cf. CIL VI 1643) (n. 53) aut post alae praefecturam (cf. CIL IX 5357 [n. 51], 5439 [n. 52] Ferr. n. 583 [n. 49]) ad illum dignitatis gradum pervenerunt.

Classis tamen subpraefectura administrata aut procuratores profecti sunt in provincias (cf. CIL VI 1643 [n. 53], IX 5439 [n. 52], Ferr. n. 583 [n. 49]) aut variis praefecturis praefuerunt, ut praefecturae vehiculorum (cf. CIL IX 5357) (n. 51) seu classium provinciarum praefecturis (cf. CIL VI 1643) (n. 53).

Iam perquaerentibus nobis, quaenam in civitate fuerit subpraefectorum condicio, quin omnes, quos sciamus, classiarii subpraefecti cives Romani fuerint, dubium esse non potest praeter Tiberium Iulium Xanthum Alexandrinae classis subpraefectum (Eph. epigr. IV 926), qui homo libertinus post Claudii imperatoris mortem classiariam obiit subpraefecturam. Nec praetereundum videtur T. Appalium Alfinum Secundum (CIL IX 5357) (n. 51) atque T. Cornasidium Sabinum (CIL IX 5439) (n. 52) subpraefectos in titulis et patris et tribus nomen aperte indicare.

1) cf. CIL X 3334 adn.

Subpraefectos vero, cum equestris essent dignitatis, non minus quam praefectos equitum honoribus par erat cumulari. Sic T. Appalius Alfinus Secundus Ravennatium subpraefectus non solum Firmi Piceni patronus fuit atque duumviratum gessit quinquennalem, sed etiam flamen proditus augurque cooptatus est (cf. CIL IX 5357) (n. 51). Itemque T. Cornasidius Sabinus subpraefectus honoribus ornatus est et auguris et aedilis et duumviri quinquennalis (cf. CIL IX 5439) (n. 52). Inferiore tamen honore quam praefecti digni habiti sunt in eo subpraefecti, quod a Marco et Vero imperatoribus non in secundum magistratuum ordinem, sed in tertium, qui vocatur egregiorum, asciti sunt; id quod colligi potest e titulo CIL IX 5439 (n. 52), ubi compendium ‘e m. v.’ i. e. ‘egregiae memoriae vir’ legimus. Quo certissimo testimonio usus in titulo valde corrupto CIL VI 1644 (n. 54) quoniam compendium exstat ‘e. m. v.’, minime cum Henzeno verba ‘praef. cl.’ supplenda esse puto, sed subpraefecti classis notionem. Nec minus in titulo CIL VIII Suppl. 14729 (n. 55), cuius ultimi tantum versus servati sunt, propter compendium ‘e. v.’ i. e. ‘egregius vir’, quod legitur in tertio versu ab ultimo, non classis praefecti, sed subpraefecti[1]) munus explendum videtur, quoniam multo difficilius est cum Mommseno, qui titulum illum praefecto addicit, litteras, quae exstant EV, commutare in PV.

Iam est dicendum de classis praepositis.

3. De classis praepositis.

Cum praefectorum atque subpraefectorum munera permanerent, praepositi classis, quae est Mowati[2]) atque Hermanni Ferrero[3]) sententia, extra ordinem ad maritimum imperium designati sunt. Inde autem cum alii viri docti tum Guilelmus

1) Optime compendiis ‘sub pr.’, quae in titulo CIL VI 414 v. 9 leguntur, quinque sive sex litterarum lacuna expletur, quae reperitur initio versus quarti ab ultimo.

2) ‘Bull. épigr.’ VI p. 108.

3) ‘L'ordin.’ p. 33 et ‘Bull. trimestriel des aniquités Africaines’ 1884 II p. 180.

Henzenus [1]) praepositos classis non iustos classiarios duces fuisse argumentantur, quod terrestrium quoque exercituum praepositi, quorum haud raro fit mentio in titulis, neque perpetuo neque aequali munere functi sint. Sunt enim praepositi illi terrestres, ut summam Henzenianae explicationis proferam, cuilibet exercitui data occasione praefecti, postquam alius alium dignitatis gradum assecutus est; id quod optime concludere mihi videtur Henzenus ex his potissimum verbis: 'Si praesidis vel cuiusvis praepositi ab excubatione quis desistat, peccatum desertionis subibit', quae in Modesti iurisconsulti quarto libro de poenis[2]) leguntur.

Quodsi tres illos praepositorum classis titulos, qui usque adhuc mansere, perlustramus, re vera perspicimus omnes illos praepositos a vario dignitatis gradu ad praepositi munus accessisse. Est enim Severus quidam iam post cohortis praefecturam Syriacae atque Alexandrinae classis praepositus designatus (CIL VIII 2 9363); L. Artorius Iustus Misenatium classis exstitit praepositus, postquam primipilus fuit legionis quintae Macedonicae (CIL III 1919) (n. 56); P. Aelius Marcianus alae praefectura perfunctus Syriacae atque Alexandrinae classis praepositus factus est (CIL VIII 2 9358). Sed quod illi Marciano praepositi munere gesto Moesicae classis praefectura mandata est, plane nihil habet miri, quoniam nihil obstabat, quominus ille post alae praefecturam provincialem classem regeret. Nec recte videtur concludere Hirschfeldus[3]) e titulo illo praepositum classis dignitate cessisse praefecto, cum omnino praepositi et terrestres et maritimi modo superioris modo inferioris dignitatis fuerint.

Quibusnam autem temporibus praepositi illi classiarii sint constituti inquirentibus, etsi certi quidquam proferre non licet, tamen proxime ad probabilitatem accedere videntur et Mowatus[4])

1) 'Jahrb. der Altertumsfr. im Rheinl.' 1848 vol. XIII p. 54, 55 adn.; Annali dell' Instituto' 1850 vol. VII n. ser. p. 40, 41.

2) cf. Dig. l. 49. 16, 3.

3) 'Verw.-Gesch.' I p. 126 adn. 5.

4) 'Bull. épigr.' VI p. 108.

et Ferrero[1]) rati Severum atque Marcianum navium agminis ab Alexandrina atque Syriaca classe ablegati destinatos esse praepositos, ut Mauretaniae procuratorem in Afris piratis excitandis adiuvarent. Id quoque addo Cagnatum[2]), qui his diebus eandem quaestionem tractavit, idem sentire.

Ab his praepositis plane sunt segregandi praepositi, qui vocantur, reliquationi.

4. De praepositis reliquationi.

Praepositi reliquationi, quorum tres exstant tituli[3]), num aut reliquationi aut reliquationis praepositi fuerint appellati, diiudicare non audeo, quoniam hoc in titulo CIL X 3345 (n. 59), illud in titulo CIL VIII Suppl. 14854 (n. 57) reperimus.

Multo maioris momenti est explorare, quale munus illorum fuerit, qua de re Henzenus atque Mommsenus diversum in modum iudicaverunt. Atque Henzenus[4]) quidem opinatur nihil esse aliud Misenensis classis reliquationem nisi navium illud agmen, quod, postquam pleraeque naves Misenates in altum provectae sunt, in portu Misenensi remanserit. Ac re vera reliquationis notio significat id, quod reliquum est, ut Tertulliani verbis (de anima c. 56) mihi videor comprobare: 'Aiunt et immatura morte praeventas (animas) eo usque vagari istic, donec reliquatio compleatur aetatum, quantum pervixissent, si non intempestive obissent'. Attamen si Henzenianam sententiam accipimus, non satis intellegitur, cur residuis illis navibus singularis praepositus reliquationi sit constitutus, nec potius subpraefectus praepositus, qui absentis praefecti munere fungebatur.

1) 'Bull. trim.' II p. 180.

2) 'L'armée d'Afrique', Lutetiae Parisiorum 1892 p. 341.

3) I.: Titulus Flavii Senilis (CIL VII 137). Notandum videtur in illo titulo non 'ex stepibus' verba legi, ut in volumine VII CIL typis expressum est, sed 'ex stipibus', id quod Eduardus Lee (Eph. epigr. III p. 312) inscriptione inspecta adnotat. II.: Titulus C. Sulgii Caeciliani (CIL VIII Suppl. 14854) (n. 57). III.: Titulus M. Verecundini Veri (CIL X 3345) (n. 59).

4) 'Bull dell' Inst.' 1850 p. 128, 1851 p. 117 adn. 1.

Sed Henzeno praepositi reliquationi munus videtur militare, in classiaria administratione[1]) illum versatum esse censet Mommsenus. Monet enim vir ille doctissimus singulis copiis thecas fuisse nummarias, in quibus dimidium donativorum ex largitione imperatorum eo consilio conditum sit[2]), ut pecuniae illae missis demum militibus exsolverentur: totam igitur illam pecuniam in theca nummaria Misenensi conditam putandam esse illius classis reliquationem. Quam sententiam ut reddat probabiliorem, affert vir ille doctissimus Digestorum locum (l. XXVI 7. 44), quo mentio fit 'reliquationis tutoris', i. e. pecuniae eius, quam debet tutor pupillo. Satis igitur sic comprobasse sibi videtur Misenatium reliquationi praepositum non navium praefectum fuisse, sed thecae nummariae Misenensis administratorem.

Equidem facere non possum, quin Mommseni explicationem praeferam Henzenianae, quoniam, qui vocatur in titulo CIL VIII Suppl. 14854 (n. 57), C. Sulgius Caecilianus praepositus reliquationi idem functus est munere 'praepositi thensauris dominicis' i. e. quoniam dominicus adiectivum idem valet atque imperatorius[3]), procuratoris aerarii sive praediorum imperatoris officio.

Qua fuerint dignitate, qui praepositorum officia gessere reliquationi, apparet e cursu honorum eiusdem Caeciliani, cuius paulo ante fecimus mentionem. Ille enim, priusquam ad praepositi munus provectus est, nauarchus fuit in classe Misenensi, exinde centurio in compluribus legionibus, postea vero primipilatum obtinuit. Ipse quoque M. Verecundinus Verus praepositus reliquationi tum primipilus exstitit (cf. CIL X 3345) (n. 59).

Iam descendamus ad classis nauarchos.

---

1) cf. 'Bonner Jahrbücher' vol. 68 p. 55.

2) Suet. V. Domit. c. 67; Marquardt, 'Staatsverw. II² p. 562 seq.

3) Conferenda sunt verba titulo 38 septimi libri codicis Iustiniani praescripta: 'ne rei dominicae vel templorum vindicatio temporis exceptione submoveatur'.

5. De nauarchis.

Singularium navium duces non sub ipsis classium Italicarum praefectis vel subpraefectis fuisse, sed complurium navium delatum esse imperium primoribus singulis ducibus, qui optime agminum praefecti declarantur, cognoscere licet e Vegetii verbis (l. IV 32): 'sub quibus (classis praefectis) erant deni tribuni per cohortes singulas constituti'. At nusquam tribuni classis illa notio in titulis legitur, quoniam, ut Zellius iam exposuit[1]), quod reperitur in titulis compendium 'tr' classis ab omnibus fere viris doctis trierarchi vocabulo explicatur. Quomodo igitur expediendum videtur, quod apud Vegetium tribuni classis memorantur?

Non aliter censeo nisi agminum illos praefectos, cum a Diocletiano atque Constantino imperatoribus totius rei militaris Romanorum ordo novatus esset, ipsos quoque alium in modum esse appellatos. Vegetium autem memoriae tradere in capitibus illis, in quibus refert de opibus maritimis Romanorum — i. e. a capite tricesimo primo libri quarti usque ad finem — qualis fuerit suis potissimum temporibus i. e. ineunte saeculo quinto classium Romanarum status, mea quidem sententia cum ex aliis rebus intellegitur tum ex eo, quod apud illum, ut in capite secundo dissertationis (p. 304) monui, et Misenatium et Ravennatium classis praetorium nomen iam non legitur, quae commutatio facta est imperio Romano sub Constantino in duas partes seiuncto. Ac re vera classis tribuni significationem ad posterius aevum spectare inde colligendum est, quod apud Ammianum Marcellinum[2]) (l. XXIII 3. 9), qui quinquaginta circiter annos ante Vegetium scripsit, Euphratis classis duces anno p. Chr. n. trecentesimo sexagesimo tertio Constantianus tribunus comesque eius Lucillianus commemorantur. Zosimus[3]) nimirum (l. III 13. 3), ut Constantiani munus clarius illustraret, Latinam notionem tribuni Graeco vocabulo *ναυάρχου* expressit.

1) cf. 'Röm. Epigraphik' II p. 314.

2) 'Classis advenit tribuno Constantiano cum comite Lucilliano ductante.'

3) *Κατέστησαν δὲ ναύαρχοι Λουκιανὸς καὶ Κωνστάντιος.*

Iam oritur quaestio, quod nomen fuerit agminum ducibus superioribus Caesarum saeculis. Quodsi Henzenum sequeremur, stolarchi eiusmodi agminum duces putandi essent; at iam in antecedentibus, cum singula classium praefectorum nomina enumerarem (p. 347 seq.), satis comprobasse mihi videor illam sententiam esse reiciendam. Sunt autem agminum praefectorum muneribus e ducum primorum classis numero nulli plane relicti nisi nauarchi. Nihilominus difficillimum est confirmare nauarchos sive *ναυάρχους* superiore imperatorum aetate navium agminibus praefuisse. Nam etsi Tacitus (ann. l. XV 51) atque Suetonius (V. Vitell. c. 13) singulis locis mentionem fecerunt nauarchorum, nullo tamen modo e verbis eorum concludere licet, quale nauarchorum imperium fuerit. Neque aliorum imperatoriae aetatis scriptorum testimoniis, ut Diodori, Plutarchi, Appiani, Dionis, Philostrati, apud quos *ναύαρχος* semper est aliquot navium praefectus[1]), uti licet sine ullo periculo, quoniam verba eorum nunquam ad imperatorum tempora pertinent, sed aut ad liberam rem publicam Romanorum aut ad res gestas Graecorum. Id solum tenendum est et apud Graecos i. e. apud Lacedaemonios Rhodiosque potissimum et apud Romanos liberae civitatis temporibus maiori navium agmini praefuisse nauarchos. Atque etsi certis exemplis demonstrare non possum eandem fuisse imperatorii aevi nauarchorum condicionem, eos tamen re vera navium agminum praefectos fuisse propterea probabile est, quoniam, ut supra protulimus, e ducum classiariorum numero nemo restat nisi ordo nauarchorum.

---

1) Sic scribit Diodorus de Antisthene nauarcho (l. XX 50, 1): *Ἀντισθένην τὸν ναύαρχον ἔχοντα ναῦς δέκα τῶν πεντηρικῶν ἀπέλιπε κωλύσοντα τὰς ἐκ τῆς πόλεως ναῦς ἐπεξιέναι πρὸς τὴν ναυμαχίαν.* Sic apud Plutarchum Lysander et, qui in eius locum successsit, Callicratidas (V. Lys. c. V 6), sic apud Philostratum (V. Apoll. l. III 53) Nearchus, dux classiarius Alexandri Magni regis, nauarchi appellantur. Sic apud Appianum (Punica c. 98) *χιλίαρχοι καὶ ναύαρχοι* opponuntur, ut pateat *ναυάρχους* revera compluribus navibus praefuisse. Sic apud Dionem (l. 41. 48, 1) traditum est L. Scribonium Libonem anno a. Chr. n. duodequinquagesimo *ναυαρχίαν* obisse, atque apud Caesarem (Bell. civ. l. III 23, 1) legimus quinquaginta navium classem sub illius imperio fuisse.

Sed priusquam in eo acquiescamus agminum duces fuisse nauarchos, iam Mommseni[1]) sententia, probata et a Marquardto[2]) et ab Hermanno Ferrero[3]), refutanda est censentis triremibus, liburnis, minoribus navigiis praefuisse trierarchos, nauarchos et quadriremium et quinqueremium et hexerium duces fuisse, cum nusquam legatur tetrerarchi, penterarchi, hexerarchi significatio.

Minime id quidem Mommsenianae sententiae repugnat, quod in nauarchorum titulis nusquam indicatur nomen navis, cui nauarchus ille praefuit, cum in trierarchorum quoque inscriptionibus, quarum quadruplo maior est numerus, navis trierarchi nomen perraro commemoretur. At ipse concedit vir ille egregius imperatoriae aetatis trierarchos, quoniam trierarchi notio sensim latiorem significationem induerit, quadriremibus ipsis navibus praefuisse, ut e titulo CIL X 3391, in quo mentio fit adiutoris trierarchi tetrere Venere, cognitum habemus. Quae cum ita sint, nauarchis nisi quinqueremium aut hexerium[4]) cura nihil iam superest. Sed e Galeni[5]) verbis *τριηράρχας μὲν ὠνόμαζον οἱ παλαιοὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν τριήρων, νῦν δ' ἤδη πάντας οὕτως καλοῦσι τοὺς ὁπωσοῦν ἡγουμένους στόλου ναυτικοῦ, κἂν μὴ τριήρεις ὦσιν αἱ νῆες*, quae profert Marquardtus[6]), quamvis non eadem causa permotus, aperte cognoscitur trierarchos duces fuisse navium, quae modo maiores modo minores erant triremibus. Nec praetermittendum videtur et iam in Rhodia classe trierarchos quinqueremibus praefuisse, ut e Polybianis illis verbis (l. XVI 5, 1) apparet *ἐπιφανέστατα δὲ ἐκινδύνευσαν τρεῖς πεντήρεις τῶν Ῥοδίων, ἥ τε ναυαρχίς, ἐφ' ἧς ἔπλει Θεοφιλίσκος, μετὰ δὲ*

1) cf. CIL X 3340 adn.

2) cf. 'Staatsverw.' II² p. 513 et 514 adn. 1.

3) 'L'ordin.' p. 39.

4) Sic putat Ferrero ('Mem. di Tor.' vol. XXXVI p. 26) difficultatem esse tollendam. Perperam contra profert illud 'adiutor trierarchi tetrere Venere' eo fortasse explicandum esse, quod unius cuiusque classiarii ducis comes 'trierarchi adiutor' appellatus sit.

5) cf. Kühnii edit. vol. V p. 897.

6) 'Staatsverw.' II² p. 509 adn. 2.

ταύτην ἧς ἐτριηράρχει Φιλόστρατος et in titulo Halicarnassensi (Lebas-Waddington III 1. 504) a Marquardto laudato[1]) trierarchum navis quadriremis ducem commemorari.

Imprimis autem Mommseni sententia redarguitur titulo Augusti reperto in Galliae Narbonensis oppido aliquo, qui est Claudii Albini Germanicae classis nauarchi (cf. CIL XII 2412) (n. 170), quoniam fieri non potest, ut Albinus ille quinqueremi sive hexeri praefuerit, cum in Germanicae classis navium numero, quae in Rheno flumine navigabant, triremibus[2]) grandiores non fuerint. Nihil ergo relinquitur, nisi ut Albinus ille nauarchus Germanicae classis navium agmini fuerit praepositus.[3])

Neque inde quod duobus locis nauarchi et trierarchi una voce commemorantur (cf. CIL X 3341 atque Dig. l. 37. 13. 1) concludendum est nihil fere interesse inter duo illa munera classiaria, cum inter omnes constet tribunos atque centuriones terrestris exercitus, plane inter se diversos, saepissime una proferri (cf. Tac. hist. l. I 18, 28, 38, 80, 82, II 5).

Immo vero nauarchos navium agmini praefuisse eo magis veri est simile, quod trierarchi ipsi interdum complurium navium duces fuerunt, ut infra in ea capitis parte, quae est de trierarchis, dicendum erit.

---

1) 'Staatsverw.' II² p. 509 adn. 2.

2) In Taciteis quidem libris, in quibus Rhenanarum navium saepius mentio fit, triremibus grandiores non commemorantur (cf. hist. l. V 22, ann. l. XI 18). In capite vicesimo tertio V. libri historiarum nullae aliae naves nisi liburnae et moneres enumerantur. Nec minus probatur Hegesippi verbis (Bell. Iud. l. II 9 v. 124—127): 'Itaque iam non caupulis Germanorum repletur (Rhenus), sed Romanorum liburnis, quae pererrantes toto usque ad mare bicornis amnis fluento quondam liberas gentes servitio premunt' Rheni naves non nimis grandes fuisse.

3) Eodem illo titulo pro certo demonstratur non recte iudicare Mowatum, cum dicat ('Bull. épigr.' VI p. 111) Italicas classes solas in singula agmina divisas fuisse, non tamen classes provinciarum. Nec solum Germanicae classis nauarchus in titulis reperitur, sed etiam Britannicae (Dig. l. 36. 1, 48) atque Ponticae. (Quamquam in inscriptione CIL III t. 1 6980 Pontica classis non apertis verbis indicatur, tamen, quod est Sinopae reperta inscriptio, illi classi tribuenda videtur.)

Sed quod apud Vegetium (l. IV 32) singularum navium duces nauarchi appellantur, quorum munus fuisse gubernatores remiges milites exercendi his verbis expressum est: 'singulae autem liburnae singulos nauarchos, id est quasi navicularios, habebant, qui exceptis ceteris nautarum officiis gubernatoribus atque remigibus et militibus exercendis cotidianam curam et iugem exhibebant industriam', iam recte ostendit Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 112) re militari a Diocletiano atque Constantino imperatoribus novata pristina munerum nomina plerumque non esse sublata, sed tamen saepius aliis indita, alienis a pristinis muneribus. Id quoque addo convenisse imperatoria aetate exeunte navium duces nauarchos appellari, quoniam paullatim omnis generis naves classicae seu liburnae seu triremes seu quadriremes communi liburnarum nomine significatae sunt[1]), ut aptum non esset trierarchi nomen retinere.

Optime vero nauarchos, cum maiori navium numero praeessent, in ducum primorum classis numero habitos esse ex eo Taciti loco intellegimus, quo Epicharidis coniuratio enarratur (ann. l. XV 51), ubi legimus: 'In Campania agens (Epicharis) primores classiariorum Misenensium labefacere et conscientia illigare conisa est tali initio. Erat nauarchus in ea classe Volusius Proculus.'

Quale autem fuerit munus nauarchorum, nescimus. Dubito enim Philonis Iudaei ('de constitutione [sive creatione] principum' c. 7) verba *ὅπερ γὰρ πόλεως βασιλεύς, τοῦτο καὶ κώμης ὁ πρῶτος, καὶ οἰκίας ὁ δεσπότης καὶ νοσούντων ἰατρὸς, καὶ στρατοπέδου μὲν στρατηγός, ναύαρχος δὲ ἐπιβατικοῦ*[2]) *καὶ πληρωμάτων*[3]), ex quibus apparet nauarchos non solum classiariis praefuisse, sed etiam remigibus agminis, cuius imperium

1) Scriptorum testimonia vide apud Marquardtum ('Staatsverw.' II² p. 509).

2) Apud Polybium quoque (l. I 49, 5 et 61, 4) *ἐπιβάται* atque *πληρώματα* opponuntur, itemque apud Ciceronem (Act. in Verr. l. V § 133) 'remiges militesque' atque in Belli Africi capite sexagesimo tertio (§ 3) 'remiges epibataeque'.

3) Cur inserenda videatur Dindorfio (Thes. Steph. V p. 1371ᵃ) *πρῶτος* notio post *πληρωμάτων* vocem, equidem non intellego. Sunt enim genetivi

eis delatum erat, ad nauarchos referre, cum ibi nauarchi nomine significari videatur quicunque quolibet maritimo imperio praeditus est. Atque nauarchorum munus iam primis principatus temporibus institutum fuisse concludi licet e titulo Ti. Iulii Hilari nauarchi (CIL VI 2 8927) (n. 67), cui Tiberianum cognomen impositum est.

A quonam nauarchi designati sint, minus perspicuum est, tametsi inde quod Volusius Proculus Neronis matrem de medio tollere molitus Tacito[1]) auctore (ann. l. XV 51) ad nauarchi provectus est honorem, apparet Neronem a tali dignitatis accessione haud procul abfuisse.

Iam quibus muneribus perfuncti Romani ad nauarchi dignitatem pervenerint, si quaerimus, alii antea in terrestri militia versati, alii trierarchi stipendia meriti sunt. Hinc testis est P. Petronius Afrodisius (CIL XI 86) (n. 89) Ravennas, illinc C. Sulgius Caecilianus Misenensis (CIL VIII Suppl. 14854) (n. 57), qui antea fuit optio peregrinorum atque exercitator militum frumentariorum. Nam nauarchi munus profecto non primo esse loco administratum e Taciti verbis (ann. l. XV 51) paulo supra laudatis perspicitur, quoniam aliter illo loco non esset dictum Volusium illum Proculum non pro sceleris magnitudine, quo Neronem iuverat, ad nauarchi dignitatem esse provectum.

Quot vero per annos nauarchi munus gestum sit, haud difficile erit definiendum, si, quid significent verba usque adhuc a viris doctis plane neglecta 'bis nauarchus', quae et in P. Aelii Iuniani (CIL X 3350) (n. 65) et in Valerii Veri nauarchi titulo (Eph. epigr. IV 922) (n. 64) leguntur, recte explanaverimus. Atque haesisse in verbis illis editores additamentorum VI. CIL voluminis ex interrogationis signo, quod in indice voluminis IV. Ephemeridis epigraphicae (p. 595) verbis 'bis nauarchus' adscripserunt, apparet. Atque ipse Ferrero[2])

ἐπιβατικοῦ atque *πληρωμάτων* eodem modo ad *ναύαρχος* substantivum referendi, quo genetivus *οἰκίας* ad *δεσπότης* vocabulum.

1) 'Volusius Proculus, occidendae matris Neronis inter ministros, non ex magnitudine sceleris provectus, ut rebatur.'

2) Vide in 'Atti della R. Accad. di Tor.' vol. XVII p. 380 adn. 2.

affirmavit illud 'bis nauarchus' valde esse mirum, non tamen conatus ullam proferre explicationem.

Sed similibus vocibus comparatis, velut 'praefectus fabrum II atque tribunus militum bis', quae in inscriptionibus saepissime leguntur, mihi videor notiones illas posse explicare. Atque ut primum quidem ad illud 'praefectus fabrum bis' explicandum accedamus, praefecti fabrum, qui a provinciarum procuratoribus designabantur, unum tantum annum munere fungi solebant. Si tamen procuratori imperium prorogatum est, ne fabrum quidem praefecti, ut apud Marquardtum[1]) scriptum legimus, officia intermiserunt. Id igitur exprimitur verbis, 'praefectus fabrum II' (CIL XII 2456), 'III' (CIL XIV 2989), 'IV' (CIL XII 1867), 'V' (CIL XII 2608), 'VI' (Orelli n. 3434) eos, qui in titulis illis commemorantur, duos tres quattuor quinque sex annos fabrum praefecturam continuavisse.

Nec minus in titulis militum tribunorum numeris 'bis', 'ter' etc. indicatur, quot per annos singuli tribunatus muneri praefuerint, quoniam militum tribuni, quos destinare imperatoris erat, item per singulos annos denuo designati sunt, id quod Madvigus[2]) optime demonstravit. Exstant autem exempla alios duos (CIL XIV 3548), alios tres (Suet. V. Vesp. c. 1), alios quattuor (CIL II 2029) annos militum fuisse tribunos. Nam 'bis' adverbium, quod legitur in verbis tituli CIL XIV 3548: 'Tribunus militum bis leg. IIII. Macedonicae et legion. XXI. Rapacis', non ita interpretandum esse, ut tribunus ille militum bis et in legione IIII Macedonica et in XXI. Rapace tribunatum gessisse putetur, is non negabit, qui verba tituli CIL VI 3518: 'Tribunus milit. legionis IIII. Macedonicae et legionis X. Geminae', inspexerit. Nam quamquam hic quoque duarum legionum tribunatus commemoratur, illud 'bis' tamen non reperitur.

Itaque cum et fabrum praefectos et tribunos militum in titulis adverbiis bis ter etc. stipendiorum annos indicare per-

1) 'Staatsverw.' II² p. 517.

2) cf. scripta minora p. 553 ('Die Befehlshaber und das Avancement in dem römischen Heere').

spicuum sit, non dubito duos illos nauarchos, quorum in titulis notio illa 'bis nauarchus' reperitur, duos per annos id munus administravisse statuere, nisi forte nauarchi ilico complures in annos designati sunt, ut vocibus 'nauarchus bis' indicetur nauarchis illis munus denuo complures in annos esse delatum.

Vel adulescentulos ad dignitatem nauarchi esse provectos, id quod discimus e titulo Valerii Veri nauarchi (Eph. epigr. IV 922) (n. 64), qui vicesimum quintum annum agens mortuus est, nihil habet alieni. Solebant enim ipsi quoque tribuni militum vix vicesimum aetatis annum egressi ad illud munus accedere[1]).

Nec tamen omnes nauarchi eundem dignitatis gradum obtinuerunt. Docemur enim titulo P. Petronii Afrodisii (CIL XI 86) (n. 89) nauarchos paullatim ad nauarchi principis dignitatem provectos esse, quem nauarchorum summum fuisse veri est simillimum. Commemorantur autem nauarchi principes in titulis: CIL X 2 8215 (n. 62), X 3348 (n. 66), XI 86 (n. 89). Nec quidquam aliud sibi velle significationem 'nauarchus archigybernes' sive 'archigubernus', quae legitur CIL X 3349 (n. 61), X 2 7593 (n. 65a), Dig. l. 36. 1. 48, rectissime mihi videtur exposuisse Mommsenus in adnotatione adscripta titulo CIL X 3349. Quae praeclarissima Mommseni coniectura mea quidem sententia eo quoque argumento confirmatur, quod fieri non poterat, ut gubernatores, etsi multorum annorum stipendia meruerant, archiguberni gradum ascenderent. Nam scimus e titulis non solum quosdam viginti sex per annos gubernatores fuisse (cf. CIL X 3436, 3437), sed etiam quendam per tres et triginta[2]), quendam vel per quadraginta quinque annos (cf. CIL XIV 238), nec tamen quisquam eorum factus est archigubernus. Perperam igitur Camillus de la Berge[3]) atque Ferrero[4]) disputasse mihi videntur archigubernum esse summum gubernatorem. Valde contra gaudeo, quod affirmavit Mar-

1) Marquardt, 'Staatsverw.' II² p. 366 adn. 4.
2) 'Bonner Jahrb.' vol. 66 p. 78.
3) cf. Daremb. 'dict.' p. 374ᵇ.
4) 'L'ordin.' p. 39.

quardtus[1]) archigubernos agminum duces fuisse, quoniam sic summo quidem nauarchorum ordini a viro doctissimo conceditur complurium navium praefectura.

Nec minus permissum erat, ut siqui nauarchi in terrestribus exercitibus militare maluerunt, ad legionariam militiam se conferrent. Sic Sulgius Caecilianus nauarchi munere perfunctus centurio fuit in compluribus legionibus (cf. CIL VIII Suppl. 14854) (n. 57), sic Flavius Antoninus, postquam ad summum nauarchorum gradum promotus est, primipilatum obtinuit in legione prima adiutrice (cf. CIL X 3348) (n. 66). Non igitur recte censet Mommsenus[2]) legionariae militiae expertes fuisse nauarchos; tametsi apparet e titulis nauarchos summam in legione dignitatem centuriatum, primipilatum nauarchos principes obtinuisse.

Quaerendum tamen est, utrum iam nauarchis superioris Caesarum aetatis concessum fuerit, ut legionariae militiae assignarentur, an hoc beneficium a posterioribus demum imperatoribus nauarchis decretum sit. Cui rei lumen affertur splendidissimum, si de titulo illo Baiano CIL X 3340 varium in modum a viris doctis tractato recte iudicaverimus. Exstant autem haec:

DIV INERVAE ABNEPOTIB
ARCHI · CLASSIS · PRAETOR · MISEN
NTVRIONATVS · QVIBVS · DIVVS · PIVS
RAVERAT · ADIECTO · TERTIO · ORDINE
PEM AEQVAVERINT

Omitto hoc loco commemorare, ne sim longius, quomodo Mommsenus, qui titulum illum investigavit, singulas lacunas quondam expleverit (IRN. 2653), quoniam, quae vir ille egregius titulo reperto complenda proposuerat, cum ab Hermanno Ferrero[3]) non plane laudata tum a Mowato[4]) quibusdam in rebus non sine iusta causa in dubium sunt vocata.

1) 'Staatsverw.' II² p. 513 adn. 4.
2) cf. CIL X 3348 adn.
3) 'L'ordin.' p. 38.
4) 'Bull. épigr.' VI p. 114.

Immo videamus, quemadmodum nunc titulus ille Mommseno explendus videatur. Qua de re conferendus est titulus 3340 X. CIL voluminis. Supplet autem Mommsenus hoc modo[1]) iis, quae antea proposuerat, fere reiectis.

Divi Nervae Abnepotib.
Nauarchi Et Trierarchi. Classis. Praetor. Misen.
Quod Ad Alteros. Centurionatus. Quibus. Divus. Pius
Classem Suam Honoraverat. Adiecto. Tertio. Ordine
Optimum Principem Aequaverint.

Lacunis ita expletis censet vir ille doctissimus e titulo illo elucere Antoninum Pium imperatorem alterum centurionum, qui trierarchi vocantur, ordinem instituisse, cum Marcus et Verus, filii eius, ut patrem imitarentur, tertium centurionum ordinem constituerint, qui utrum fuerint gubernatores necne in medio relinquitur.

Sed, quantum perspicio, ea, quae a Mommseno inserta sunt, propterea minime sunt probanda[2]), quod nemo honorarium illum titulum statuere debebat, ut Marco et Vero imperatoribus gratias referret, nisi ii, qui tertio loco centurionum ordinem obtinuerant, i. e., si Mommsenum sequimur, gubernatores. Attamen trierarchis, qui iam a Pio imperatore eadem dignitate ornati erant, ne minima quidem causa erat, cur Marco et Vero gratias agerent, quod gubernatoribus centurionatum decreverant; immo par erat illos aegre tulisse, quod gubernatoribus quoque honos centurionatus tributus est, cum sua ipsorum dignitas minueretur gubernatoribus in centurionum numerum adscitis. Praeterea in iis, quae a Mommseno suppleta sunt, ad perspiciendum difficile, cur nauarchi, qui neque a Pio imperatore neque a filiis eius ullo honore aucti erant, suum nomen titulo illi honorario praescripserint.

---

1) Moneo prorsus probare Marquardtum (ibid. II² p. 514 adn. 1), quae protulit Mommsenus.

2) Quamquam Ferrero (‘Mem. di Tor.’ XXXVI p. 28) ne illud quidem comprobat, quod altero loco Mommsenus proposuit, tamen quid displiceat non declarat.

Iam quomodo Henzenus[1]) titulum illum explicaverit, consideremus. Sic quidem illi titulus explendus videtur:

Divi Nervae Abnepotib.
Trierarchi Et Nauarchi. Classis. Praetor. Misen
Quod Ad Ornam Centurionatus. Quibus. Divus. Pius
Ipsos Honoraverat. Adiecto. Tertio. Ordine
Optimum Principem Aequaverint.

Est tamen per se manifestum minime sibi visum esse Henzenum omnia plane in integram formam restituisse, cum titulus ille nimis sit lacunosus.

Nolim hoc loco repetere, quemadmodum comprobaverit vir ille doctissimus, quae singulis in versibus supplevit[2]), id tamen affirmo omnia non solum accuratissime esse disputata, sed etiam plane probanda. Unum displicet, quod alterius versus initio ab Henzeno primo loco trierarchi afferuntur, non nauarchi. Nam cum nauarchi superioris essent dignitatis, certe in titulo illo honorario nomen eorum praescriptum erat nomini trierarchorum, sicuti aliis locis (cf. CIL X 3341 atque Dig. l. 37. 13. 1[3])) nauarchi et trierarchi eadem serie numerantur. Sed hoc levissimum est.

Quodsi Henzenianam explicationem accipimus, primum comperimus e titulo illo gravissimo Pium imperatorem nauarchis atque trierarchis centurionatus ornamenta i. e. non totam centurionum dignitatem, sed centurionum insignia decrevisse.[4]) Sic autem certissimo testimonio probatur non ante Pii principatum concessum fuisse nauarchis atque trierarchis, ut ad

1) 'Bull. dell' Inst.' 1851 p. 85 atque p. 174—176.

2) Legitur Henzeniana tituli explicatio apud Hermannum Ferrero ('L'ordin.' p. 37 et 38).

3) 'Item nauarchos et trierarchos classium iure militari posse testari nulla dubitatio est.'

4) Quoniam re vera nauarchis atque trierarchis si Henzenum rectum vidisse statuimus, et a Pio imperatore et a filiis eius maxima beneficia decreta sunt, illis ut gratias haberent, titulum honorarium suo iure dedicaverunt.

legionariam militiam accederent, quoniam ab illo demum imperatore honorati sunt centurionatus ornamentis.

Si vero examinamus, quo fere tempore insculpti sint illi tituli, quibus confirmatur posteriore aetate nauarchos legionariae militiae participes fuisse, de altero quidem (CIL X 3348) (n. 66) certi quidquam statuere non licet, nisi propter mentionem legionis primae adiutricis eum non ante Vespasiani aetatem conscriptum esse, alterum tamen (CIL VIII Suppl. 14854 (n. 57), quia ‘pia vindex’ nomina in eo classi Misenensi adscripta sunt, ad tertium p. Chr. n. saeculum pertinere certissimum est.

Sed cognitum habemus e titulo illo non solum, quaenam militaris nauarchorum atque trierarchorum dignitas medio fere secundo p. Chr. n. saeculo fuerit, verum etiam, si modo posteriorem tituli partem respicimus, quem locum illi tum inter cives Romanos habuerint. Scriptum enim legimus Marcum atque Verum imperatores, ne patri cederent, nauarchis atque trierarchis, quibus ille centurionatus ornamenta concesserat, tertium ordinem i. e. tertii ordinis honorem decrevisse. Tertium autem illum ordinem decurionatum putandum esse Alfonso Giorgi, Henzeni familiarissimus, optime mihi videtur effecisse e Dionis loco allato (l. 49. 14, 3)[1]), ubi legimus Octavianum anno a. Chr. n. sexto et tricesimo Sexto Pompeio devicto pollicitum esse ipsius centurionibus[2]) se eos in patriam reversos decuriones designaturum.[3]) Accedit quod et

---

1) *Κἀκ τούτου ... καὶ τοὺς ἑκατοντάρχους ὡς καὶ ἐς τὰς βουλὰς αὐτοὺς τὰς ἐν ταῖς πατρίσι καταλέξων ἐπήλπισε.*

2) Apud Dionem classiarios centuriones commemorari Henzenus (‘Bull. dell’ Inst. 1851 p. 176) non recte contendit, cum omnino centuriones nominentur.

3) Eundem in modum Dio loquentem facit Maecenatem (l. 52. 25. 7: *ἐκ δὲ δὴ τῶν ἀπ᾽ ἀρχῆς ἑκατονταρχησάντων οὐδὲν κωλύει τοὺς ἐλλογιμωτάτους αὐτοῦ μεταλαμβάνειν*) eos, qui ab initio centurionis munere functi sint, in decurionum numerum esse recipiendos. Nempe verba illa a Dione Maecenati attributa minime quadrare ad Augusti imperatoris aetatem, sed ad ipsam Dionis, in Berolinensi dissertatione Paulus Meyer (‘De Maecenatis oratione a Dione ficta’ 1891 p. 7 seq.) explanavit.

apud scriptores et in titulis[1]) saepissime fit mentio ordinis decurionum. Imprimis autem mea quidem sententia e loco Suetoniano (V. Div. Aug. c. 100)[2]), ex quo discimus, qualibus honoribus tres illi ordines et senatorius et equestris et decurionalis mortuum imperatorem Augustum prosecuti sint, decurionatum tertii fuisse ordinis certissime colligitur.[3])

Eo magis vero tituli explicationi ab Henzeno ante plus quadraginta annos prolatae fidem habeo, quod profecto titulis, qui his decem annis reperti sunt, confirmatur decurionatus dignitatem post medium secundum p. Chr. n. saeculum nauarchis atque trierarchis fuisse concessam.

Iam animadvertit Hermannus Ferrero[4]) Iulio Magno nauarcho principi secundum titulum CIL X 2 8215 (n. 62) anno p. Chr. n. centesimo nonagesimo octavo[5]) et decurionatum et duumviratum Volturni oppidi esse delatum. Fugit tamen virum doctum titulus Sinopensis CIL III f. 1 6980[6]), unde intellegitur

1) cf. CIL II 4058, 4608, II Suppl. 6083, Eph. epigr. III p. 78, Dig. l. 50. 2, 2: 'si numerus (decurionum) ordinis plenus sit, exspectare eum oportet, donec alius vacet.'

2) 'Corpus decuriones municipiorum et coloniarum a Nola Bovillas usque deportarunt. . . . A Bovillis equester ordo suscepit urbique intulit . . . Senatus et in funere ornando et in memoria honoranda eo studio certatim progressus est. . . .'

3) Id quoque moneo in verbis illis Plinianis (epist. l. I 19, 2): 'ut te non decurione solum verum etiam equite Romano perfruamur, offero tibi ad implendas equestres facultates trecenta milia nummum' ordinem decurionalem opponi equitum ordini.

4) cf. 'Mem. della R. Accad. di Tor.' vol. XXXVI p. 28.

5) Cuinam anno titulus ille tribuendus sit, Ferrero ('Atti di Tor.' XVII p. 381 seq.) accuratissime pertractavit. Nam cum alterius consulis nomen Saturnini solum exstaret, praeter annum centesimum nonagesimum octavum, quem exploravit Mommsenus (cf. CIL X 2 8215 adn.), etiam anni nonagesimi tertii, quo consules erant suffecti M. Lollius Paulinus Valerius Asiaticus Saturninus atque C. Antius Iulius Quadratus, rationem esse habendam. At ipse concedit Ferrero in adnotatione, quam postea quidem conscripsit (cf. 'Mem. di Tor.' XXXVI p. 28 adn. 5), annum praeferendum esse centesimum nonagesimum octavum.

6) Legitur item in volumine IV. Ephemeridis epigraphicae (n. 45), non tamen relata est in indicem illius voluminis (p. 593 et 595).

Numisium Primum nauarchum non solum gessisse sacerdotium Caesaris Augusti atque aedilitatem[1]), sed etiam fuisse et iterum duumvirum et duumvirum quinquennalem. Neque autem credibile eum illos honores esse assecutum, nisi antea decurionatu functus sit, quoniam verba exstant in Digestis (l. 50. 2, 7): 'is, qui non sit decurio, duumviratu vel aliis honoribus fungi non potest, quia decurionum honoribus plebei fungi prohibentur'.[2])

Nec minus silentio praetermissum est ab Hermanno Ferrero, quod, ut plane absolvatur titulus ille CIL X 3340, hoc ipso loco afferre opportunum videtur duos titulos testimonio esse trierarchis quoque inferioris aetatis decurionalem concessum fuisse honorem. Etsi sane affirmare non licet, quem fere ad annum alter titulus (CIL X 3364) (n. 80) pertineat, qui a femina[3]) et sibi et Prisco coniugi trierarcho atque decurioni et libertis et posteris est constitutus, alter tamen (CIL X 3342ª) (n. 85), a decurionibus Miseni atque Teani aut Domnae aut Mamaeae Augustis dedicatus, cuius in subscriptione et Prisci tertiae Gallicae legionis praefecti et Lucii Vitalis[4]) trierarchi nomina leguntur, tertio saeculo certe est tribuendus.[5]) Nequaquam igitur potest dubitari, quin et nauarchi et trierarchi tertio p. Chr. n. saeculo decurionatu exornati sint. Atque id quoque patet, cum classis praefecti atque subpraefecti equestrem

1) Municipiorum aediles collegas minores iudicum fuisse Marquardtus ('Staatsverw.' I² p. 166) docuit.

2) cf. de his Marquardtum, ibid. I² p. 196.

3) Videtur fuisse illi nomen Serapis, quoniam exstat nominis exitus 'pis'.

4) Alias quoque tituli Vitalis nomen per compendium scriptum exhibent. Sic CIL III 4707: 'L. Val. Vit.'; CIL II 4970. 559 K.: 'Of. Vita.'; CIL II 4974, 40: 'Vit'. Cave suspiceris fuisse trierarcho illi Prisci nomen, quod sequitur in titulo, atque propterea illum trierarchum fortasse eundem esse, qui in titulo CIL X 3364 (n. 80) commemoratur. Nam in titulis classicis nomen semper scriptum legitur ante muneris appellationem.

5) Certus annus propterea proferri nequit quod non legitur in titulo nisi alterius consulis nomen: 'Claudii Severi'. Severi autem aetate imperatoria et anno ducentesimo et anno ducentesimo quinto consulatum adepti sunt.

dignitatem obtinerent, nauarchos atque trierarchos, quoniam multo inferioris gradus erant, insertos esse tertio decurionum ordini.

Quo loco cum haud alienum videatur brevi perlustrare, quaenam primis principatus temporibus nauarchorum in civitate fuerit condicio, e titulo Iulii Hilari nauarchi (CIL VI 2 8927) (n. 67), qui Augusti libertum se appellat, discimus prioris imperatorii aevi nauarchos, id quod etiam de praefectis atque subpraefectis erat dicendum, plerumque libertos fuisse. At posterioris Caesarum aetatis nauarchi omnes videntur fuisse cives Romani, tametsi in tribus tantum titulis CIL VIII Suppl. 14854 (n. 57), X 2 8215 (n. 62), III f. 1 6980 et patris et tribus nomen indicatur. Sed cum illa nominum indicia etiam in titulis legionariorum, qui profecto erant cives Romani, saepius sint omissa, ut animadvertit Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 113), iam nihil obstat, ne statuamus ceteros quoque posterioris aetatis nauarchos cives fuisse Romanos.

Quibus expositis e nauarchorum titulis omnia collegisse mihi videor, quae idonea sunt ad dignitatem eorum et militarem et civilem illustrandam. Sed iam licebit in huius partis fine proferre, quae dicenda sint de classis illis ducibus *δεκανοί* appellatis, quoniam haud scio an, si quale illorum munus fuerit expediverimus, ipsum nauarchorum munus accuratius etiam simus cognituri.

Hi classis *δεκανοί* non commemorantur nisi in titulo e ruinis Augustei templi Alexandrini effosso, quem primus omnium Néroutsos-Bey Aegyptius edidit[1]) adnotationibusque instruxit. Hanc autem praebet vir ille doctus tituli illius a dextra parte valde mutilati lectionem:

ΔΕΚΑΝΩΝΤΩΝΕΝCΤΟΛΩΝΠΑΙΤΩΡΙΩΤΟΠΡΟCΚΥΝΗΜΑ
ΘΕΩΝΚΑΙCΑΡΩΝΕΝΤΗΔΕΤΗΤΗCΛΗΑΝΑΓΕΓΡΑΠΤΑΙ
ΚΑΙCΑΡΟCΛ'ΑΥΡΗΛΙΟΥΟΥΗΡΟΥCΕΒΑC
ΤΟΥΕΚΤΩΕΤΕΙ

1) cf. 'Bulletin de l'Institut Égyptien' vol. XIII p. 175—177.

Ac summa cum probabilitate disseruit Néroutsos-Bey, memoria complexus Augustei Alexandrini descriptionem, quam exhibet Philo Iudaeus (de virtutibus et legatione ad Gaium c. 22 p. 175)[1], titulum illum constitutum esse a classiariis decanis, ut Marcum et Verum imperatores venerarentur, quoniam, ut accipimus e Philonis testimonio, mos erat nautas et cum e portu Alexandrino naves solverent et cum in eum inveherentur imperatorum maiestatem adorare. Id nimirum minime est probandum, quod ille affirmat (p. 176) titulum eum ad praetoriam[2] classem Alexandrinam pertinere. Nam etsi per se non est inauditum, ut argumentatur Ferrero[3], praeter Italicas classes Alexandrinam quoque praetorio nomine honoratam fuisse, quoniam Aegypti provincia praeter ceteras propria imperatorum Romanorum possessio erat[4], tamen cognomine Augusta, quod in illius classis inscriptionibus saepius (cf. CIL III 43, VIII 2 9358, Eph. epigr. V 989) redit, satis indicatur Alexandrinam classem valde coniunctam fuisse cum imperatoribus. Itaque assentior Hermanno Ferrero[5], qui titulum illum sic restituit:

ΔΕΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΕΝ CΤΟΛΩ ΠΡΑΙΤΩΡΙΩ Nomen
ΘΕΩΝΚΑΙCΑΡΩΝΕΝΤΗΔΕΤΗCΤΗΛΗΠΡΟCΚΥΝΗΜΑ
ΚΑΙCΑΡΟCΛ'ΑΥΡΗΛΙΟΥΟΥΗΡΟΥCΕΒΑC
ΤΟΥΕΚΤΩετει

---

1) *Οὐδὲν γὰρ τοιοῦτόν ἐστι τέμενος, οἷον το λεγόμενον Σεβάστιον, ἐπιβατηρίου Καίσαρος νεώς, ἀντικρὺ τῶν εὐορμοτάτων λιμένων μετέωρος ἵδρυται μέγιστος καὶ ἐπιφανέστατος καὶ οἷος οὐχ ἑτέρωθι, κατάπλεως ἀναθημάτων ἐν γραφαῖς καὶ ἀνδριάσι καὶ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ περιβεβλημένος ἐν κύκλῳ, τέμενος εὐρύτατον, στοαῖς βιβλιοθήκαις, ἀνδρῶσιν, ἄλσεσι, προπυλαίοις, εὐρυχωρίαις, ὑπαίθροις, ἅπασι τοῖς εἰς πολυτελέστατον κόσμον ἠσκημένον, ἐλπὶς καὶ ἀναγομένοις καὶ καταπλέουσι σωτήριος.*

2) Perperam Néroutsos-Bey (p. 177) censet propterea Alexandrinae classi praetorium nomen fuisse, quod sub imperio fuerit praetoris. Quo modo vero praetorium nomen sit declarandum, in altero capite dissertationis exposui (cf. p. 298).

3) 'L'ordin.' p. 161.

4) Marquardt, 'Staatsverw.' I² p. 441.

5) 'L'ordin.' p. 162.

Contendit autem vir ille doctus, cum primo versu exeunte propter omissum articulum ante *στόλος* vocem praetoriae classis nomen exspectetur, in primo illo versu supplendum esse adiectivum aut Misenas aut Ravennas. Secundi vero versus lacunam rectissime explet vocabulo *προσκύνημα*, cum verbum illud *ἀναγέγραπται*, quod inseruerat Néroutsos-Bey, facillime cogitatione possit adiungi.

Sed mihi contigit, ut titulum illum male vexatum plane in formam integram restituerem. Liquet enim verba, quae in quarto tituli versu reperiuntur *του ἕκτῳ ἔτει*, minime annecti licere illi *Σεβασ*, quod exstat in versu tertio, quod et Néroutsos-Bey et Ferrero animis sibi fingere videntur, cum hoc concesso nullo modo perspiciatur, cur in tertio versu extremo relicta sit lacuna, quae verbis illis *του ἕκτῳ ἔτει* optime poterat expleri. Immo quae exstant et exeunte tertio et quarto versu ineunte lacunae, optime complentur cognominibus insertis, quae Lucius Aurelius Verus imperator anno centesimo sexagesimo sexto sibi vindicaverat. Quas quidem in titulo illo honorario accuratissime perscriptas fuisse veri est simillimum.

Quodsi, qui exstant anni centesimi sexagesimi sexti Lucii Veri imperatoris nummos inspicimus, leguntur in iis tria illa imperatoris cognomina 'Armeniacus Parthicus Maximus.' [1]) Haec igitur nomina ratione habita inscriptionis Graecae CIA III 1030, titulo, quem tractamus, inserenda[2]) videntur *Ἀρμενιακοῦ, Παρθικοῦ, Μεγίστου*, ut, quae in quarto versu legitur syllaba *του*, ultima sit tertii cognominis *Μεγίστου*.

---

1) cf. doctr. num. Eckhelii VII p. 92 atque Cohenium III p. 183 n. 126 et 131.

2) Quae verba tituli illius Alexandrini integre sunt servata meo iure dubito, num a Néroutsos-Bey iustum in modum typis expressa sint, cum quomodo tradiderit vir ille doctus tituli verba, in secundo versu *τήσλη* legatur pro *στήλη*, quod exspectatur, vocabulo. Veri igitur est simile spatia quoque, quae interiecta sunt inter singula vocabula, vix accurate esse indicata. In volumine CIL X (cf. p. 321), ubi legitur ille titulus nullis, quae supplenda videntur, vocibus adscriptis inter singula verba maxima intervalla denotata sunt.

Sic igitur nulla iam relinquitur dubitatio, quin titulus ille tali modo sit supplendus:

ΔЄΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ЄΝ CΤΟΛΩ ΠΡΑΙΤΩΡΙΩ Nomen
ΘЄΩΝΚΑΙCΑΡΩΝЄΝΤΗΔЄΤΗCΤΗΛΗΠΡΟCΚΥΝΗΜΑ
ΚΑΙCΑΡΟCΛΥΤΡΗΛΙΟΥΟΥΗΡΟΥCЄΒΑCΤΟΥΑΡΜЄΝ
ΙΑΚΟΥΠΑΡΘΙΚΟΥΜЄΓΙCΤΟΥЄΚΤΩ ЄΤЄΙ ЄΠΟΙΗΘΗ

Itaque titulus ille, quantum licet suspicari, a decanis alterius praetoriae classis Italicae dedicatus est, cum Verus imperator Parthico bello vere anni centesimi sexagesimi sexti confecto[1]) in patriam reversurus esset. Nam alterutram classem Italicam Alexandriae stationem habuisse propterea minime veri est simile, quod, nt iam in quarto capite (p. 329) monui, Aegypti praesidio Alexandrina classis constituta erat. Verum tamen imperatorem, cum anno centesimo sexagesimo sexto ad Parthicum bellum proficisceretur, satis validam classem comitatam esse ex his verbis concludo, quae in Iulii Capitolini Veri imperatoris vita (c. VI 9) leguntur: ‘ille in Apulia venabatur et apud Corinthum et Athenas inter symfonias et cantica navigabat, et per singulas maritimas civitates Asiae Pamphyliae Ciliciaeque clariores voluptatibus immorabatur’, e quibus apparet eum, priusquam ad ipsum bellum aggrederetur, maritima oppida et Graeciae et Asiae frequentasse.

Iam ut quaeramus, quinam putandi sint illi *δεκανοί*, quorum quale fuerit munus nec Mommsenus[2]) nec Néroutsos-Bey[3]) expediverunt, ordiendum est a duobus Vegetii[4]) locis et ab uno Modesti[5]), quibus decanus[6]) declaratur dux decem mili-

1) cf. Napp, de rebus imperatore M. Aurelio Antonino in oriente gestis Bonnae 1879 p. 33. 2) cf. CIL X 3340 adn. 3) l. l. p. 176.

4) cf. ed. Langii p. 47, 6 seq.: ‘ut decem militibus sub uno papilone degentibus unus quasi praeesset decanus, qui caput contubernii nominatur’ atque p. 43, 10: ‘erant decani, denis militibus praepositi, qui nunc caput contubernii vocantur’.

5) De vocabulis rei militaris § 9: ‘rursus ipsae centuriae in contubernia divisae sunt, ut decem militibus sub uno papilone degentibus unus quasi praeesset decanus, qui caput contubernii nominatur.

6) Apud Iosephum (Bell. Iud. l. II 20, 7) legimus pro *δεκανὸς* voce *δεκαδάρχου* notionem.

tum terrestris exercitus. At pariter apud ecclesiasticos scriptores Augustinum [1]) atque Hieronymum [2]) decanus est praeses decem coenobitarum. Appellatur igitur decanus sive *δεκανός*, quicunque decem praepositus est. Quoniam vero apud Polybium [3]) atque Diodorum [4]) saepius legitur vox *δεκαναία*, qua decem navium agmen significatur, non nimis audacter suspicari mihi videor classis decanos illi navium *δεκαναίᾳ* praefuisse. Quod si conceditur, iam constat, quot navibus singuli nauarchi praefuerint, cum tali classis *δεκανῶν* significatione probata *δεκανός* classis nullus sit alius, nisi qui apud Romanos vocatur nauarchus.

Haec de primoribus classiariis ducibus erant dicenda, iam animos convertamus ad inferioris dignitatis duces, quorum alteri erant trierarchi, alteri centuriones.

6. De trierarchis.

Singularum navium duces trierarchos, quorum iam supra saepius facta est mentio, sub agminum ducibus nauarchis fuisse per se intellegitur. Illos navibus cuiuslibet magnitudinis nequaquam triremibus solis praefuisse in antecedentibus (p. 365) iam est expositum. Relinquitur, ut hoc loco paucas illas trierarchorum inscriptiones afferam, in quibus trierarchi navis nomen indicatur.[5]) Sic CIL X 3391 trierarchus quadri-

---

1) De moribus ecclesiae cathol. c. 67: 'opus autem suum tradunt eis, quos decanos vocant, eo quod sint denis praepositi'.

2) Epist. XII ad Eustochium c. 35: 'divisi sunt per decurias et centurias, ita ut novem hominibus decimus (decanus) praesit'.

3) Polyb. l. XXII 10, 4: *Ἦκον δὲ καὶ παρὰ Σελεύκου τοῦ βασιλέως πρεσβευταί, τήν τε φιλίαν ἀνανεωσόμενοι καὶ δεκαναίαν μακρῶν πλοίων ἐπαγγελλόμενοι δώσειν τοῖς Ἀχαιοῖς;* ibid. l. XXIV 6, 1: *Ἐπαγγελλόμενος δεκαναίαν δώσειν ἐντελῆ πεντηκοντηρικῶν πλοίων.*

4) Diod. l. XIV 103, 3: *Ὁ δὲ Θεαρίδης ἐκπλεύσας καὶ καταλαβὼν τὴν Ῥηγίνων δεκαναίαν ἔν τισιν εὐθέτοις τόποις.*

5) Perperam Aschbachius ('Sitzungsber. d. Wiener Acad. philol.-hist. Kl.' 1875 vol. 79 p. 157 adn. 3) Taciti verbis (ann. l. XIV 8): 'trierarcho Herculeio' trierarchum Herculis navis significari statuit.

remis Veneris, CIL IX 41 (n. 88) trierarchus trieris Triptolemi, sic in titulis CIL X 3361 (n. 98), III 434 [1]), Eph. epigr. IV 989 liburnarum trierarchi commemorantur.

Etsi igitur trierarchi plerumque unam navem rexerunt, ut est e Taciti quoque verbis colligendum (hist. l. II 9): 'datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit; nec defuere, qui trierarchos nomine Neronis accirent', id quod recte monet Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 111), non tamen licet silentio praeterire Claudium Pyrrhicum trierarchum liburnis prope Sardiniam excubantibus praefuisse, quoniam apud Tacitum legimus (ibid. l. II 16): 'Claudium Pyrrhicum, trierarchum Liburnicarum ibi navium'. Trierarchorum autem nomen initio quarti saeculi abolevisse atque exinde navium duces appellatos esse nauarchos, quod nomen exstat apud Vegetium (l. IV 32), non opus est hoc loco repetere, cum iam in iis pertractatum sit, quae diximus de nauarchis. Attamen ex eodem illo Vegetii loco scimus, quae singula officia navium duces administraverint. Haec enim ibi exstant: 'qui (nauarchi) exceptis ceteris nautarum officiis gubernatoribus atque remigibus et militibus exercendis cotidianam curam et iugem exhibebant industriam'. Itaque trierarchi non solum gubernatoribus atque remigibus, sed etiam militibus classiariis operam dabant exercendis. Nam optime quadrat ad illam Vegetii narrationem, quod e titulo CIL XIV 110 (n. 76) intellegimus Ostienses milites classiarios sub trierarcho fuisse.

Nec minus Rufrum Calenum Germanicae classis trierarchum militum classiariorum vexillationi in lapicidinas Brohlii vici missae praefuisse e titulo 665 Brambachii Corporis Inscriptionum Rhenanarum apparet. Atque Gaium Vinicium Faustum, eiusdem Germanicae classis trierarchum, ducem fuisse classiariae vexillationis, quae in coloniam Ulpiam Traianam saxa transportaverat, comperimus e titulo votivo a vexillariis illis Antonino Pio imperatori anno centesimo sexage-

1) Titulus ille Syriacae classis est.

simo dedicato.[1]) Sed quod in titulo 684 sylloges Brambachianae Similio Germanicae classis miles de pleromate Cresimi commemoratur, tantum abest, ut cum Marquardto[2]) atque Hermanno Ferrero[3]) statuendum sit pleroma illud navem onerariam fuisse, quoniam illi sententiae repugnat, quod Similio miles appellatur, ut contra 'pleroma' vocabulo ratione habita Graecae notionis *πληρώματος*[4]) eos, qui erant in nave, et milites et remiges significari atque Cresimum illorum ducem fuisse censeam. Nimirum inde quoque patet classiarios milites trierarchorum imperio subiectos fuisse, quod testamenta eorum, ut est in titulo CIL X 3360 (n. 71), signanda erant a trierarchis.

Sed pariter versati sunt trierarchi in administratione classiaria, quod comprobatur titulo sepulcrali Eph. epigr. V 989, qui Tiberio Claudio Eroti Alexandrinae classis trierarcho exacto[5]) ab heredibus eius constitutus est.

Nec fuerunt sine statorum comitatu trierarchi, cum in titulis et secutor trierarchi (cf. CIL X 3494) et, qui videtur idem fere munus praestitisse, adiutor trierarchi (cf. CIL X 3391) commemorentur. Nempe quod affirmat Ferrero[6]) in titulo 702 sylloges suae officium exceptoris i. e. scribae trierarchi legi minime recte se habet, quoniam in titulo illo postremo a Bormanno in volumine undecimo CIL accuratissime edito (n. 343) septimi versus verba non, ut est apud Hermannum Ferrero: 'except(or) tr(ierarchi)' reperiuntur, sed 'ex e(adem) her(es) fr(ater)'. Ac re vera Bormannum rectam praebere lectionem inde potissimum intellegitur, quod subheredi in nono versu tituli indicato heres praescriptus fuerit necesse est.

1) Klein, 'Bonner Jahrb.' vol. 80 1885 p. 154.

2) 'Staatsverw.' II² p. 506 adn. 2; 'Privatleben der Römer' II² p. 410 adn. 8.

3) 'L'ordin.' p. 25 adn. 10.

4) Graeca voce *πλήρωμα* et milites et remiges significari optime illustratur Plutarchi verbis (V. Lys. c. XI 3): *Αὐτὸς δὲ τοὺς κυβερνήτας καὶ τριηράρχους ἐπιπλέων ἀνεκαλεῖτο καὶ παρώρμα συνέχειν ἕκαστον ἐν τάξει τὸ πλήρωμα καὶ τοὺς ναύτας καὶ τοὺς ἐπιβάτας.*

5) De significatione exacti vide Marquardtum 'Staatsverw.' II² p. 551.

6) 'Mem. di Tor.' XXXVI p. 55.

Iam ut de cursu militari trierarchorum verba faciamus, plerique classiariorum videntur trierarchi munus primum suscepisse, quamquam haud ignoramus e titulo CIL III 4319 Flavium quendam Pannonicae classis trierarchum antea beneficiarii consularis i. e. actoris [1]) procuratorii locum obtinuisse.

Quanam vero aetate trierarchi ad classiariam militiam accesserint, nescimus. Numeros enim, qui in titulo CIL XI 71 (n. 87) leguntur, vitiose insculptos esse [2]), suo iure contendit Bormannus [3]), quod minime credibile est Licinium illum Maximum trierarchum, qui triginta quinque annos natus post viginti quinque annorum stipendia mortuus est, undecimum annum agentem iam trierarchi munus iniisse.

Ad ampliorem autem dignitatis gradum trierarchos superioris principatus non esse provectos, etsi non licet pro certo confirmare, tamen et quod in titulo CIL VI 3621 (n. 101) trierarchus undetriginta stipendiorum, in titulo Brambachii 522 veteranus trierarchus classis Germanicae commemoratur et quod trierarchi classis Misenensis a Claudio imperatore anno quinquagesimo altero honeste missi ad maius munus non sunt producti (cf. CIL III 2 p. 844 [n. 3]), verisimillimum videtur trierarchis primis Caesarum temporibus non concessam fuisse ullam dignitatis accessionem. Tum demum, cum iis una cum nauarchis centurionatus ornamenta a Pio imperatore decreta sunt, non solum ad nauarchorum munus, verum etiam ad centurionatum legionarium ascendere licebat, tametsi nullum trierarchum munera illa assecutum esse constat nisi P. Petronium Afrodisium Ravennatem (cf. CIL XI 86 [n. 89]).

Sed qualis fuit trierarchorum dignitas in civitate? Ut ordiamur a trierarchis ineuntis principatus, haud pauci et Italicarum et provinciarum classium duces apertis verbis im-

1) Marquardt, `Staatsverw.' II² p. 549 adn. 7.

2) Aeque in tribus aliis titulis classiariis CIL X 3501, 3531, Desjardins, Géogr. de la Gaule I p. 366 annorum numeri neglegendi sunt; quae si recte insculpta esse statueremus, classiarii, quorum in illis fit mentio, puerili aetate ad classiariam militiam aggressi essent.

3) cf. CIL XI 71 adn.

peratorum libertos se appellant [1]), id quod titulis comprobatur: CIL V 1048 (n. 90), X 3357 (n. 72), X 3358 (n. 73), Eph. epigr. V 989, Desjardins, 'Géogr. de la Gaule' I p. 368, Ferr. 498, 507. Alii vero seu Caesaris (cf. CIL VI 2 8928 [n. 96], 8929 [n. 93], IX 41 [n. 88], XII 257) seu Augusti [2]) (cf. CIL VI 3621 [n. 101], X 3354 [n. 83], 3356 [n. 95] Notizie degli Scavi 1890 p. 152 [n. 104]) trierarchos se praedicant. Quos hac significatione exprimere in animo habuisse se ipsius principis dicto audientes esse Mommsenus summa cum probabilitate persecutus est. [3]) Attamen minime assentiendum videtur illi pro certo statuenti Malchionem Caesaris trierarchum, cuius mentio fit in titulo CIL IX 41 (n. 88), non militem, sed servum fuisse imperatoris. [4]) Unus sane exstat classiarii servi titulus CIL X 3346. Nec minus apertum est, cum, qui in illo commemoratur Septimus, dispensatorem classis imperatoris Caesaris Augusti Germanici Dacici Traiani se appellet, ne secundo quidem p. Chr. n. saeculo ineunte [5]) a classiariis muneribus exclusos fuisse servos. Sed Septimus ille, quoniam rationes conficiebat, in administratione classis versatus est, non in militia classiaria. Attamen plane aliter est iudicandum de classiariorum titulis, in quibus signatum est: 'n(atione) verna' ut sunt CIL XI 59, 65, 3736, Eph. epigr. V 1045, CIL X 3646, 3654. [6]) Unde id solum efficitur classiarios in illis laudatos natos esse servos. Sed deliberantibus nobis Octavianum et Siculo bello coorto viginti milibus

---

1) Mommsen, 'Staatsr.' II³ p. 863, Herm. vol. XVI p. 463.

2) Eodem modo in titulo, quem exhibet Cagnatus (L'année épigr. 1892 n. 22) (n. 154), veteranus Aug(usti) ex cent(urione) commemoratur.

3) 'Staatsr.' II³ p. 863 adn. 5.

4) Vide Mommseni adnotationem ad CIL IX 41 atque X 3356. Scilicet tali sententia alii quoque trierarchi tacite servi declarantur, quorum, ut afferam exempla, sunt tituli CIL VI 2 8928 (n. 96), 8929 (n. 93).

5) Cum in Septimi illo titulo Parthicus nomen Traiani indicetur, non ante annum centesimum decimum sextum perscriptus est, quoniam Parthicus nomen imperatori inditum est anno 116 demum (cf. Eckhel VI p. 438).

6) A Marquardto ('Staatsverw.' II² p. 510 adn. 1) duo ultimi tituli tantum enumerantur; quos tamen classiariorum fuisse, certum indicium non licet proferre.

servorum manumissis classiariis usum esse (cf. Suet. V. Div. Aug. c. 16) et cum anno a. Chr. n. septimo festinanter militibus opus esset, non solum ingenuos atque libertinos conscripsisse, sed etiam servos suum in usum a nobilibus traditos manumissione decreta militum numero inseruisse (cf. D. Cass. 55. 31, 1) [1]) statuendum erit illos, quorum in titulis verba exstant: ‘n. verna’, priusquam ad classiariam militiam accederent, manumissos esse. Nam certe aliter vetiti erant, quot annos muneribus classicis functi essent, notione ‘militavi’ in titulis adnotare, quae quidem legitur CIL XI 59, 65, 3736, X 3654, Eph. epigr. V 1045, quoniam servos militaribus officiis prohibitos esse Marquardtus [2]) satis multis testimoniis comprobavit. Non igitur censeo cum Mommseno et Malchionem illum et multos alios trierarchos primae imperatoriae aetatis servos in classe militavisse, sed manumissos esse, priusquam conscriberentur.

At vero posterius trierarchos civitate quoque donatos esse colligendum est et e privilegio illo militari a Claudio imperatore Misenensibus trierarchis dato (cf. CIL III 2 p. 844 [n. 3]) et inde, quod duo trierarchi et patris et tribus nomen in titulis indicant (cf. CIL X 3361 [n. 98] et Eph. epigr. V 989). Nihilominus trierarchi posterioris aetatis plerumque videntur condicionis fuisse peregrinae. Testimonio est titulus CIL XI 71 (n. 87), non constitutus ante Vespasiani principatum propter adscriptum classi Ravennati nomen praetorium, in quo mentio fit trierarchi cuiusdam nationis Dalmatae. Nec minus addendum est Iulium Serenum Misenatium classis trierarchum Aegyptiam feminam i. e. peregrinam in matrimonium duxisse (cf. CIGr. II 3692 [n. 75]). Maioribus autem honoribus trierarchi medio demum secundo p. Chr. n. saeculo digni sunt habiti, cum, ut

---

1) l. 55. 31, 1: *Πέμπει τὸν Γερμανικὸν καίτοι ταμιεύοντα, στρατιώτας οἱ οὐκ εὐγενεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξελευθέρους δούς, ἄλλους τε καὶ ὅσους παρά τε τῶν ἀνδρῶν καὶ παρὰ τῶν γυναικῶν δούλους, πρὸς τὰ τιμήματα αὐτῶν, σὺν τροφῇ ἑκμήνῳ λαβὼν ἠλευθέρωσεν.*

2) Marquardt, ‘Staatsverw.’ II² p. 540 adn. 7. Addendus est testimoniis a doctissimo viro allatis Philonis Iudaei locus, qui legitur in capite sexto libelli, cui titulus ‘Quod liber sit, quisquis virtuti studet’ (II p. 450).

iam in antecedentibus exposuimus, a Marco et Vero imperatoribus decurionali ordini adscriberentur.

Iam relinquitur, ut quaeramus de alteris classiariis ducibus ordinis inferioris, qui centuriones classici sunt vocati.

7. De centurionibus classicis.

Infimum inter classiarios duces locum obtinuerunt centuriones sive centuriones classiarii vel classici, uberiore illa significatione dicti, ut a terrestribus centurionibus disiungerentur. Scilicet accuratiorem illam classis centurionum appellationem non legimus nisi uno loco Taciteo [1]) ann. l. XIV 8 atque in titulo CIL VIII 2 9386. [2])

Munus illorum quale fuerit militare per se haudquaquam perspici potest. Immo vero antea considerandum erit, quemadmodum singulae naves ordinatae fuerint, ut inde appareat, qua de causa in classiaria quoque militia opus fuerit centurionibus.

Imperatorum aetate singulas naves singularum centuriarum locum tenuisse, quod in classiariis titulis classicorum nominibus modo genus nomenque navis modo centuriae centurionisque nomen adscriptum est, Mommsenus in adnotatione ad CIL X 3340 supra allata demonstravit. Ac recte iudicasse doctissimum virum mea quidem sententia titulo CIL VI 1063 confirmatur, quem tamen viri docti, qui assentiuntur omnes Mommseni sententiae, nescio quo pacto non viderunt. Nam cum titulo illi honorario, Caracallae imperatori anno ducentesimo decimo altero in memoriam ludorum sollemnium constituto, cuius de argumento Mommsenus in quinto Hermae volumine (p. 303) disputavit, et militum singularum cohortium vigilum et trium Misenensis classis navium classiariorum nomina subscripta sint, facillime intellegetur, quomodo classiarii ordinati fuerint, si reputaverimus, quemadmodum hinc vigiles illinc classiarii ordinem describant, cui attributi erant. Indicant autem, ut patet ex indicis nominum parte, quam exscripsi:

1) 'Aniectum trierarcho Herculeio et Obarito centurione classiario comitatum.'

2) Magius Maxim(us) (Ↄ) (c)lassicus.

COH·VII·VIG·
γ·VICTORIS
LICINI MAXIMe
γ·RESTVTI
VOLVSSI INVENTE
ITEM CLASSIS PR M
γ·QVADRIERI FIDE
NAEVI EVTVCHIANe
γ·TRIERIS SPEI
FLAVI ANTIOCE
IVLI DOMNION
γ·LIBVRNA FIDEI
AELI ALEXANDR . . .

vigiles primum cohortis numerum, deinde centurionis nomen, classiarii vero primum classis nomen, tum navis centuriam.

Sed etiam ampliora e titulo illo colligere licet. Nam cum ibi et centuria quadrieres Fides et centuria trieris Spes et centuria liburna Fides i. e. tres centuriae navium generis plane diversi commemorentur, manifestum est non solum biremes, sed etiam triremes atque quadriremes singulas centurias effecisse, tametsi nimirum quadriremis centuria multo maiore numero classiariorum constabat quam biremis centuria. At si quadriremis Fidei manus e duabus vel tribus centuriis composita fuisset, oportebat classiarios illius navis ordinem militarem non incertis illis vocibus: ‘centuria Quadrieres Fides’ indicare, sed centurionis nomen profiteri.

Ad aliam nempe sententiam verba videntur ducere, quae in titulo CIL VI 3165 (n. 165) leguntur: ‘C. Caelio Valenti centuriae Valeri Rufi triere Neptuno’. Nam cum in illis non solum centuria navis, sed etiam centurionis nomen commemoretur, dixerit quispiam centurionis nomen in titulo illo propterea enuntiari, quod non unus, sed complures praeerant centuriones classiariis Neptuni trieris. Sed vehementer eum errare discimus e titulo CIL IX 42 (n. 159). Nam cuius mentio fit in illo, Scaeva classiarius liburnae Tritonis haud neglexit centurionis nomen indicare, quamquam perspicuum est liburnam

illam Tritonem non amplius unam centuriam effecisse. Cum vero nusquam alias in titulis et centuriae navis et centurionis nomen simul proferant classiarii, iudicandum erit tam accuratam ordinis militaris descriptionem nonnumquam propterea esse adhibitam, quod classium et Misenensis et Ravennatis naves pari remigum ordine instructae saepius eisdem nominibus significabantur. Reperimus enim, ut afferam exemplum, triremem Neptunum et in Ravennati (cf. CIL VI 3161) et in classe Misenensi (cf. CIL X 3656). Tenendum igitur est singulas naves longas cuiuslibet magnitudinis Caesarum aetate singulas centurias effecisse.

Si quaeritur, quo fere tempore singulae naves in singulas centurias distributae sint, iam ante Vespasiani aetatem centurias illas classicas institutas esse inde statuendum est, quod ‘centuria Cn. Valeri Prisci’ commemoratur in titulo CIL X 2 7592 (n. 146) Misenatium classis nondum praetoriae.

Restat ut explicemus, cur classiarii saepius non satis habeant in titulis professi esse sese ‘milites triere illa’ sed perscribant se esse ‘milites centuria triere illa’. Nam cum omnes naves singularum centuriarum locum tenerent, plane supervacaneum erat navis nomini centuriae notionem praescribere; cui si centurionis nomen non addebant classiarii, ordinem suum militarem nullo modo accuratius indicabant. Quapropter, nisi fallor, Cagnatus compendium Ↄ sive ϒ navis nomini praescriptum omnino non centuriae, sed centurionis appellatione interpretandum esse censuit. Ita enim ‘cent. triere Minerva’ verba, quae in quinto et sexto versu tituli Neapolitani leguntur (L'année épigr. 1892 n. 140) (n. 172), explicat: ‘centurio triere Minerva’. At, qui in illo titulo commemoratur classiarius C. Lysius Tertullus, cum militem classis praetoriae Misenatium piae vindicis se appellet, compendium illud ‘centur’ nullo modo solvi potest voce centurionis, quoniam, id quod Mommsenus in adnotatione titulo CIL X 3377 adscripta contendit, ipsum centurionem minime in numerum sese rettulisse gregariorum nemo negabit. Nam plane aliter est iudicandum de verbis tituli CIL VI 2662: ‘Valerius Taurus miles cohortis

septimae praetoriae centurio evocatus', cum Taurus ille primum miles septimae cohortis, deinde centurio evocatus fuerit. Deinde si cum Cagnato faceremus, T. Flavius Sabestianus, cuius in titulo verba exstant: 'mil. cl. pr. Mis. P. V. Philip S [1]) III Vic(toria)' (cf. CIL III f. 1 7327) (n. 168) centurio putandus esset. At Sabestiani imagine quam ut dissertationi adiungerem Vindobonensis academiae sodales honestissimi benig nemihi permiserunt, minime confirmatur illum fuisse centurionem, quoniam in illius imagine nec cataphractes neque ocreae nec vitis, quae erant centurionum insignia [2]), apparent. Est igitur compendium Ↄ sive Ↄ⅂, quod saepissime ante navis nomen scriptum legitur, ut in titulis CIL X 3377, 3379, X 2 8119, XI 3525, ubicumque titulus militis classiarii est, neutiquam centurionis vocabulo, sed centuriae appellatione interpretandum. Nec porro offendendum est, quod nonnulli classiarii ordinem suum militarem nimis accurate sic indicant se esse milites centuria illa triere, quoniam haec verbosa ordinis militaris significatio titulo illo CIL VI 1063, ubi compendium Ↄ⅂ non licet explicare nisi centuriae voce, satis certe confirmatur. Propterea autem classiarii in centurias erant divisi, quod haud raro versati sunt in terrestri militia.

Nam, ne repetam, quae protuli in quarti capitis fine, classiarios et Romae in castris stativis esse collocatos et Fucino lacui siccando operam dedisse et prope Viam Flaminiam Italos latrones oppressisse, compluria etiam exstant scriptorum testimonia, aliqua ex parte iam supra, sed alia de causa allata, quibus elucet classiarios saepissime terra dimicavisse atque terrestribus copiis fuisse adiumento. Oppressus est Tacito auctore (ann. l. IV 27) servorum tumultus Brundisii vicinisque in oppidis coortus a classiariis trium liburnarum, quos Curtius

1) Rectissime censet Mommsenus (cf. CIL III f. 1 7327 adn.) litteram S navis nomini praescriptam centuriae esse compendium, idemque statuendum est in titulo Pannonico CIL III f. 3 11019. Quod vero insculptum est illud 'S' pro centuriae compendio 'Ↄ' sive 'Ↄ⅂', sic explicandum esse existimo Graecum lapicidam compendium Ↄ⅂ pro littera sigma putavisse.

2) Baumeister, 'Denkm. des klass. Altert.' p. 2060[b] et 2061[a].

Lupus quaestor singulis locis apte disposuerat. Nec minus classiarii, cum in Liguriae finibus prope ad litora maris ab Othonianis contra Vitellianos decertaretur, in collibus collocati classis impetum in oram factum adiuverunt (Tac. hist. l. II 14). Quid? Nonne ingens classiariorum numerus Othonem contra Vitellianos a Roma proficiscentem comitatus est (ibid. l. II 11)? Nonne mille classici a Vitellianis sunt intercepti, cum Ticinum progrederentur Placentia (ibid. l. II 17)? Nonne classiariorum manus sub Turulio Ceriali Placentiae praesidium firmaverunt (ibid. l. II 22)? Caesi sunt in itinere trium liburnarum classici a Caecinae legionariis Vitellio fidem praestantibus, quod ad Vespasianum defecerant (ibid. l. III 14). Plurimi porro Ravennates classiarii una cum Vespasiani legionibus Romam urbem petiverunt (ibid. l. III 50). Nec vero praetereundum est Civili eiusque exercitu fugato non promptam fuisse Romanorum classem ad hostes prosequendos, quia remiges in terra ad alia munera discesserant (ibid. l. V 21). Adde in Agricolae castris Tacito teste (Agric. c. 25) non solum pedites equitesque, sed etiam classiarios esse versatos. Ac ne illud quidem neglegendum est, quod apud Hyginum legimus (de munit. castr. c. 24 et 30) quingentos Misenates atque octingentos Ravennates, ut vias legionibus patefacerent, ab equitatu protectos antecessisse. Quid? Quod apud Dionem (l. 73. 16, 3) memoriae traditum est Didium Iulianum imperatorem classiarios Misenates, ut urbi praesidio contra Septimii Severi essent impetum, Romam arcessivisse?

Satis igitur docuisse mihi videor illis exemplis classiarios saepissime terrestribus proeliis interfuisse. Cum vero terrestri militiae, nisi, sicuti terrestres copiae, in centurias erant distributi, usui esse non possent, in ipsa maritima militia centuriarum ordo in singulis navibus institutus est, ut, ubi opus esset, e navibus egressi centuriatim in legionum modum incederent classiarii.

Id quoque moneo classiarios quotannis complures per menses, ubi mare clausum erat, omnino non commoratos esse in navibus, sed in modum copiarum terrestrium Miseni atque

Ravennae in castris esse collocatos.[1]) Commemorantur enim non modo castra praetoria Ravennae (cf. CIL XI 2606), quae quin plurimum Ravennatis suburbii Classis nomine fuerint dubitari non potest, sed etiam scholae armaturarum i. e. militum Misenenses (cf. CIL X 3344) (n. 30), quas et Mommsenus[2]) et Belochius[3]) animis sibi fingunt aedificia fuisse ad Misenatem classis stationem pertinentia.

Militari autem ordine Italicas classes institutas fuisse inde potissimum perspicimus, quod humilibus muneribus classiariis omnibus fere, etiamsi non erant militaria, in titulis saepius militis significatio est praescripta. Sic miles medicus dupliciarius commemoratur in titulo CIL VI 3910, miles gybernator in titulo CIL X 3436, miles sectator trierarchi in titulo CIL X 3494, miles suboptio in titulo CIL XI 3531, miles librarius duplarius in titulo CIL X 3438, miles scenicus principalis in titulo CIL X 3487, miles manipularis in titulo CIL X 3636. Optimo igitur iure Ulpianus de classiariorum condicione in Digestis profitetur (l. 37. 13, 1): 'in classibus omnes remiges et nautae milites sunt'. Propterea autem consentaneum est classis centuriis non solum milites classiarios insertos fuisse, sed etiam classicos ad navis administrationem necessarios. Ac re vera e titulis et gubernatorem centuriae Ar(ri) (cf. CIL X 3385) (n. 161) et nauphylacem[4]) centuriae Aeliani (cf. CIL III f. 1 7290) (n. 105)[5]) cognoscimus, quorum ille certe mari-

1) Iam Lipsius (de magnitudine Romana l. I c. 5 p. 30) opinatus est classiarios interdum in castris terrestribus fuisse collocatos.

2) Eph. epigr. IV p. 146 n. 503 adn.

3) 'Atlas von Campanien im Altertum' tab. VI.

4) Quemadmodum titulus ille a Mommseno in supplemento III. CIL voluminis typis expressus est, in alterius versus fine litterae tantum extant: NAV. At in imagine inscriptionis, quam dissertationi addo, litterae P vestigia tam perspicue apparent, ut nulla iam relinquatur dubitatio, quin nauphylacis munus commemoretur in titulo, id quod Mommsenus iam opinatus erat.

5) Cum ex illa inscriptione sit colligendum nauphylaces fuisse in navium centuriis, aequum videtur tituli CIL X 3445 verba: 'nauf. ϟ III Vict.', quo modo Gori illa exscripsit, non cum Mommseno (cf. CIL X 3345 adn.) hunc in modum commutare: 'nauf. IIII Victoria'. Immo cognitum

timo dumtaxat munere functus est, hic, cum esset navibus custodiendi gratia praepositus, quoniam apud Ulpianum (Dig. l. IV 9. 1. § 3) legimus: 'et sunt quidam in navibus, qui custodiae gratia navibus proponuntur, ut *ναυφύλακες* et diaetarii', ne ipse quidem in militum classiariorum numero est habendus. Si vero Mommsenum sequeremur (cf. CIL X 3377 adn.), scribam quoque classiarium insertum esse centuriae titulo CIL X 3380 (n. 162) confirmaretur. At mea quidem sententia in titulo illo CIL X 3380 (n. 162) scribae munus omnino non commemoratur. Immo 'Scriba' cognomen est Cattii Sossii Felicis, qui titulum illum filio suo mortuo dedicavit. Namque aliter in titulo illo scriptum legeremus: 'Cattius Sossius Felix pater scriba γ III Pace'. Quicunque enim muneribus funguntur in navibus, in titulis classiariis muneribus statim navis nomen adiungunt, quod hisce comprobandum erit exemplis: CIL IX 41 (n. 88): 'uxor Malchionis Caesaris trierarchi de triere Triptolemo', CIL X 3423: 'L. Aurelio Forti fabro duplicario lib(urna) Fide', CIL X 3436: 'Sex. Sallustius Faustus, miles gyber(nator) IIII Fide', CIL X 3482: 'C. Aponio Eudemoni prorete III Iunone', CIL X 3442: 'M. Satrius Longin(us) medic. dupl. III Cupid(ine)', CIL X 3465: 'T. Flavi Firmi optioni IIII Fortuna', CIL X 3496: 'P. Annius Titianus suboptio III Oceano', CIL X 3455: 'Antoni Valentis nauf. V Victoria'. Est igitur illud 'Scriba' Cattii Sossii Felicis classici centurionis cognomen interpretandum, praesertim cum Scribae cognomen in aliis quoque titulis legatur, ut est in titulo CIL X 1074: 'A. Clodius M. f. Pal(atina) Scriba.'

Ceteroquin milites classiarii soli indicant centuriam, cui adscripti erant. Attamen non dubito fore ut titulis, qui fortasse iam proximis effodientur annis, confirmetur praeter classiarios milites non solum gubernatores atque nauphylaces, sed etiam reliquos classicos insertos fuisse centuriis.

Iam ratione consilioque classis centuriarum expositis non

---

habemus e titulo illo Aurelium Marullum nauphylacem adscriptum fuisse centuriae trieris Victoriae.

est difficile proferre, quale fuerit munus centurionum, quorum in titulis plerumque naves, quarum erant duces, nominantur, ut in titulo CIL XIV 232 (n. 107) Antonii Longi centurionis ‘Ops hexeris’.

Sunt enim classici centuriones adiutores existimandi militares trierarchorum, quibus praecipua cura erat rerum nauticarum. Ante Claudii nempe principatum centuriones vix sunt creati, quoniam ab illo demum imperatore militarem ordinem classium Italicarum institutum esse Mommsenus persecutus est (cf. Herm. vol. XVI p. 463).

Attamen negat Héron de Villefosse Francogallus (cf. Daremb. ‘dict.’ p. 1223 b) se posse cogitatione complecti in singulis navibus et trierarchum et centurionem fuisse duces. Sed nonne cum naves ancoras posuerunt classiariique milites in terram egressi sunt, et his terrestribus copiis et nauticis, qui remanserunt in navibus, duces opus erant? Quod contra profert Héron de Villefosse (ibid.) nullos fuisse classicos centuriones nisi duces vexillationum, quae extra Misenum atque Ravennam allegatae erant, Hermannus Ferrero (‘Mem. di Tor.’ XXXVI p. 26) idoneis exemplis allatis refutavit. Nihilominus eidem viro docto minime assentior dicenti (‘L’ordin.’ p. 38 atque ‘Mem. di Tor.’ XXXVI p. 25) commemoratos illos in titulis classis centuriones putandos esse nauarchos atque trierarchos, ad centurionum ordinem provectos. Nam medio primo p. Chr. n. saeculo et nauarchos et trierarchos et classicos centuriones sine ulla dubitatione simul in classiaria militia esse versatos primus adfirmavit Mommsenus (cf. CIL X 3340 adn.), quoniam apud Tacitum ann. l. XIV 8 Herculeius trierarchus atque Obaritus centurio classiarius atque altero loco ann. l. XV 51 ad eandem aetatem pertinente Volusius Proculus commemoratur nauarchus. Quodsi cum Hermanno Ferrero statuendum esset e medio secundo p. Chr. n. saeculo, cum centurionatus ornamenta decreta sunt nauarchis atque trierarchis, illos dictos esse centuriones, inde ab illa aetate nauarchi atque trierarchi significationem in titulis ultra non legeremus. Atqui exstat titulus honorarius anni p. Chr. n.

centesimi nonagesimi sexti CIL X 3341, quem nauarchi atque trierarchi constituerunt Caracallae adulescenti.

Classis centuriones trierarchorum adiutores habendos esse, copiosius demonstrare conatus sum: multo brevius absolvendum erit, qua fere aetate centuriones ad classiariam militiam accesserint. Sunt enim plurimi decimum nonum (cf. CIL III 322, [n. 156], X 3368 [n. 131], X 3375 [n. 145], X 6800 [n. 116]) sive vicesimum primum annum (cf. CIL X 3374 [n. 144], X 3381 [n. 123], XI 340 [n. 150]) agentes centuriones facti, id quod certis titulorum testimoniis comprobatur. Valerium Priscum solum vicesimo altero anno ad centurionatum pervenisse scimus e titulo CIL X 3383 (n. 147).

Classiariis autem stipendiis emeritis, quae saepius videntur diuturna fuisse, quoniam Valerius Hispanus (CIL X 3375) (n. 145) centurio per septem et triginta annos in classe militavit, centuriones in modum gregariorum militum classicorum honeste missi veterani sunt appellati.

Nec multis demonstrare licet, quae centurionum fuerit in civitate condicio. Nusquam in titulis eorum tribus, semel (cf. CIL X 3375) (n. 145) patris nomen indicatur. Immo plurimi, quantum video, originis erant peregrinae. Est enim titulus CIL X 3572 (n. 121) Corsi, CIL X 3375 (n. 145) atque XI 340 (n. 150) Pannoniorum, CIL X 3374 (n. 144) atque 3376 (n. 148) Bessorum, CIL X 6800 (n. 116) Asiani, CIL X 3372 (n. 143) Cilicis, CIL X 3381 (n. 123) atque 3383 (n. 147) Aegyptiorum. Dalmatus centurio indicatur in veteranorum privilegio CIL III 2 p. 850 (n. 5). Duo tantum centuriones Italos se profitentur: Arrius Myro Formianum (cf. CIL X 3365) (n. 111), Marius Pudens Misenensem (cf. CIL X 3368) (n. 131).

CAPUT VI.

Indices nominum ducum classium Italicarum.

Misenatium Ravennatiumque ducum, quorum nomina sive scriptorum testimoniis sive titulis memoriae tradita sunt, indicem addere visum est in hoc capite quantum in me est accuratissimum; quem ita composui, ut classium Italicarum praefectos secundum temporis seriem ordinarem, reliquos duces litterarum ordine dispositos enumerarem, quoniam illorum tituli plerumque certissima exhibent annorum indicia, horum saepius ne minimam quidem ansam aetatis definiendae praebeant.

I. Classis Praefecti.[1])

a) Misenenses.

1. Sextus Aulienus (cf. CIL X 4868) (n. 1).

Hunc primum, quod sciamus, Misenatium classis praefectum fuisse Hirschfeldus, Hermannus Ferrero, Héron de Villefosse putant. Nam etsi in titulo CIL X 4868 (n. 1) non vocatur nisi 'classis praefectus' Misenensi voce omissa, tamen inde, quod Venafri duumvir fuit Campani municipii, colligendum videtur eum Misenensi classis praefecturae praefuisse. Nec minus P. Cominius Clemens Misenatium classis praefectus (cf. CIL V 2 8659) (n. 13), de quo infra erit dicendum, patronus fuit Venafri. Assecutus est autem Aulienus ille classis praefecturam, postquam imperium iniit Tiberius, quoniam

1) Enumerati iam: ab Hirschfeldo ('Verw.-Gesch.' I p. 124, 125 adn. 1. 2), ab Hermanno Ferrero ('L'ordin.' p. 71—77, p. 133—137), a Mowato ('Bull. épigr.' VI p. 207, 211 seq.), ab Herone de Villefosse (Daremb. 'dict.' p. 1233), nuperrime a Mommseno (CIL III f. 3 p. 2023).

ante classis praefecturam castrorum praefectura functus primis Tiberiani principatus annis nondum ultra castrorum praefecturam progressus[1]) erat.

2. Tiberius Iulius Optatus Pontianus.

Commemoratur ille Tiberii imperatoris libertus in titulis CIL X 6318 (n. 2) atque CIL III 2 p. 844 (n. 3). Quem sub Claudio imperatore scaros in Italica maria transposuisse legimus in naturali Plinii historia (l. IX 62): 'inde advectos Tiberio Claudio principe Optatus e libertinis[2]) praefectus classis inter Ostiensem et Campaniae oram sparsos (scaros) disseminavit' idemque traditum est Macrobii loco, quem plerique

---

1) Quod contendit Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 216), fieri non potuisse, ut Aulienus Tiberii Caesaris Augusti praefectus castrorum esset, quod Tiberius imperator ipse bella non gessisset, plane est reiciendum, cum praefecti castrorum, qui singulis legionum stativis praeerant, nimirum pacis quoque temporibus designarentur. Nec minus perperam affirmavit idem vir doctus ('Bull. épigr.' VI p. 104) Sextum Aulienum non esse praefectum castrorum appellatum nisi classis praefectura perfunctum, cum post haec duo munera ampliorem, ut Mowato videtur, tribuni dignitatem obtinuisset. (Nititur autem Mowatus hac in re iis, quae Renierus Francogallus (vol. XXVI 'Memoires de l'accademie des inscriptions et belles-lettres' 1867 p. 302 seq.) de castrorum praefectis exposuit; at multo rectius hac de re Willmannsius noster iudicavit [Eph. epigr. I. p. 81 sq.]). Legit igitur Mowatus Aulieni cursum honorum serie inversa. Sed cum Aulienus, priusquam tribunus est factus, primipilatum gesserit, et castrorum praefectura modo post primipilatum modo post tribunatum modo post alae praefecturam administrata sit, id quod Willmannsius exemplis e titulis allatis accuratissime comprobavit (Eph. epigr. I p. 89 adn. 3), Aulieni cursus honorum non inverso, ut censet Mowatus, sed recto ordine est legendus. Commemoratur autem in illo cursu honorum primum castrorum praefectura, deinde classiaria. Quod vero in extremo cursu honorum fabrum praefectura Aulieni indicatur, nihil habet miri, quoniam illa praefectura modo matura modo provectiore aetate est gesta (Marquardt, 'Staatsverw.' II² p. 516 seq.).

2) Quod praebent codices 'elibertius', Plinii editores commutant in: 'e libertis eius'. At sic minime esse scribendum, quia Optatus Tiberii libertus fuerit, Mommsenus explanavit in adnotatione adscripta titulo CIL X 6318. Immo rectissime proposuit vir ille doctissimus legendum esse: 'e libertinis.'

silentio praetermittunt (Sat. l. III 16, 10): 'nam Optatus[1]) praefectus classis, sciens scarum adeo Italicis litoribus ignotum, ut nec nomen Latinum eius piscis habeamus, incredibilem scarorum multitudinem vivariis navibus huc advectam inter Hostiam et Campaniae litus in mare sparsit ac novo exemplo pisces in mari tamquam in terra fruges aliquas seminavit.' Quod opinatur Hirschfeldus (Philol. XXIX p. 76 adn. 116) Claudium Optatum Augusti libertum portus Ostiensis procuratorem (cf. CIL XIV 163) fortasse eundem esse, quem Tiberium Optatum classis praefectum, hac de coniectura Mommsenus valde dubitat (cf. CIL X 6318 adn.). Sub Claudio autem imperatore Optatus classis praefecturam gessit atque, ut cognitum habemus e titulo CIL III 2 p. 844 (n. 3), a. d. III Id. Dec. anni quinquagesimi alterius Misenatium fuit praefectus.

3. Anicetus.

Vir ille condicionis libertinae primo Neronis educator factus[2]) postea ad Misenatium classis praefecturam pervenit. Praeter ceteros autem Neronis scelera perficienda in se concepit; nam et anno undesexagesimo Agrippinam Neronis matrem occidit (Tac. ann. l. XIV 3, 7, 8; D. Cass. l. 61. 13, 2. 4; Zon. l. XI c. 12, P. I 569A) et anno sexagesimo altero Octaviam innocentissimam Neronis uxorem perdidit, testatus adulterasse eam secum eo consilio, ut Misenensis classis praesidia sibi conciliaret (Tac. ann. l. XIV 62, 63; Suet. V. Ner. c. 35). Attamen paulo post in exilium eiectus in Sardinia exulavit (Tac. ann. XIV 62). Obtinuit vero classis praefecturam intra undesexagesimum atque sexagesimum annum alterum.

4. Moschus.

Hic quoque condicionis libertinae anno undeseptuagesimo ab Othone praefectus declaratus interfuit classiario impetui a Misenensibus navibus illo anno in oras Liguriae atque

1) Non dubito codicum scripturam 'Optanus' commutare in Optatus vocem.

2) Suet. V. Ner. c. 35; Tac. ann. l. XIV 3.

Galliae Narbonensis facto (Tac. hist. l. I 87). Eundem Ravennati classi simul praefuisse, quae est Hirschfeldi ('Verw.-Gesch.' I p. 124) opinio, equidem non probo (cf. supra p. 309).

5. Claudius Iulianus.

Hic auctore Tacito (hist. l. III 57) molliter classis praefectura perfunctus a Vitellio gladiatoribus est praepositus, cum iam sub Nerone gladiatorium spectaculum edidisset (n. h. l. 37. 11. 45). Sed a Vitellio postea seditiosos Misenates ad fidem revocare iussus Vespasiani partes secutus est. Ille, ut a Vitellianis se defenderet, cum gladiatoribus Terracinam recessit in oppidum munitissimum. Nihilo autem minus brevi post Terracina a L. Vitellio imperatoris fratre expugnata strangulatus est (Tac. hist. l. III 77). Perperam Hirschfeldus (l. l. p. 124) atque Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 211) affirmant Iulianum illum post Lucilii Bassi demum praefecturam, de qua paulo infra erit dicendum, praefectum nominatum esse, quoniam Claudius Apollinaris a Lucilio Basso proximus fuit praefectus.

6. Sextus Lucilius Bassus.

Commemoratur ille in titulis Eph. epigr. II p. 457 (n. 4) et CIL III 2 p. 850 (n. 5). Est autem post alae praefecturam gestam a Vitellio praeter consuetudinem utrique Italicae classi praepositus (Tac. hist. l. II 100). Sed cum gloriae appetens Vitellii imperium aegre ferret, Ravennates clam in Vespasiani partes ducere conatus est. Nec vero omnia bene cesserunt, cum et Ravennates, quamquam ultra Vespasianis studebant, eum Ravennatis classis praefectura demoverent (ibid. l. III 12) et Vitellius certior factus de illius proditione eum comprehendi iuberet. Attamen post Vitellii mortem[1]) proditionis fructum percepit, quoniam Vespasiani duces ei septuagesimo anno ineunte mandaverunt (ibid. l. IV 3), ut Campaniae regionem pacaret, quam L. Vitellius usque ad mortem firmissimis praesidiis occupaverat (ibid. l. IV 2). In classium Itali-

1) Mortuus est ille mense Decembre anni 69. (cf. Schiller, hist. imp. Rom. I p. 398) nec multo post frater eius L. Vitellius (cf. Tac. hist. l. IV 3).

carum nempe praefecturas eum restituere non licuit[1]), cum timendum esset, ne classiarii indignarentur, praeterquam quod, qui Basso successerant in praefecturis illis, Vespasiani erant studiosissimi.[2]) Sed Campania brevi perdomita (ibid. l. IV 3) Bassus ille, qui iam antea nequaquam satis habuerat utrique Italicae classi praefuisse (ibid. l. II 100), ad altiorem etiam dignitatis gradum a Vespasiano provectus est. Nam Tito imperatoris filio e Iudaico bello reverso (Zon. l. VI 28, P. I p. 308 A) legatus missus est in Iudaeam, ut oppida caperet, quae Hierosolymis expugnatis nondum se dederant (Bell. Iud. l. VII 6, 1)[3]) summamque imperii a Ceriali Vettuleno[4]) ac-

1) Falso conclusit Mowatus ('Bull. épigr.' VI p. 207) inde, quod Lucilius ille Bassus et in Misenensi et in Ravennati veteranorum privilegiis (Eph. epigr. II p. 457 [n. 4] et CIL III 2 p. 850 [n. 5]) Non. April. anni 71 classis praefectus commemoratur, illi a Vespasiano classium Italicarum praefecturas denuo esse delatas. Nam e verbis, quae in illis diplomatis leguntur: 'qui militaverunt sub Sex. Lucilio Basso', minime licet colligere Bassum etiam anno 71 classium Italicarum praefectum fuisse. Atque miror, quod Mommsenus nuper (cf. CIL III f. 3 p. 1959) pristinam illam Mowati sententiam repetivit. Rectius enim vir ille egregius antea mihi videtur exposuisse (cf. Eph. epigr. II p. 457) Bassi nomen in privilegiis illis propterea esse indicatum, quod Vespasianus virum illum, quo auctore Italicae classes a Vitellio defecerint, grata memoria prosequi voluerit. Quae sententia cur sit repudianda nulla affertur causa. Quod vero Hirschfeldus ('Verw.-Gesch.' I p. 125) affirmat Vespasianum Tacito teste (hist. l. III 12) Basso Ravennatem solam praefecturam detulisse, pro certo non recte se habet, quoniam tum quidem Vitellius nondum mortuus erat.

2) Cf. et Tac. hist. l. III 57, 76 et II 86, III 4, 42, 66.

3) In onomastico Forcellini (IV p. 198[b]) Sextum Lucilium Bassum classis praefectum atque L. Bassum Iudaeae legatum anni 71 eundem esse virum negatur. At nihil obstat, quominus Bassum classis praefectum ad legati dignitatem provectum esse putemus, quoniam ille in Campanis perdomandis prosperrime versatus aptissimus esset, qui ceteras Iudaeae partes nondum subactas in populi Romani potestatem redigeret.

Ceterum moneo apud Zonaram (l. VI c. 28, P. I. 308 B), qui Iosephi narrationem excerpsit, Bassi praenomen *Λούκιος*, quod in Dindorfii editione legitur, commutandum esse in *Λουκίλιος* nomen Iosephi testimonio optime confirmatum.

4) Disseruit de illo Ceriali Vettuleno, cui Sextus praenomen, Mommsenus in quarto volumine Ephemeridis epigraphicae (p. 499). Improbat

cepit, quem una cum legione quinta Macedonica, cui in Iudaico bello legatus praefuerat, in Moesiam esse profectum veri est simillimum (ibid. l. III 7, 32, VI 4, 3). Nec sine prospero eventu Bassus bellum contra Iudaeos gessit, cum Herodium atque Machaeruntem oppida natura locorum optime munita expugnaret (ibid. l. VII 6, 1—4). Videtur autem mortuus esse in Iudaea anno septuagesimo altero exeunte[1]) (ibid. l. VII 8, 1 atque Zon. l. VI c. 29, P. I p. 310 B).

7. Claudius Apollinaris.

Postquam Lucilius Bassus ad Vespasianum defecit, a Vitellio Misenatium praefectus designatus est (Tac. hist. l. III 12). Nec vero in fide erga imperatorem illum mansit. Nam etsi primo, cum Misenates a Vitellio desciscerent, cunctaretur (ibid. l. III 57), tamen paulo post a Vespasiano stetit atque una cum Claudio Iuliano (cf. No 5) Terracinae contra Vitellianos se munivit (ibid. l. III 76). Capto autem illo oppido a L. Vitellio contigit ei, ut Vitellianos insectantes navi fugeret (ibid. l. III 77).

8. C. Plinius Secundus.

Anno p. Chr. n. vicesimo tertio Novi Comi natus versa-

vero optimo iure, quod Iosephi editores initio capitis sexti VII l. Belli Iudaici (§ 1) (*καὶ τὴν στρατιὰν [Λουκίλιος Βάσσος] παρὰ Κερεαλίου Οὐιτελλιανοῦ παραλαβών*), codicum scriptura (cf. Renier, 'Mem. de l'Accad. des inscr. et belles-lettres' XXVI 1867 p. 310) *Οὐετιλιανὸς* neglecta, suo Marte *Οὐιτελλιανὸς* nomen in textum reposuerunt. Nihilominus non plane cum Mommseno in codicum scriptura acquiescendum esse puto, cum *Οὐετιλλιανὸς* nomen nusquam, quod perspexerim, reperiatur (una nominis forma *Οὐετίλιος* legitur et apud Appianum (Hisp. c. 61. 63) et in titulo Graeco CIGr. III 4472. 26) et, ut recte adnotat Renierus, *Οὐετιλιανὸς* nomen Romani minime Vettuleni forma reddiderint. Immo lenissima commutatione codicum scripturae facta, *Οὐετουλῖνος* nomen, quo Latinum illud Vettulenus optime exprimitur, in textum recipiendum esse censeo. Legitur autem *Οὐετουλῖνος* nomen, ut exemplum afferam, apud Appianum (cf. Bell. civ. l. IV 25). Quomodo mendum illud *Οὐιτελλιανὸς* in codices irrepserit quaerenti respondeo scribam fugisse hoc loco, ut saepius in Iosephi libris (Bell. Iud. l. VI 4, 3, Antiq. Iud. l. XIV 11. 1, 2), cognomen (*Κερεάλιος*) antecedere gentile (*Οὐετουλῖνος*).

1) Statuendus est ille annus, cum paulo infra (Bell. Iud. l. VII 7, 1) traditum sit Vespasianum quartum principatus annum ingressum esse.

tus est in equestri militia (cf. Suet. Reiffersch. p. 92). Ac primum quidem Thracum cohortis praefectus (CIGr. III add. 4536f [n. 6])[1] anno p. Chr. n. quadragesimo septimo sub Corbulone[2] videtur militavisse in Germania (Plin. epist. l. III 5, 4). Deinde Plinio teste (ibid. l. III 5, 3) alae praefectus fuit posteaque Hispaniae procurationem gessit (ibid. l. III 5, 17 atque Suet. Reiffersch. p. 92). Tum eum bello Iudaico munere, quod vocatur ἀντεπιτρόπου, functum Syriae procuratorem uniusque ex legionibus Aegyptiacis praefectum fuisse discimus e titulo CIGr. III add. 5436f (n. 6). Denique vero Misenatium praefecturae praepositus subito a. d. IX. Kal. Sept. anni undeoctogesimi quinquaginta sex annos natus (Plin. epist. l. III 5, 7) animam efflavit Vesuvii montis favillis exstinctus (ibid. l. VI 16, 20 atque Suet. Reiffersch. p. 92). Quantopere autem studiosus fuerit litterarum, non est quod hoc loco persequar.

9. Iulius Fronto.

Non commemoratur nisi in veteranorum privilegio a. d. XII. Kal. Mart. anni centesimi undetricesimi (CIL V 4091) (n. 7). Nam quod proponit De Vitius (Onamast. Forc. III p. 683[b]) eiusdem Frontonis nomen in Digestis (l. 48. 19, 5) extare, propterea valde est dubium, quoniam Iulios Frontones saepissime in titulis redire Mommsenus recte adnotavit (cf. CIL V 90 adn.).

10. M. Calpurnius Seneca Fabius Turpio Sentinatianus.

Postquam Ravennatem praefecturam administravit (cf. CIL II 1267) (n. 9), ad Misenensem provectus est (cf. CIL II 1178) (n. 8). Cuius classis praefectus indicatur in veteranorum privilegio a. d. XVII. Kal. Oct. anni centesimi tricesimi quarti (cf. CIL III 2 p. 878) (n. 10). Ad eundem Sentinatianum referendus est titulus valde corruptus CIL II 1083 (n. 11).

---

1) Titulum illum ad Plinium maiorem pertinere Mommsenus in XIX. Hermae volumine (p. 644—648) magna cum probabilitate demonstravit.

2) cf. Mommsen, Herm. XIX p. 646.

11. Valerius Paetus.

Nomen eius traditum est in privilegio anni centesimi quadragesimi quinti (cf. CIL III 2 p. 880 (n. 12).

12. P. Cominius Clemens.

Utriusque Italicae classis praefectus fuit (cf. CIL V 2 8659 [n. 13], 'L'année épigr.' 1890 n. 151 (n. 14)). Cum antea stipendia meritus in legione prima adiutrice a Marco et Vero imperatoribus[1]) primis belli Germanici (167—169) temporibus donis militaribus exornatus sit, id quod intellegimus e titulo annalium, qui 'L'année épigr.' (1890 n. 151) (n. 14) inscribuntur, necesse est eum ad Italicarum classium praefecturas aliquanto post Veri imperatoris mortem[2]) (a. 169) accessisse. Quondam, cum unus titulus CIL V 2 8659 (n. 13) exstaret, ita Clementis aetatem licuit circumscribere Hermanno Ferrero ('L'ordin.' p. 74), ut ille post annum centesimum duodeseptuagesimum vixerit, quoniam in eius cursu honorum (CIL V 2 8659 v. 7. 8) (n. 13) Daciae Apulensis procuratio enumeratur, Daciam autem anno centesimo duodeseptuagesimo demum tres in partes — Porolissensem Apulensem Malvensem — divisam esse Mommsenus (cf. CIL III p. 160) exploravit.

13. L. Iulius Vehillus Gratus Iulianus.

Duo praefecti illius tituli, quorum alter valde est mutilatus, usque ad haec tempora manserunt (cf. 'L'année épigr.' 1888 n. 14 [n. 16], n. 66 [n. 15]), editi primum ac, quoad licet, in integrum restituti a Barnabeio Italo ('Notizie degli Scavi' 1887 p. 537—553). Quibus fere annis Iulianus singulis muneribus in cursu honorum laudatis praefuerit, explorare meum non est, cum Barnabeius omnia iam optime expediverit. Ut autem doctissimi viri rationes brevi proponam: Iulianus Parthici belli (162—165) temporibus ad

1) Verba 'et Vero' propterea a Cagnato ('L'année épigr.' 1890 n. 151) rectissime sunt suppleta, quod in titulo illo Marci imperatoris cognomina Armeniacus atque Parthicus leguntur, quae Vero fratre mortuo deposuit (Schiller, hist. imp. Rom. I 2 p. 642 et ibid. adn. 7).

2) ibid. I 2 p. 647 adn. 2.

militiam aggressus (Barnabei p. 551) Germanico bello interfuit, quod anno centesimo septuagesimo quinto confectum est (l. l. p. 552). Tum Ponticae classis praefectus designatus (l. l. p. 547) Britannico bello (183—184) dux fuit vexillationis. Exinde intra centesimum octogesimum quintum atque undenonagesimum annum classium Italicarum praefecturas suscepit (l. l. p. 546), quibus perfunctus anno centesimo undenonagesimo [1] successit Cleandro [2] in praetorii praefectura (Lamprid. V. Comm. c. VII 3. 4). Cum Barnabeius haec omnia summa cum diligentia exploraverit, audacius cetera, quae memorantur, munera Iuliani certis annis tribuere est conatus.

Ut ad extremum proferam, quo modo Commodus imperator Iulianum tractaverit, initio eum valde dilexit (D. Cass. l. 72. 14, 1[3]), postea tamen aspernatus est (Lamprid. V. Comm. c. VII 4, XI 3).

14. Cn. Marcius Rustius Rufinus.

Etiam hic et Ravennatem et Misenensem praefecturam obtinuit (cf. CIL X 1127 [n. 18], IX 1582 [n. 17]). Quae munera quibus fere annis gesserit, inde efficitur, quod anno ducentesimo quinto vigilum praefectus fuit (cf. CIL VI 1056) (n. 19), hanc autem praefecturam secundum titulum CIL IX 1582 (n. 17) post classiarium imperium assecutus est. Fuit igitur classium Italicarum praefectus ante annum ducentesimum quintum. Ad eundem Rufinum pertinent tituli CIL IX 1583 (n. 20), Eph. epigr. VII 1204 (n. 21), 1205 (n. 22), 1206 (n. 23), quorum duo (Eph. epigr. VII 1204 (n. 21), 1205 (n. 22) anno ducentesimo septimo sunt conscripti. Cum vero in illis

1) Cleandrum anno 182 interfectum esse in De Vitii Onomastico (III p. 630[a]) falso indicatur.

2) Rectissime statuit Barnabeius sub Commodo non duos, ut vult Hirschfeldus ('Verw.-Gesch.' I p. 229), sed unum praefectum praetorio, cui nomen erat Iuliano, fuisse. Duo enim illi Lampridii loci (V. Comm. c. VII 4 et XI 3) profecto ad eundem Iulianum sunt referendi; namque Lampridius in VII. capite tradit Iulianum a Commodo esse punitum, in XI. vero, quam mirum in modum ab imperatore cruciatus sit.

3) Affertur hic locus ab Hirschfeldo (l. l. p. 229).

vigilum praefecturae Rufini mentio fiat, apparet eum tres saltem annos vigilum cohortes rexisse.

15. Valerius Valens.

Cum Misenensis classis in titulo eius (CIL X 3336) (n. 24) [1]) Gordiana sit appellata, praefectus fuit sub Gordiano idque primis Gordiani principatus annis, quoniam intra ducentesimum quadragesimum alterum atque quartum annum ampliorem vigilum praefecti dignitatem obtinuit. Dedicavit enim vigilum praefectus titulum honorarium Eph. epigr. VII 1211 (n. 25) Furiae Sabinae, quam Gordianus anno ducentesimo quadragesimo primo in matrimonium duxit.[2]) Scilicet eum iam anno ducentesimo quadragesimo primo illum dignitatis gradum ascendisse propterea non est credibile, quod illo anno Philippum quendam vigilum [3]) praefectum fuisse scimus e titulo CIL VI 1092.

16. Aelius Aemilianus.

Mentio fit praefecturae eius in veteranorum privilegio a. d. V. Kal. Ian. anni ducentesimi quadragesimi octavi [4]): CIL X 3335 (n. 26).

17. M. Cornelius Octavianus.

Quo fere tempore ille, cuius sunt tituli CIL VIII 2 8435 (n. 28) et VIII Suppl. 12296 (n. 27) classiarium munus expleverit, sic computat Hermannus Ferrero ('Mem. di Tor.' XXXVI p. 32. 33): Quoniam in titulo CIL VIII Suppl. 12296 (n. 27) Numidia propria nominatur provincia, quod quidem Septimio Severo imperatore [5]) demum accidit, ante illius principatum Octavianus certe non fuit praefectus. Immo cum in titulo illo militaris provinciae administrator dux sit vocatus, quod nomen ab Alexandro Severo demum usitatum

1) Novissime editus a Kaibelio (Inscr. Gr. Sic. et Ital. n. 873).

2) Cohen, vol. V p. 19; Dessau, Eph. epigr. VII 1211 adn.

3) Hirschfeld, 'Verw.-Gesch.' I p. 148 n. 29.

4) Illum annum statuendum esse Mommsenus nuper accuratius exposuit (cf. CIL III f. 3 p. 2003). Perperam Mowatus annum 249 indicaverat ('Bull. épigr.' VI p. 212).

5) G. Boissière, 'l'Algérie romaine.' ed. alt. p. 298 seq.; Marquardt, 'Staatsverw.' I² p. 470 adn. 4.

est [1]), Octaviani praefecturam ponere licet non ante medium saeculum tertium. Nec minus titulus Octaviani ante Dioclетianum videtur esse constitutus [2]), cum sub illius imperio Africanarum provinciarum numerus valde sit auctus.

18. O. V . . . ius.

Praefectus ille, cuius nomen plurima ex parte non iam legitur in titulo CIL X 3343 (n. 29), tribuendus est anno trecentesimo alteri.

19. Flavius Marianus.

Consuluit ille non solum classi, sed etiam rei publicae Misenatium, ut est in titulo CIL X 3344 (n. 30). Quo tamen saeculo vixerit, viri docti pro certo non affirmant. Statuit enim Mommsenus (cf. CIL X 3344 adn.) saeculum quintum, Ferrero (‘L'ordin.’ p. 76), Héron de Villefosse (Daremb. ‘dict.’ p. 1233[a]), Hirschfeldus (‘Verw.-Gesch.’ I p. 124) quarti saeculi initium. Hoc autem certissimum est consulis nomina anni centesimi undesexagesimi, quae dextra tituli parte leguntur, multo ante insculpta fuisse, quam titulus ille dedicatus est.

20. Rufus quidam.

Cuius titulus CIL X 4867 (n. 31) cum valde sit mutilatus, de tempore praefecturae certi quidquam proferre non licet. Omnino Rufum illum cum Hirschfeldo (‘Verw.-Gesch.’ I p. 125) propterea solum in Misenatium praefectorum numero habendum esse putavi, quod titulus eius Venafri est repertus.[3])

b) Ravennates.

1. P. Palpellius Clodius Quarinalis.

Commemoratur et in titulo CIL V 533 (n. 32) et in Taciti annalibus (l. XIII 30), qui eum propter crudelitatem anno quinquagesimo [4]) sexto in ius vocatum, ut praeveniret damnationem, manus sibi intulisse memoriae tradidit.

1) Marquardt, ‘Staatsverw.’ I² p. 557.

2) Ferr. ‘Mem. di Tor.’ XXXVI p. 33 et ‘Bull. trim. des antiquités afric.’ I 1883 p. 302.

3) Vide, quae de Aulieno (Mis. Praef. No 1) exposui.

4) Affirmant Mommsenus (CIL V 533 adn.) atque Hirschfeldus (‘Verw.-Gesch.’ p. 125) Quirinalem anno 57 vim sibi attulisse. At persequitur Ta-

2. L. Aemilius Sullectinus.

Cum eius titulo, edito primum a Boissieu Francogallo (‘Inscr. de Lyon’ p. 16) classi Ravennati praetorium nomen non sit adscriptum, ante Vespasiani aetatem illum classiario muneri praepositum fuisse veri est simillimum.

3. M. Aurelius Regulus.

Hic quoque videtur ante Vespasianum fuisse, cum etiam in eius titulo (CIL VI 3150) (n. 34) praetorium nomen desit.

4. Sextus Lucilius Bassus.

Vide sub Misenatibus No 6.

5. Cornelius Fuscus.

Homo senatorius natus postquam ad equites transiit, cum Pannoniae procurator (Tac. hist. l. II 86) tum, quia Vespasiani erat studiosissimus (ibid. l. II 86, III 4, III 42, III 66), anno undeseptuagesimo Lucilio Basso a Ravennatibus repudiato illius classis praefectus exstitit (ibid. l. III 12). Qua dignitate instructus et Ariminum oppidum, quod Vitelliani occupaverant, ingeniose oppugnavit, et Umbriae Picenique oras maritimas Vitellianorum potestati eripiendas suscepit. Non igitur est mirum eum civili bello confecto praetoriis insignibus honoratum esse (ibid. l. IV 4). Sed maiorem etiam gratiam Flavii imperatores ei habuerunt, cum sub Domitiano ad praefecti praetorio dignitatem perveniret. (Suet. V. Domit. c. 6; Eutr. l. VII 23; Lydus de magistr. p. 184, 8 et 216, 11.) Quam tamen praefecturam non prospere gessit. Nam Dacico bello exorto praetorianis cohortibus praepositus proelio fugatus occidit (Suet. V. Dom. c. 6; D. Cass. l. 68. 9, 3; Eutr. l. VII 23; Oros. l. VII 10, 4; Iuv. sat. IV 111 cum schol.). Legitur autem elogium sepulcrale eius in libro sexto (carm. 76) Martialis poëtae.

---

citus a capite tricesimo primo demum libri tertii decimi ea, quae gesta sunt anno 57. Quae vero antecedente anno i. e. Q. Volusio Saturnino P. Cornelio Scipione consulibus acciderint, a vicesimo quinto capite usque ad tricesimum memoriae traduntur. Ceterum moneo Mowatum (‘Bull. épigr.’ VI p. 293 atque Hermannum Ferrero (‘L’ordin.’ p. 133) recte annum 56 indicare.

6. P. Cornelius Cicatricula.

Quamquam in titulo eius (Ferr. 'L'ordin.' n. 360) (n. 35) classis Ravennas non apertis verbis indicatur, tamen eum Ravennatium praefectum fuisse propterea Hirschfeldo ('Verw.-Gesch.' I p. 125) veri videtur esse simillimum, quia titulus Pisauri effossus est, quod Umbriae oppidum a Ravenna non nimis longe distat. Illum secundi saeculi initio vixisse Bormannus (cf. l. l. p. 125) e litterarum tituli forma conclusit, quoniam alia temporis indicia non exstant.

7. L. Numerius Albanus.

Anno centesimo decimo tertio quintae[1]) vigilum cohortis praefectus (cf. CIL VI 221) (n. 36), Misenatium praefectus nominatur in veteranorum privilegio a. d. V. Id. Oct. anni centesimi vicesimi septimi (cf. CIL X 2 7854) (n. 37).

8. M. Calpurnius Seneca Fabius Turpio Sentinatianus.

Vide sub Misenatibus No 10.

9. Tuticanius Capito.

Nomen eius legitur in veteranorum privilegio Non. Sept. anni centesimi quinquagesimi alterius ('Mitteil. des Arch. Inst. Röm. Abt.' VI p. 335 seq. [n. 38]).

10. P. Cominius Clemens.

Vide sub Misenatibus No 12.

11. L. Iulius Vehillus Gratus Iulianus.

Vide sub Misenatibus No 13.

12. M. Aquilius Felix.

Quando fere classiarium munus, cuius fit mentio in titulo CIL X 6657 (n. 39), administraverit, inde licet colligere, quod, ut apparet e codicillo huic Aquilio a rationalibus tradito (vide Wilmannsii titulum 2840) (n. 40), anno centesimo nonagesimo tertio procurator erat operum publicorum.[2]) Cognoscimus autem e cursu honorum tituli CIL X 6657

1) Etsi quinta vigilum cohors in titulo CIL VI 221 (n. 36) non commemoratur, titulus tamen illi cohorti tribuendus videtur, quod est repertus in monte Coelio (vide CIL VI 222 adn.).

2) Mommsen, 'Zeitschr. f. Rechtswissenschaft' vol. XV p. 338 seq.

(n. 39) eum operum publicorum procurationi multo ante praefuisse, quam classis praefectus designatus est. Praeterea statuit Mommsenus [1]) eundem esse hunc Aquilium atque Aquilium centurionem a Spartiano et in Didii Iuliani (c. V 8) et in Pescennii Nigri (c. II 6) vita commemoratum, qui Septimium Severum necare iussus est. Quae coniectura propterea est valde probabilis, quod apud Dionem [2]) traditum est eos, quos Iulianus contra Severum miserat, astute se illi dedidisse.

13. Cn. Marcius Rustius Rufinus.

Vide sub Misenatibus No 14.

14. Gongius Nestorianus.

Ravennatium praefecturae sub Caracalla imperatore praefuit, cum commemoretur in veteranorum privilegio CIL X 2 8325 (n. 41) anni ducentesimi decimi quarti. Antea fuit procurator (cf. CIL III 4024 [n. 42]) idque, cum trium Augustorum procurator sit dictus, intra annos ducentesimum nonum atque undecimum [3]), quoniam anno demum ducentesimo nono Getae alteri Severi filio Augusti nomine [4]) decreto tres aderant Augusti.

15. I . . cianus.

Nomen eius legitur in veteranorum privilegio a. d. V. Kal. Iun. anni ducentesimi quinquagesimi [5]) (cf. CIL III 2 p. 898 seq.) (n. 43).

c) Incerti quattuor.

1. C. Claudius Sardus cf. CIL VI 3166 (n. 44).[6])
2. Cn. Octavius cf. CIL X 6320 (n. 45).

1) Mommsen l. l. p. 339.

2) l. 73. 17, 1: *Οὓς ἐκεῖνος ἐπ' αὐτὸν ἔπεμπεν ἢ πείσοντας ὑποστρέψαι ἢ εἴρξοντας τῶν παρόδων, προεχώρουν αὐτῷ.*

3) Perperam disseruit Ferrero ('Mem. di Tor.' XXXVI p. 53) titulum conscriptum esse intra a. 203—211.

4) Eckhel, doctr. numm. vol. VII p. 230[b].

5) Non recte Hirschfeldus ('Verw.-Gesch.' I p. 125) privilegium illud anno 241 tribuit.

6) Hunc titulum ante principatum esse conscriptum Ferrero ('L'ordin.' p. 20) nullis argumentis allatis contendit.

3. . . . . nius cf. CIL XI 711 (n. 46).
4. . . . . cf. CIL XIV 2266 (n. 47).

II. Classis subpraefecti.

a) Misenenses.

1. Alfenius Senecio.

Titulus, in quo eius mentio fit, CIL X 3334 (n. 48) propter litterarum formam est Severianae aetatis. Ne illum Alfenium eundem esse putes atque L. Alfium Senecionem [1]) Britannicum legatum monet Mommsenus (cf. CIL X 3334 adn.).

2. C. Annius Flavianus.

Quoniam titulus eius, qui legitur apud Hermannum Ferrero n. 583 (n. 49) ('Mem. di Tor.' XXXVI p. 33), legionis III. Italicae a Marco Aurelio imperatore institutae [2]) nomen exhibet (v. 12), non ante medium secundum p. Chr. n. saeculum scriptus est, id quod primus exposuit Pallu de Lessert ('Bull. trim. des antiquités africaines' 1884 II p. 51).

b) Ravennates.

1. T. Abudius Verus Postumus.[3])

Videtur ille subpraefecturam ante Vespasianum gessisse, cum in inscriptione CIL V 328 (n. 50), quae ad illum pertinet, nomen classis desit praetorium.

2. T. Appalius[4]) Alfinus Secundus.

Quando ille vixerit, e titulo CIL IX 5357 (n. 51) ad annum

1) Pertinent ad eum CIL VII 269, 270, 513, 1003.

2) Marquardt, 'Staatsverw.' II² p. 451.

3) Compendium 'Post', quod initio versus tertii tituli CIL V 328 (n. 50) legitur, quemadmodum explicandum sit, viri docti plane ignorant. Neque de Rohden rectum vidit, qui nuperrime illius tituli mentionem fecit (cf. Pauly 'Realencyclopädie' I² p. 125). Est autem nihil aliud nisi subpraefecti agnomen 'Postumus', quod alias quoque per compendium scribitur, ut in titulo CIL I 1285: 'Q. Caesienus C. f. Post(umus)'.

4) Quoniam Mommsenus testatur nomen illi fuisse Appalium, non faciendum erit cum Mowato ('Bull. épigr.' VI p. 207, 290), Hermanno Ferrero ('L'ordin.' p. 137), Wilmannsio (I n. 1266), qui Appaeum nomen exhibent.

minime potest explorari. Id quidem pro certo affirmat Ferrero ('L'ordin.' p. 137), cum indicetur in octavo tituli versu cohors I Aelia Brittonum, eum ante Hadrianum non esse constitutum; ad quam temporis definitionem etiam ducimur eo, quod in quarto versu Alpium Atrectianarum procuratio commemoratur, quae non ante alterum p. Chr. n. saeculum ordinata est (Marquardt, 'Staatsverw.' I². p. 281).

3. T. Cornasidius Sabinus.

Titulum eius CIL IX 5439 (n. 52) ad tertium saeculum pertinere Mommsenus litterarum forma ratione habita opinatur (cf. CIL IX 5439 adn.). Ex aliis, quae exstant, temporum indiciis et inde quod Dacia Apulensis commemoratur[1]) et quod subpraefectus ille 'e. m. v.' appellatur[2]), nihil licet colligere, nisi titulum illum compositum esse non ante medium secundum p. Chr. n. saeculum.

c) Incerti tres.

1. cf. CIL VI 1643 (n. 53).
2. cf. CIL VI 1644 (n. 54).
3. cf. CIL VIII Suppl. 14729 (n. 55).[3])

III. Praepositi classis.

Misenensis.

1. L. Artorius Iustus.

Eum, cuius titulus est CIL III 1919 (n. 56) ad quintum circiter saeculum pertinere, in altera dissertationis capite accuratius exposui (cf. p. 304 sq.).

---

1) Instituta est Daciae Apulensis procuratio a. 168 (cf. Mommsen CIL III p. 160).

2) Appellationem illam a Marco et Vero imperatoribus inductam esse exposuit Mommsenus ('Staatsr.' III³ 1 p. 471 adn. 1 atque 565).

3) Non incertae classi titulus ille cum Hermanno Ferrero ('Mem. di Tor.' XXXVI p. 65) est tribuendus, sed alteri classi Italicae, cum, quae legitur in tertio versu ab ultimo, syllaba 'atium' ab editoribus ad Misenatium sive Ravennatium vocem expleatur.

IV. Praepositi Reliquationi.

Misenenses.

1. C. Sulgius Caecilianus.
   Commemoratur ille in titulis CIL VIII Suppl. 14854 (n. 57) atque CIL X 3342 (n. 58). Aetatem eius inde concludas, quod titulus CIL X 3342 (n. 58) aut Heliogabalo aut Alexandro Severo imperatori constitutus est (cf. Mommsenus, CIL X 3342 adn.).
2. M. Verecundinus Verus cf. CIL X 3345 (n. 59) (post Vespasianum).

V. Nauarchi.

a) Misenenses.

1. Q. Agusius Varus cf. CIL X 3351 (n. 60) (p. Vesp.).
2. Aurelius Candidus cf. CIL X 3349 (n. 61) (p. Vesp.).
3. C. Iulius Magnus.
   Eum secundo saeculo exeunte vixisse titulo CIL X 2 8215 (n. 62) indicatur.
4. Saturninius Isidorus cf. CIL X 3352 (n. 63).
5. C. Sulgius Caecilianus.
   Vide sub No 1 Praep. rel.
6. Valerius Verus cf. Eph. epigr. IV 922 (n. 64).
7. Volusius Proculus.
   Cum interfuisset Agrippinae Augustae caedi, ad nauarchi dignitatem provectus est (Tac. ann. l. XV 51). Tali dignitatis accessione minime contentus Neroni coniurationem aperuit, quam Epicharis femina cum primoribus Misenatium classis ducibus facere erat conata (ibid. l. XV 51. 57).

b) Ravennas.

1. P. Petronius Afrodisius cf. CIL XI 86 (n. 89) (p. Vesp.).

c) Incerti quattuor.

1. P. Aelius Iunianus cf. CIL X 3350 (n. 65).
2. C. Fabricius Ianuarius cf. CIL X 2 7593 (n. 65[a]).

3. T. Flavius Antoninus cf. CIL X 3348 (n. 66).
4. Ti. Iulius Hilarus cf. CIL VI 2 8927 (n. 67) (aetatis Tiberii).

VI. Trierarchi classis.

a) Misenenses.

1. C. Arrius Aponianus cf. CIL X 3353 (n. 68) (p. Vesp.).
2. M. Aurelius Domitius cf. CIL III 168 (n. 69) (tertii saeculi).
3. Claudius Pyrrhicus.

   Praefuit auctore Tacito (hist. l. II 16) Corsis liburnis anno undeseptuagesimo. Cum, Othoni fidelissimus, Decimi Pacarii consiliis, qui Vitellii partes sequebatur, resisteret, ab illo interfectus est.
4. Crescens cf. CIL X 3363* (n. 70)[1]).
5. T. Flavius Terentianus cf. CIL X 3360 (n. 71).
6. Herculeius cf. Tac. ann. l. XIV 8 (aetatis Neronis).
7. L. Iulius Automatus cf. CIL X 3357* (n. 72) (ineuntis princ. aetatis).
8. Ti. Iulius Diogenes cf. CIL X 3358* (n. 73) (ineuntis princ. aetatis).
9. C. Iulius Heraclida cf. CIL X 3359 (n. 74) (p. Vesp.).
10. Iulius Serenus cf. CIGr. II 3692 (n. 75) (p. Vesp.).
11. Iustus cf. CIL XIV 110* (n. 76) (secundi saeculi exeuntis).
12. C. Longius Priscus cf. CIL X 2 8131 (n. 77) (p. Vesp.).
13. P. Manilius Sabinianus cf. Ferr. 'L'ordin.' n. 592 (n. 78) (aetatis Severi).
14. Primus cf. CIL X 2 7291* (n. 79).
15. Priscus cf. CIL X 3364* (n. 80).
16. Pudens cf. CIL X 2 7823* (n. 81).
17. Tullius Titianus cf. CIL X 3479 (n. 82) (p. Vesp.).
18. C. Valerius Macrinus cf. CIL X 3354 (n. 83) et 3355 (n. 84).
19. L. Vit(alis) cf. CIL 3342[a] (n. 85) (tertii saeculi).

1) In titulis, quibus adscriptus est asteriscus, classis nomen non indicatur.

b) Ravennates.

1. P. Aelius Maximus cf. CIL XI 25* (n. 26).
2. L. Licinius Maximus cf. CIL XI 71 (n. 87) (p. Vesp.).
3. Malchio cf. CIL IX 41* (n. 88) (ineuntis princ. aetatis).
4. P. Petronius Afrodisius cf. CIL X I86 (n. 89) (p. Vesp.).
5. Sestialinus cf. CIL V 1048* (n. 90).

c) Incerti quattuordecim.

1. C. Antonius Atinianus cf. CIL X 3362 (n. 91).
2. Aurelius Diogenes cf. Eph. Epigr. IV 925 (n. 92).
3. Caspius cf. CIL VI 2 8928 (n. 96) (aetatis Tiberii).
4. Ti. Claudius Maximus cf. CIL XI 3719 (n. 94).
5. M. Cocceius Stephanus cf. CIL X 3356 (n. 95).
6. Helios cf. CIL VI 2 8929 (n. 93) (ineuntis princ. aetatis).
7. Ti. Magius Caecinianus cf. CIL V 1813 (n. 97).
8. C. Marcius Maximus cf. CIL X 3361 (n. 98).
9. Myrsilos cf. CIGr. III 6182[b] (n. 99).
10. C. Petronius Longus cf. CIL XI 555 (n. 100).
11. M. Plotius Paulus cf. CIL VI 3621 (n. 101).
12. C. Poppaeus Aprilis cf. CIL VI 3911 (n. 102).
13. C. Varenius Rufus cf. CIL X 3337 (n. 103).
14. . . . . nus cf. 'Notizie degli Scavi' 1890 p. 152 (n. 104).

VII. Centuriones.

a) Misenenses.

1. Aelianus cf. CIL III f. 1 7290 (n. 105) (p. Vesp.).
2. M. Antonius Gemellus cf. CIL X 3378* (n. 106).
3. Antonius Longus cf. CIL XIV 232* (n. 107).
4. Antonius Priscus cf. CIL III 2 6109 (n. 108) (p. Vesp.).
5. M. Antonius Statius cf. CIL VI 3100 (n. 109) (p. Vesp.).
6. C. Arris Apollinaris cf. CIL X 3533* (n. 110).
7. Cn. Arrius Myrio cf. CIL X 3365 (n. 111) (p. Vesp.).
8. Aurelius Macedo cf. CIL X 3366* (n. 112).
9. Barbius Crescens cf. CIL X 3370 (n. 113) (p. Vesp.).
10. Batus Rufus cf. Eph. epigr. VIII f. 1 709 (n. 114) (p. Vesp.).

11. Caesilius Hispanus cf. CIL X 2 7595 (n. 115) (p. Vesp.).
12. Claudius Faventius.

Anno undeseptuagesimo eius opera et consilio Misenatium classem a Vitellio defecisse Tacitus (hist. l. III 57) narrat.

13. Ti. Claudius Pison cf. CIL X 6800* (n. 116).
14. Claudius Ingenuus cf. CIL III 556[a] (n. 117) (p. Vesp.).
15. Clemens cf. CIL X 3387 (n. 118) (p. Vesp.).
16. Coelius Dorg... cf. CIL X 3367 (n. 119) (p. Vesp.).
17. Danaus cf. CIL XIV 234 (n. 120) (p. Vesp.).
18. T. Dinnius Celer cf. CIL X 3572* (n. 121).
19. Faenius Iustus cf. CIL X 3389 (n. 122) (p. Vesp.).
20. C. Hammonius Fortis cf. CIL X 3381* (n. 123).
21. Iulius Athenodorus cf. CIL X 3373* (n. 124).
22. C. Iulius Celer cf. CIL III 225 (n. 125) (p. Vesp.).
23. Iulius Quintinus cf. CIL III 558 (n. 126) (p. Vesp.).
24. Iulius Quintus cf. CIL X 3386 (n. 127) (p. Vesp.).
25. M. Iulius Satullus cf. CIL VI 3118 (n. 128) (p. Vesp.).
26. Iulius Serenus cf. CIL XI 3533 (n. 129) (p. Vesp.).
27. Iulius Severus cf. CIL X 3384* (n. 130).
28. M. Marius Pudens cf. CIL X 3368* (n. 131).
29. Messius Proculus cf. CIL VI 3135 (n. 132).
30. T. Minucius Saturninus cf. CIL X 3369* (n. 133).
31. Q. Naevius Aquila cf. Eph. epigr. VIII f. 1, 711 (n. 134) (p. Vesp.).
32. Nigrinus cf. CIL X 3388 (n. 135) (p. Vesp.).
33. Obaritus cf. Tac. ann. l. XIV 8 (aetatis Neronis).
34. Pacius Victor cf. CIL VI 3096 (n. 136) (p. Vesp.).
35. Paetus cf. CIL VI 3130 (n. 137) (p. Vesp.).
36. D. Plarentius Gratus cf. CIL VI 3125 (n. 138) (p. Vesp.).
37. Precilius Salutaris cf. CIL VI 3099 (n. 139) (p. Vesp.).
38. Sentius Maximus cf. CIL VI 3141 (n. 140) (p. Vesp.).
39. C. Sestius Pudens cf. CIL X 3371 (n. 141) (p. Vesp.).
40. Socellius Chilo cf. Eph. epigr. VIII f. 1 710 (n. 142) (p. Vesp.).
41. M. Suttis Valens cf. CIL X 3372* (n. 143).

42. C. Tarulius Vitalis cf. CIL X 3387 (n. 118) (p. Vesp.).
43. D. Tullius Aelianus cf. CIL X 3374* (n. 144).
44. L. Valerius Hispanus cf. CIL X 3375* (n. 145).
45. Cn. Valerius Priscus cf. CIL X 2 7592 (n. 146) (a. Vesp.).
46. M. Valerius Priscus cf. CIL X 3383* (n. 147).
47. C. Velonius Macer cf. CIL X 3376 (n. 148) (p. Vesp.).
48. L. Vibius Romulus cf. CIL X 3665* (n. 149).

b) Ravennates.

1. C. Aemilius Severus cf. CIL XI 340* (n. 150).
2. Aurelius Sabinus cf. CIL XI 183* (n. 151).
3. M. Aurelius Zenodotus cf. CIL XI 40* (n. 152).
4. Calpurnius Faustinus cf. CIL XI 671* (n. 153).
5. C. Caninius Germanus cf. 'L'année épigr.' 1892 n. 22 (n. 154) (p. Vesp.).
6. C. Cassius Seneca cf. CIL XI 49* (n. 155).
7. C. Iulius Valens cf. CIL III 322 (n. 156) (p. Vesp.).
8. Plator cf. CIL III 2 p. 850 (n. 5) (Non. Apr. 71).
9. Sabinus cf. CIL V 2834* (n. 157).
10. Selenus Severus cf. CIL IX 3891 (n. 158) (p. Vesp.).
11. M. Vettius cf. CIL IX 42 (n. 159).
12. .... tivus cf. Eph. epigr. IV 923 (n. 160).

c) Incerti septem.

1. Arrius cf. CIL X 3385 (n. 161).
2. Cattius Sossius Felix Scriba cf. CIL X 3380 (n. 162).
3. Caesius cf. CIL X 3390 (n. 163).
4. Cedicius cf. CIL X 3600 (n. 164).
5. Valerius Rufus cf. CIL VI 3165 (n. 165).
6. Zenon cf. CIL X 2 7288 (n. 166).
7. .... cf. CIL X 3338 (n. 167).

APPENDIX I.

De quattuor classiariorum Romanorum monumentis.

Cum plurimae, quae exstant in monumentis, militum terrestrium Romanorum imagines varium in modum editae sint, e parvo, quae investigatae sunt, imaginum numero classiariorum una usque adhuc, quantum scio, typis expressa est. Debetur autem illa imago Statii Rufini cuiusdam classiarii Misenensis, cuius exemplar exstat Athenis, Benndorfio[1]), qui omnem formam habitumque viri summa cum arte delineavit. Nec minor gratia habenda est Huebnero, qui Benndorfii imaginem accuratissima descriptione explanavit.[2])

Sed quoniam exinde nulla iam classiariorum imago expressa est, praesertim cum Huebnerus optaverit, ut aliae quoque classiariorum imagines emitterentur, non alienum esse putavi quattuor alias huic dissertationi adiungere, quas mihi Conzius vir doctissimus Berolinensis benigne tradidit, Vindobonensium academiae, cuius sunt illae imagines, concessu.

Sic vero quattuor illas imagines tractabo, ut et aperiam, quomodo cognoscamus ex illis vestem armaque classiariorum et moneam, quae Huebnerus mihi non recte videatur de Benndorfii imagine disputasse.

Sed priusquam ordiar descriptionem, quattuor classiariorum illorum nomina proferenda sunt, quorum imagines mihi proposui illustrandas. Sunt autem:

I. M. Iulius Sabinianus Misenensis (tab. 4), cuius monu-

1) cf. 'Arch. Zeit.' vol. XXVI tab. V. Imaginis illius imitationes vide in Darembergii lexico (p. 1223[a]) atque apud Schreiberum ('Culturhistor. Bilderatlas' tab. 43 n. 20).

2) 'Arch. Zeit.' vol. XXVI p. 40—42.

mentum exstat Athenis prope ad ecclesiam, quae dicitur Hagia Triada (cf. CIL III 2 6109) (n. 108);

II. T. Taronius Celer Ravennas (tab. 5), cuius imago inserta est muro domus in via Asclepii Piraei[1]) (cf. CIL III 557) sitae;

III. M. Valerius Capito Misenensis (tab. 6), cuius sepulcrum reperitur in via *Εὐπλοίας* Piraei in aedibus Antonii Maninae (cf. CIL III f. 1 7290) (n. 105);

IV. T. F. Sabestianus Misenensis (tab. 7), cuius simulacrum Thessalonicae repertum nunc collocatum est in museo publico Constantinopolitano Tschinili Kiosk (cf. CIL III f. 1 7327) (n. 168).

Ac primum quidem ut vestem illorum perlustremus, omnes sunt tunicati. Non tamen vestiti sunt eodem omnes amictu. Sunt enim paenula tecti Sabinianus atque Capito eaque paenula sine cucullo superne consuta, ad genua defluente, cuius formam novimus e monumentis Baumeisteri (imag. 1930 p. 1838).[2]) At Sabestianus indutus est sago, quod ad ultimam dextram oram nodulo fimbriae decore confluctuat. Atque illius sagum reiectum est, ut agitare liceat manus, operiuntur autem umeri Statii Rufi, ut est in Benndorfii tabula (‘Arch. Zeit.’ XXVI tab. 5), eodem vestimento. Mommsenum quidem indicare (cf. CIL III f. 1 7327 adn.) Sabestianum esse paenulatum satis habeo commemorasse. Quonam scilicet tegmine Taronius Celer adopertus sit, diiudicare non ausim, quoniam simile velamen in monumentis nusquam reperitur. Videtur autem vestis eius, quae usque ad coxas dependet, adverso pectore esse consuta, atque haud scio an laena ille vestitus sit, quod, ut patet e Nonii verbis (P. 541, 4): ‘laena, vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur’, vestimentum erat militare.

Tunica vero, ut alte posset cingi, cingulo continebatur,

1) Qua de re Conzius me monuit. Exstabat autem illa imago antea in hortis apothecarii Stab.

2) Quattuor, quas novimus, paenulae formas Albertus Mueller persecutus est (cf. Philol. vol. XL p. 228—230). Quarta autem, quam ille describit, paenulae forma Sabinianus atque Capito induti sunt.

quod re vera quattuor illis simulacris manifestum fit. Ac profecto in Sabestiani imagine a lapicida supra cingulum tunicae sinus efficti sunt. Nec tamen plerumque totum cingulum conspicitur, cum in Sabiniani atque Capitonis imaginibus maxima cinguli pars ima paenula cooperiatur. Ceterum varia erat forma cinguli. Nam cum Sabestiani cingulum omni careat ornamento, Sabiniani, Capitonis, Taronii cingula loreis limbis distincta sunt, quae apud Sabinianum quadrati, apud Capitonem atque Taronium speciem habent anuli.

At braccae, quae in Statii Rufini effigie perspicue apparent, in quattuor his imaginibus plane desiderantur, propterea fortasse non adumbratae, quod vestimentis illorum maxima contegitur femorum pars.

Placet hoc loco brevi exponere, quinam vesti fuerit color classiariorum, idcirco potissimum, quod Camillus de la Berge (Daremb. ‘dict.’ p. 1223[b]) e versibus Plautinis (Mil. glor. IV 4 v. 1178 seq.):

‘Causiam habeas ferrugineam et scutulam ob oculos laneam,
Palliolum habeas ferrugineum, nam is colos thalassicust’

perperam mihi videtur collegisse atra fuisse classiariorum vestimenta. Nequaquam enim classiarius, sed nauta a Plauto inducitur. Immo vero classiariorum vestem veneto colore fuisse memoriae traditum est apud Vegetium (l. IV 37): ‘nautaeque vel milites venetam vestem induunt, ut non solum per noctem, sed etiam per diem facilius lateant explorantes.’

Tum, ut de pedum tegmine dicam, Sabinianus, Taronius, Capito caliga, quae erat gregariorum, instructi sunt. Hac igitur re a Statio Rufino differunt, cuius calceamentum non loris deligatum est, sed totum pedem usque ad talum obtegit atque superne constringitur eundem in modum, quem habes in tabula 1035 Darembergii lexici (p. 850). Quodsi classiariorum calcei, quos supra descripsimus non plane eandem praebent formam, id tamen tenendum est non egere eos calceamentis, quoniam invicem e Suetonii verbis iam alio loco allatis (V. Vesp. c. 8): ‘classiarios vero, qui ab Ostia et Puteolis pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi cal-

ciarii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post haec excalciatos cursitare; et ex eo ita cursitant' efficiendum videtur, nudis pedibus incessisse inde a Vespasiani principatu classiarios. At non dicit Suetonius classiarios omnes non caligatos fuisse, sed id solum classiarios, qui ab Ostia et Puteolis Romam proficisci solebant, intectis pedibus cucurrisse. Minime enim verbum illud 'cursitant' ad classiarios quadrat, qui in navibus versantur. Num vero verbis illis Suetonianis omnino sit fides habenda, non possumus disceptare, quoniam in omnibus illis monumentis Romae detectis nusquam reperiatur imago.

Iam dicendum est de armis, quibus classiarii ornati sunt. Ac frustra quidem in quattuor illis simulacris galeas classiariorum requirimus, quamquam apud Vegetium (l. IV 44) legimus: 'praecipua ergo esse debet tegminum cura, ut catafracti vel loricati galeati etiam et ocreis muniti sint milites'. At minime esse in eo offendendum confestim apparebit, si, quod Huebnerus[1]) observavit, respexerimus monumentorum sculptores, ne oris lineamenta difficilius recognoscerentur, galeatos effingere milites non esse solitos. Non igitur est cur de Vegetii testimonio, quo confirmatur classiarios galeis armatos fuisse, dubitemus.

Quod tamen apud eundem Vegetium legimus (l. IV 44): 'scuta quoque validiora propter ictus lapidum et ampliora sumuntur', id classiariorum, quas propono, imaginibus optime illustratur. Omnes enim quattuor scutati sunt et in eo tantum inter se discrepant, quod Sabestianus validissimam gerit parmam, quam Lindenschmidtio[2]) auctore auxiliares potissimum gestare solebant, tres vero illi ceteri scuto sunt armati.[3])

1) 'Relief eines röm. Kriegers im Museum zu Berlin' 1866 p. 17.

2) 'Tracht und Bewaffnung des röm. Heeres während der Kaiserzeit' p. 15.

3) Statui nequit Taronium dextra baculum, non scutum gestare. Nam quicunque Sabiniani atque Capitonis imagines inspexerit observaveritque, quomodo illi digitos scutum tenentes distendant, concedet in Taronii effigie plane idem esse cernendum. Nimirum Taronii scutum superficie tenuissima est effictum.

Minime autem mirum videtur scutis instructos fuisse classiarios, quoniam eos saepissime terra militavisse vidimus. Est igitur reiciendum, quod Huebnerus Vegetii verbis neglectis opinatur classiarios navium munimentis protectos scutorum expertes dimicavisse, quod Statius Rufinus scuto non esset munitus. At in illius simulacro scutum sculptoris culpa est omissum.

Haec de tegminibus classiariorum. Iam tela videamus. Instructi sunt Sabinianus atque Taronius dextro latere gladio, pugione sinistro, in Capitonis autem effigie nihil apparet nisi a dextra parte gladius, in Sabestiani imagine pugio a sinistra. Quemadmodum vero gladius atque pugio pendeant ex cingulo, e Taronii simulacro perspicimus, cum in ceteris non appareat propter paenulam. Insuper autem Sabinianus Capito Sabestianus hastam brevi spiculo praefixam tenent in manibus.

Attamen Taronius Celer non gestat hastam, sed rem speciei quadratae quandam sinistra videtur portare, quam plane similiter in Statii Rufini simulacro a sculptore effictam esse videmus. Quid nempe sit illud quadratum, viri docti valde dissentiunt.[1]) Atque cistam esse illud quadratum Rhusopulos suspicatur, codicem esse ansatum, qui honestae missionis tabulam continuerit, Huebnerus affirmat, librum esse contendit Mowatus (‘Bull. épigr.’ VI p. 164), Bernhardius[2]) denique tabulas litterarias loris constrictas. Sed ut Rhusopulo respondeam, quadratum illud cistae magnitudinem non adaequat. Nec cum Huebnero codicem esse ansatum licet statuere, quoniam classiarii demum viginti sive sex sive octo annorum stipendia emeriti honeste sunt missi, Statius autem Rufinus non amplius duodeviginti, Taronius vero Celer ne dimidium quidem illius stipendiorum consumpsit, septem tantum annos in classiaria militia versatus. Nec de libello cogitandum est, cum nimis sit grande illud quadratum, nec de tabularum fasciculo, quo-

1) Vide Huebnerum (‘Arch. Zeit.’ XXVI p. 41. 42. 90).

2) ‘Textbuch zu Schreibers Culturhistor. Bilderatlas’ p. 242.

niam lora neque in Benndorfii lineamentis neque in effigie, quam propono, perspiciantur.

Itaque cum doctorum virorum sententias minime comprobare liceret, Woltersium instituti archaeologici secretarium adii, ut quadrati illius accuratam descriptionem exhiberet, sperans eius opera rem illam obscuram posse detegi. Ille quidem voluntati meae libentissime obsecutus rem illam hunc in modum describit: metulam esse quadratam hebetem, cuius angustior superficies vergat ad spectatorem, cum basis sit in recessu imaginis; quoniam vero effigies illa nimis neglegenter insculpta sit, fortasse formas illas indiligenter insculptas esse. Sed cum ne hic quidem vir doctus, quomodo illud quadratum explicandum sit, animo possit informare, nihil restat, nisi ut quadratum illud capsulam nescio cuius usus esse statuamus.

Ut denique pauca de quattuor illarum imaginum specie proferam, Sabestiani atque Capitonis monumenta praeter cetera parum accurate insculpta sunt, quamquam omnino, ut adnotavit Mommsenus (cf. CIL X p. 318^{b}, X 3592 adn., X 3598 adn.), classiariorum tituli rudi arte fabricati sunt. Ac ne Sabiniani quidem simulacrum, quibusdam in rebus diligentissime confectum, iustum in modum delineatum est, praeterquam quod litterae tituli nimis neglegenter incisae sunt.

Imprimis autem plane nulla est figurarum proportio. Nam cum Sabiniani atque Sabestiani statura iusto humilior sit, Capitonis figura eximia eminet magnitudine.

APPENDIX II.

De tabula Graeca ad Misenatem classem pertinente (n. 173).

In altera hac appendice tabulam Graecam, quae est de veteranis quibusdam Misenensibus interpretandam mihi proposui. Est autem tabula illa in papyro scripta, quae in museo Berolinensi conditur, a Wilckeno [1]) nuperrime edita.

1) cf. syll. papyr. musei Berol. 1893 fasc. 5 n. 113 (n. 173).

Sic vero habeo in animo tabulam illam pertractare, ut non solum, quae ibi exstant, vocabula memorabilia accuratissime exponam lacunasque, quoad licet, compleam, sed etiam explanem, quae fuerint classis veteranorum in patriam civitate data reversorum officia ibi commemorata.

Sed ut a verbis tabulae explicandis emendandisque initium capiamus, in primo versu *ἐπίκρισις* est 'probatio', 'confirmatio', id quod intellegitur e locis duobus rhetorum Graecorum et ex anonymi *περὶ τοῦ λόγου σχημάτων* verbis (Sp. Rhet. Gr. III p. 122 v. 2 seq.) *ἐπίκρισίς ἐστι τοῦ λέγοντος περὶ τῶν προρρηθέντων* et e scholiorum Hermogenis explicatione *ἐπίκρισίς ἐστι λόγου ῥηθέντος ἐπικύρωσις καὶ βεβαίωσις*. Aliter explicanda videtur Mommseno [1]) vox illa *ἐπίκρισις*, quae legitur ceteroquin et in papyro Vindobonensi ('Griech. Papyri Erzherzog Rainer' 1886 p. 66) et in duabus aliis papyris Berolinensibus ('Sylloge papyr.' fasc. 5 n. 142 et 143). Putat enim *ἐπίκρισιν* esse militum dilectum. At mentio fit veteranorum, quos denuo lectos esse vix est credibile. Immo inest in *ἐπικρίσεως* vocabulo notio veteranorum privilegia recensendi.

Ἡγεμὼν vocabulo, quod in eodem primo versu legitur, Graeco sermone Aegypti praefectum significari exemplis comprobavit Marquardtus ('Staatsverw.' I² p. 442 adn. 7). Laudatur vero in hac tabula C. Avidius Heliodorus Aegypti praefectus, quem quidem iam et e titulo Graeco a. d. III. Id. Aug.[2]) anni centesimi quadragesimi, ubi *ἔπαρχος Αἰγύπτου* appellatur (cf. CIGr. III 4955), et e nonnullis scriptorum testimoniis cognoveramus.[3]) Ut eius vitae cursum brevi exponam, versatus adulescens in arte dicendi (D. Cass. l. 71. 22, 2) ab

1) cf. CIL III f. 3 p. 2007[b] adn. 1.

2) Indicatur XIIX. dies mensis Mesori. Itaque cum I. dies Mesori mensis respondeat diei VIII. a. Kal. Aug. fastorum Romanorum (cf. Ideler, 'Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie' II p. 144), XIIX. dies mensis Mesori non est dies prid. Id. Aug., ut legitur in adnotatione ad CIGr. III 4955, sed a. Id. Aug. tertius.

3) D. Cass. l. 69. 3, 5 atque 71. 22, 2; Aristides or. XXVI p. 339 Iebb; Spart. V. Hadr. c. XV 5, XVI 10.

Hadriano primum muneri, quod ab epistulis vocatur, tum praefecturae Aegypti praepositus est.[1]) Ceterum non est silentio praetereundum eum fuisse patrem Avidii illius Cassii Syriae procuratoris, qui postea rerum potiri conatus est (D. Cass. l. 71. 22, 2). Hac vero ex tabula id novum comperimus Avidium Heliodorum et Gai praenomine distinctum fuisse et a. d. XVII. Kal. Iun. anni centesimi quadragesimi tertii administrare Aegypti praefecturam perseverasse.

Προγραφὴ notio, quae exstat in eodem versu, explicanda est Latinis vocabulis seu promulgationis seu edicti, id quod e Dionis verbis dilucide apparet (l. 56. 25, 5) *καίτοι οὕτως οὐδὲν τῷ Αὐγούστῳ τῶν καθ' ἑαυτὸν ἔμελεν ὥστε ἐκ προγραφῆς πᾶσι τὴν τῶν ἀστέρων διάταξιν, ὑφ' ἣν ἐγεγέννητο, φανερῶσαι* atque (ibid. l. 63. 9, 3) *τίς γὰρ ἂν προγραφὴ ταύτης χαλεπωτέρα γένοιτο, ἐν ᾗ Σύλλας μὲν ἄλλους, Νέρων δὲ ἑαυτὸν προέγραψεν*;

In altero versu in primis, qui apud praefectum Aegypti probationis causa nomina sunt professi, Misenatium classis veterani enumerantur. Nimirum illi ex Aegypto ad classiariam militiam conscripti, postquam stipendiis emeritis honeste missi privilegiisque, quae in tertio et quarto tabulae versu afferuntur, donati sunt, tum demum in patriam redierant. Plurimos autem Misenates cum ex Alexandria urbe tum ex reliquis Aegypti regionibus lectos esse iis illustratur indiciis, quae in classis illius titulis saepissime leguntur, ut ‘natione Aegyptius’, ‘natione Alexandrinus’. Reperiuntur autem verba illa ‘n. Aegyptius’ in triginta his inscriptionibus Misenensibus[2]): CIL VI 3110, 3117, 3127, 3133, X 3381*, 3383*, 3396*, 3403*, 3460*, 3464a*, 3469, 3470*, 3481*, 3482*, 3489*, 3514*, 3516, 3520*, 3532*, 3534, 3566, 3568*, 3579, 3583*, 3589*, 3614, X 2 8374, XI 3534, XIV 239, Eph. epigr. VIII f. 1 383,

1) D. Cass. l. l.; Aristides l. l.; CIGr. III 4955, ibid. p. 312.

2) In Aegyptiorum classiariorum Misenensium numero habendus est etiam illius classis veteranus C. Longinius Castor, cuius testamentum Mommsenum nuperrime (‘Sitzungsberichte der Berliner Academie’ 1894 III) summa cum diligentia pertractasse Cichorius benigne me monuit.

verba ‘n. Alexandrinus’ in hisce septendecim: CIL VI 3093*, 3096, 3112, X 3452*, 3500*, 3504, 3512*, 3535*, 3567*, 3615*, 3617*, X 2 7535, 8208*, XI 1840*, 3524, 3737, Eph. epigr. VIII f. 1 425*. At sex tantum Ravennates profitentur se esse Aegyptios (cf. VI 3159, 3162, XI 29*, 94*, 116*, 3528), unus Alexandrinum (cf. CIL XI 37*), cum quattuor tituli, quorum tres exhibent verba: ‘n. Alexandrinus’ (cf. CIL X 3564, 3574, 3608), unus: ‘natione Aegyptius’ (cf. CIL X 3515) nec Misenensi nec Ravennati classi quadam cum probabilitate possint assignari. Quodsi quis accuratius quaeret, e quibus provinciis classium Italicarum milites conscripti sint, et perlegenda ea sunt, quae exposuit Mommsenus (cf. Herm. vol. XVI p. 464—467 et XIX p. 31—39, 46), et tabulae inspiciendae in V. volumine (p. 159—249) Ephemeridis epigraphicae editae, quibus ille conscribendi rationes accuratissime illustravit. Eadem de re Hermannus quoque Ferrero nonnulla protulit cf. ‘L'ordin.’ p. 42—45 atque ‘Mem. di Tor.’ XXXVI p. 12—14.

Verbis, quae in tertio quartoque tabulae versu leguntur *ἐπιτυχόντες σὺν τέκνοις καὶ ἐγγόνοις τῆς Ῥωμαίων πολειτίας καὶ ἐπιγαμίαν πρὸς γυναῖκας, ἃς τότε εἶχον, ὅτε αὐτοῖς ἡ πολειτία ἐδόθη, ἢ εἴ τινες ἄγαμοι εἶεν, πρὸς ἃς ἐὰν μεταξὺ ἀγάγωσι* paene ad verbum formula illa Latina exprimitur, quae permultis in veteranorum privilegiis, ut CIL III 2 p. 878, reperitur: ‘ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut, si qui caelibes essent, cum iis, quas postea duxissent.’ [1])

Quinti versus initium mutilatum est. Quae tamen ibi scripta fuerint, perspicue apparet, si rationem habemus formulae item in omnibus fere veteranorum privilegiis repetitae: ‘dumtaxat singuli singulas’, qua formula ius conubii ita definitur, ut singuli milites non plus una muliere in matrimonium ducant.

Attamen Wilckenus lacunam, quae exstat quinto versu

1) Confer quoque CIL III f. 3 p. 2013ª.

ineunte, haud feliciter ita explere conatus est, ut participium verbi inserendum esse censeat, ad quod referendus sit genetivus ille *μιᾶς*. Neque enim facile tale participium investigabitur. Immo pro certo affirmans Latinum illud 'dumtaxat', quod in tabula Graeca nequaquam licuit omittere Graeco vocabulo *μόνον* esse redditum, sic quinti versus initium restituendum esse puto: *τύχοι μόνον μιᾶς ἕκαστος*. Comprobatur autem illud *τύχοι* eo, quod a Wilckeno post trium vel quattuor litterarum spatium littera *ι* certe est lecta. Quod sequitur *μόνον* vocabulum, item totidem litteras exhibet, quot Wilckenii illud *μενοι*, qua in voce ipse litteram *ε* coniectando assecutus est.[1])

Verba: *ἕτεροι οὐετρανοὶ οἱ χωρὶς χαλκῶν* eiusdem quinti versus quid significent, plane apparebit, si consideraverimus publica illa ab imperatoribus comprobata veteranorum privilegia insculpta esse in tabula aenea[2]), Romae aut in Capitolio (cf. CIL III 2 p. 844 seq.) collocata aut cuiuslibet templi muris praefixa (cf. CIL III 2 p. 875—878). At *οὐετρανοὶ οἱ χωρὶς χαλκῶν* ii putandi sunt veterani, qui in provincia honeste sunt missi. Illos autem non plane iisdem privilegiis esse donatos atque ceteros veteranos inde elucet, quod, ut legimus in sexto tabulae versu *καὶ αὐτοὶ ἐπιτυχόντες μόνοι*[3]) *τῆς Ῥωμαίων πολειτίας*, civitatem non impetrabant nisi sibi solis[4]).

1) Quod nuper Krebsius litteris certiorem me fecit versu illo quinto ineunte fortasse verba legenda esse *καὶ μέχρι μιᾶς ἕκαστος*, quoniam in nono versu tituli 265 sylloges (fasc. 9) verba exstarent *πρὸς ἃς ἐὰν μεταξὺ ἀγάγων* (sic) *τοῦ μέχρ*[*ι . . . . .*], equidem assentiri non possum. Namque in iis, quae profert vir ille doctissimus, *καὶ* particula ferri nequit.

2) In veteranorum privilegiis extremo loco semper verba afferuntur: 'descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae est Romae'.

3) Perverse legitur illud *μόνοι* in alius papyri verbis *σὺν τέκνοις καὶ ἐγγόνοις ἑτέροις μό*[*νο*]*ι* (cf. syll. fasc. 9 n. 265 v. 6). Neque tamen in papyro aliud quidquam exstare Krebsius denuo litteris examinatis affirmavit. Est igitur hoc loco statuendum oculos scribae ad undecimi versus verba *τυχόντες μόνοι τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* aberravisse. Pariter in quinto versu tituli 113 sylloges (fasc. 5) verba *καὶ ἕτεροι οὐετρανοὶ* male esse repetita Mommsenus adnotavit (cf. CIL III f. 3 p. 2008[a] et 2016[a]).

4) cf. de his Mommsen, CIL III f. 3 p. 2006[b] 2007[a], 2016[a].

Sed alii quoque: *Ῥωμαῖοι καὶ ἀπελ . . . . . καὶ δοῦλοι* apud praefectum Aegypti nomina dederunt, nec potest dubitari quin, cum primo loco liberi, tertio servi enumerentur, medium locum libertini tenuerint. Quod contra Wilckenus adnotat illud *ἀπε* fortasse commutandum esse in *ἀγε*, equidem non intellego. Cum vero *ἀπελεύθεροι* vocabulo, quo liberti a Graecis significari solebant, lacuna, quae indicatur a Wilckeno, octo sive novem litterarum minime compleatur, haud scio an *ἀπελευθερικοὶ* notio, quae, quamvis sit rarior, apud Plutarchum et in Sullae [1]) et in Ciceronis [2]) vita legitur atque spatium illud octo sive novem litterarum optime explet, septimi versus initio inserenda sit.

Qui indicantur in tabula dies, perscripti et secundum Romanos et Aegyptios fastos (v. 8 et 9), intra quos homines, in priore tabulae parte commemorati, apud praefectum Aegypti nomina sunt professi, recte computati sunt a Wilckeno. Restat, ut signum ›, in versu octavo post *Μεχεὶρ* nomen a Wilckeno indicatum, paucis absolvam. Videtur autem illud › optime ad articulum *ἡ* esse supplendum.

Quo anno tabula sit conscripta, sic indicatur, ut Antonini Pii imperatoris annus vertens commemoretur (cf. v. 9 et 10). Plerumque tamen in papyris notio illa *τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους*[3]) omittitur. Neque enim legitur praeter hunc locum nisi in papyro 79 v. 15 (fasc. 3) atque 121 v. 5 (fasc. 5).

Notione illa *δικαιώματα*, quae est in decimo versu, iura significari, quae aliquis exercet e Thucydidis (l. I 41, 1) verbis *δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν* elucet. Nimirum Graeci posterioris aetatis *δικαιώματα* notione idem

---

1) c. I 6: *ὕστερον δὲ ἤδη κρατοῦντος αὐτοῦ καὶ πολλοὺς ἀποκτιννύντος ἀπελευθερικὸς ἄνθρωπος . . . ὠνείδισε τὸν Σύλλαν.*

2) c. VII 3: *ὡς οὖν ἀπελευθερικὸς ἄνθρωπος ἔνοχος τῷ ἰουδαΐζειν ὄνομα Κεκίλιος ἐβούλετο . . . . . κατηγορεῖν τοῦ Βέρρου.*

3) Compendio ⊾, quod in papyris saepissime legitur (cf. syll. fasc. 5 pap. 114 v. 5 et 15) *ἔτους* vocabulum significari adnotat Wilckenus (cf. syll. p. 132).

significare solebant, quod Romani privilegiorum sive diplomatum voce.[1])

Cum ex undecimo versu fragmenta tantum tabulae exstent, nihil iam reliquum est, nisi ut suspicemur, quaenam ibi perscripta fuerint. Est autem praeter cetera memoratu dignum, quod in illa tabulae parte legio II Traiana Fortis nominatur. Quam legionem a Traiano institutam in Aegypto fuisse collocatam discimus e Dionis verbis (l. 55. 24, 4) *Τραϊανὸς τὸ δεύτερον τὸ Αἰγύπτιον.* Nec minus comperimus e titulo 3456 sylloges Orellianae (vol. II) eam Pio quoque imperatore versatam esse Alexandriae.[2]) Sed cum memoriae traditum sit Aegyptiacas legiones sub praefecto fuisse Aegypti[3]), si undecimi versus exeuntis verba *ἑκάστῳ ὀνόματι παραγενομένῳ* respicimus, in quibus profecto aliquis commemoratur, qui adfuit nominum *ἐπικρίσει,* licet opinari praefectum Aegypti in difficillimo *ἐπικρίσεων* negotio a quovis duce legionis II Traianae esse adiutum. Quae sententia confirmatur potissimum eo, quod in alia papyro (cf. syll. fasc. 9 n. 265 v. 12 seq.) apertis verbis[4]) scriptum legimus Sabinum legionis II Traianae tribunum Marci Petronii Aegyptiaci praefecti iussu *ἐπικρίσεις* administravisse.

Quaenam in tabulae fine promulgata sunt, per se non apparent, quoniam praeter litterarum quaedam vestigia admodum tenuia omnia evanuerunt. Id tamen, si tituli 265 (fasc. 9 syll.) finem respexerimus, in quo eadem fere commemorari videntur, licet coniectare ibi indicatum fuisse, qua de causa *ἐπίκρισις* sit instituta.

Omnibus igitur rebus notabilioribus singulatim pertractatis ea, quae exstant in tabula illa, hunc fere in modum complecti

1) cf. Du Cange in graecitatis glossario (I p. 309): '*δικαιώματα* recentioribus Graecis et in Basilicis appellantur privilegia, chartae, diplomata et instrumenta, quibus iura in res asseruntur'.

2) cf. Marquardt, 'Staatsverw.' I² p. 442 adn. 5; Onom. Forc. IV p. 75ᵇ; Pauly, 'Realencyklopädie' IV p. 874.

3) cf. Marquardt, l. l. I² p. 442.

4) *Ἐξ ἐνκελεύσεως Μάρκου Πετρωνίου* [*Ὀ*]*νω*[*ράτου ἐπάρχου*] *Αἰγύπτου δ*[*ι*]*ὰ Μαίσου Σαβείνου χειλιάρ*[*χο*]*υ λ*[*εγεῶνος β*] *Τραϊανῆς Ἰσχυρᾶς.*

licet: haud ignorabamus, ut hoc non taceam, unumquemque veteranorum civitate aliisque privilegiis donatum tabulae illius publicae, qua privilegia illa decreta erant, exemplar accepisse a compluribus testibus confirmatum, quoniam in omnibus, quae exstant, veteranorum privilegiis et verba: 'descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae est Romae' leguntur, et complures diploma illud genuinum esse nominibus suis testantur. Neque aliter potest explicari et Ravennatis veterani tabulam, qui in classe sub Numerio Albano praefecto meruerat, in vico 'Ilbono' in interiore terra Sardiniae orientalis sito repertam esse (cf. CIL III 2 p. 874) et Misenensis veterani tabulam sub Vespasiano anno septuagesimo primo conscriptam in vico 'Grabarje', qui est in Pannonia inferiore, esse effossam (cf. CIL III 2 p. 851). Hac vero, quam interpretamur, tabula discimus legem fuisse, ut peregrini veterani, ubi in patriam reverterunt civitate conubioque donati (cf. v. 3 *ἐπιτυχόντες*), apud provinciae procuratorem et nomina profiterentur et privilegia proferrent. Id quoque comperimus provinciarum procuratoribus munus delatum fuisse eorum, qui in provincialium numerum sunt asciti, civitatis examinandae.

Quorum vero privilegia comprobata erant, illorum nomina relata sunt in volumen, quod vocatur *τόμος ἐπικρίσεων* (cf. v. 1) procuratoris. Sed ut veteranis illis, quorum privilegia a provinciae procuratore probata erant, certum adesset testimonium, quo confirmarent sibi posterisque re vera civitatem Romanam esse decretam, unicuique eorum procuratoris *ἐπικρίσεως* exemplum videtur esse exscriptum. Neque enim aliter licet mea quidem sententia verba, quae exstant initio, explanare *ἀντίγραφον ἐπικρίσεως οὐετρανοῦ καὶ . . . θυγατρὸς αὐτοῦ* (cf. syll. fasc. 5 p. 129).

TITULI

I. Tituli praefectorum classium Italicarum.

n. 1.

CIL X 4868. Venafri.

Sex. Aulieno Sex. f. ‖ Ani. ‖ primo pil. II tr. mil. ‖ praef. levis armat. ‖ praef. castr. imp. Caesar. ‖ Aug. et Ti. Caesaris Augusti ‖ praef. classis praef. fabr. II vir ‖ Venafri et Foro Iuli flamini ‖ Augustali ‖ Nedymus et Gamus ‖ lib.

n. 2.

CIL X 6318. Terracinae.

Ti. Iulio Aug. l. ‖ Optato ‖ Pontiano ‖ procuratori et ‖ praefect. classis ‖ Ti. Iulius ‖ Ti. f. Fab. ‖ Optatus II vir.

n. 3.

CIL III 2 p. 844. 1058 (cf. CIL X 769) = CIL III f. 3 dipl. I. Stabiis.

. . . . trierarchis et remigibus qui militave‖runt in classe quae est Miseni sub Ti. ‖ Iulio Aug. lib. Optato et sunt dimissi ‖ honesta missione . . . . . ‖ . . . . . .

n. 4.

Eph. epigr. II p. 457 (cf. CIL X 867) = CIL III f. 3 dipl. IX. Pompeiis.

. . . . veteranis qui militaverunt in ‖ classe Misenensi sub Sex. Luci‖lio Basso qui sena et vicena sti‖pendia aut plura meruerant ‖ et sunt deducti Paestum . . . . .

n. 5.

CIL III 2 p. 850 = CIL III f. 3 dipl. VIII. Salonis.

. . . veteranis qui militaverunt in ‖ classe Ravennate sub

Sex. Lucilio Basso ‖ qui sena et vicena stipendia aut plura ‖ meruerunt et sunt deducti in Panno‖niam . . . . . .

n. 6.

CIGr. III add. 4536 f. (cf. Herm. vol. XIX p. 644). Aradi.

[Ἀραδίων] ἡ βουλ[ὴ καὶ ὁ δῆμος ‖ Γάιον Πλ]ίνιον Σεκοῦν[δον ‖ ἔπαρ]χον σπείρης [Θ]ρα[κῶν ‖ πρ]ώτης ἔπαρχον ΝΘ . . . ‖ . . . . ων ἀντεπίτρο[πον Τιβε‖ρίο]υ Ἰουλίου Ἀλ[ε]ξ[άνδρου ‖ ἐπ]άρχου [τ]οῦ Ἰουδαι[κοῦ στρατοῦ ἐπίτ]ροπον Συρ[ίας ἔπαρχον ἐν ‖ Αἰγύπτ]ῳ λεγεῶνος ε[ἰκοστῆς ‖ δευτέρας].

n. 7.

CIL V 4091 (cf. CIL III 2 p. 875) = CIL III f. 3 dipl. XLV. Cremonae.

. . . . iis qui militaverunt in classe praetoria ‖ Misenensi quae est sub Iulio Fronto‖ne sex et viginti stipendis emeritis ‖ . . . . . .

n. 8.

CIL II 1178. Hispali.

M. Calpurnio M. f. ‖ Gal. Senecáe Fabió ‖ Turpióni Sentinatiano ‖ práef. classis Misenen‖sis práef. classis práetoriae Ra‖vennatis proc. provinciae ‖ Lusitaniae et Vettoniáe p. p. leg. I. Adiutricis ordo c. c. R. ‖ M. Calpurnius Seneca honóre ‖ usus impensam remisit.

n. 9.

CIL II 1267. Villalvae.

Iunoni reginae M. Calpurnius ‖ M. f. Gal. Seneca Fabius Turpio ‖ Sentinatianus primus pilus ‖ legionis primae Adiutricis ‖ procurator provinciae Lusitaniae ‖ et Vettoniae praefectus classis ‖ praetoriae Ravennatis ex ‖ argent[i] libris centum d. d. ‖ Succonia C. filia Rustica uxor ‖ epulo dato utriusq. sexus ‖ dedicat.

n. 10.

CIL III 2 p. 878 (cf. CIL X 2 7855) = CIL III f. 3 dipl. XLIX. In vico Tortolì (Sardinia).

. . . . iis qui militaverunt in classe praetoria ‖ Misenensi quae est sub Calpurnio Seneca ‖ . . . . . .

n. 11.

CIL II 1083. Alcalae.

M. Calpur[nio M. f. Gal. ‖] Senecae Fa[bio Turpioni ‖] Senti[natiano . . . . . .]

n. 12.

CIL III 2 p. 880 = CIL III f. 3 dipl. LVI. Tariani.

. . . . . iis qui militaverunt in classe praetoria ‖ Misenensi quae est sub Valerio Paeto ‖ . . . . . .

n. 13.

CIL V 2 8659. Concordiae.

P. Cominio P. f. ‖ Cl. Clementi ‖ praef. classium praet. ‖ Misenens. et Ravenn. ‖ praeposito a cens. proc. ‖ Aug. XX. her. proc. Aug. pro‖vinc. Lusitan. proc. Aug. ‖ prov. Daciae Apolensis ‖ subpraef. ann. proc. Aug. ‖ ad famil. glad. Transpa. ‖ proc. Aug. XX. her. per Hisp. ‖ citer. omnib. equestrib. ‖ milit. funct. pontif. pa‖tron. coloniar. Conc. ‖ Aquil. Parmens. Venafr. ‖ ordo Conc.

n. 14.

L'année épigraphique 1890 n. 151. Concordiae.

P. Comi[nio P. f.] ‖ Cl. Cle[menti] ‖ honorat. e . . . . . [praef.] ‖ coh. V. Ling[onum trib. mil. leg. I.] ‖ Adiutr. P. F. . . . . [in] ‖ expedition[e Germanica corona] ‖ murali has[tis puris don. ab impera]‖torib. Caes. An[tonino et Vero] ‖ Armeniac. Me[dic. Parthic.] ‖ praef. alae I. Si[ngularium c. R. proc.] ‖ ad XX. hered. pe[r Hispaniam citerio]rem proc. ad f[amil. glad. Transpad.] ‖ per Italiam p. . . . . [praef.] ‖ classis pr. Mis[en. et Ravenn.] ‖ proc. Daciae [Apulensis].

n. 15.

L'année épigraphique 1888 n. 66. Romae.

L. Iulio Veb[il]lo Gr[ato] ‖ Iuliano pra[ef.] pr. praef. ‖ ann. a rationib'. praef. c[lassis p]raet. Misenat. pra[ef.] ‖ classis praet. Raven[nat. proc.] Aug. et praep. vexil[la]‖tion. tempore belli [Britannici pr]óc. Aug. provinc. ‖ Lusit[aniae] et Vett[oniae proc. A]ug. et praeposit. ‖ vexillationis per . . . . . próc. Aúg. ‖ et praef. classis Po[ntic]a[e proc. Augg. e]t pra[ep.] ‖ vexilla-

tionis per Achaiam et Macedoniam ‖ et in Hispanias adversus Castobocas et ‖ Mauros rebelles praeposito vexillatio‖nibus tempore belli Germanici et Sarmat. ‖ praef. alae Tampianae praef. alae Her‖culanae trib. cohort. primae Ulpiae Pan‖noniorum praef. cohort. tertiae August. ‖ Thracum donis militaribus donato ab impe‖[rato]ribus Antonino et Vero ob victoriam ‖ [belli Parthi]ci item ab Antonino et ‖ [Commodo ob vic]tor. belli Germ[a]nic. ‖ [et] S[armatici] . . . . . .

n. 16.

L'année épigraphique 1888 n. 14. Romae.

L. Iulio Ve[hillo . . .] ‖ Iuliano pr. . . . . ‖ ann. á rátionib'. praef. c[lassis Misenen. prae.] ‖ classis praet. Raven-[natis . .] . . . ‖ tion. tempore belli . . . . ‖ Lusit[aniae] et Vett . . . . . .

n. 17.

CIL IX 1582. Beneventi.

Cn. Marcio Cn. fi[l]io Rustio [Rufino praef. co]‖hortium vigilum p[r]aeposito an[nonae imp. L. Septimi] ‖ Severi Pii Pertinac. e[t] M. Aurelii Anton[ini Augg. praef.] ‖ classium praetoria[ru]m Misenatium [et Ravennat. trib. co]‖hortium primae prae[to]riae XI. urban. [VI. vigil. prim. ‖ pil. legi]onum III. Cyrenaicae III. Gall[icae] ‖ [Salinato]riae P. fil. Augustinae ei[us].

n. 18.

CIL X 1127. Mercogliani prope Abellinum.

Cn. Ma[rcio] ‖ Cn. f. Stel. Rust[io Rufino] ‖ praef. class. pr[aet. Misen.] ‖ praef. class. Rav[enn. proc.] ‖ Aug. prov. Syria[e . . . . trib.] ‖ coh. I. praet. tri[b. coh. XI. ur]‖ban. trib. coh. VI. [vig. proc.] ‖ Transpadan. p[roc. Au]‖gust. ordinibu[s . . . . . ex] ‖ equite Roman[o exercitato]‖ri equit[um praetorian.] ‖ ʏ coh. I. [pr. leg. III. Cyr. III. Gall.] ‖ XV. Ap[oll.]

n. 19.

CIL VI 1056. Romae.

imp. Caes. M. Aurelio ‖ Antonino Aug. Severi ‖ Aug. n. filio Parth. Max. ‖ trib. pot. VIII cos. II ‖ coh. I. vig. An-

toniana ‖ Cn. Rustius Rufinus praef. vig. ‖ Ti. Claudius Marcellinus ‖ trib. ‖ . . . . . .

n. 20.

CIL IX 1583. Beneventi.

D. M. ‖ [R]ustiae Sa‖[bi]nae quae ‖ [vi]xit ann. VII ‖ m[e]nsibus XI ‖ dieb. II ‖ Cn. Marci[us] ‖ Rustius Ruf[in.] ‖ pater tr. c[oh.] ‖ VI. vig. e[t] ‖ Salinatoria ‖ Augustina ‖ mater filiae dulcissimae.

n. 21.

Eph. epigr. VII 1204. Ostiae.

imp. Caesari ‖ L. Septimio Severo ‖ Pio Pertinaci Aug. ‖ Arabico Adiabenico Parthico Maximo ‖ Felici pontifici max. trib. pot. XV imp. XII ‖ cos. III p. p. divi Marci Antonini Pii ‖ Germanici Sarmat. fil. divi Commodi ‖ fratri divi Antonini Pii nepoti ‖ divi Hadriani pronepoti divi ‖ Traiani Parthici abnepoti ‖ divi Nervae adnepoti ‖ restitutori castrorum ‖ Ostiensium ‖ sub Cn. M. Rustio Rufino pr. vig. e. v. ‖ curantibus ‖ C. Laecanio Novatilliano sub. pr. et ‖ M. Fl. Raesiano trib. coh. II. vig. ‖ praeposito vexillationis.

n. 22.

Eph. epigr. VII 1205. Ostiae.

imp. Caesari ‖ M. Aurelio Antonino ‖ Pio Aug. Felici ‖ design. III ‖ trib. potest. X cos. II imp. Caesar. ‖ L. Septimi Severi Pii Pertinacis ‖ Aug. Arabici Adiabenici Parthici ‖ Maximi p. p. filio divi Antonini ‖ Pii Germanici Sarmatici nepot. ‖ divi Antonini Pii pronepoti ‖ divi Hadriani abnepoti ‖ divi Traiani Parthici et divi ‖ Nervae adnepoti restitutori ‖ castrorum Ostiensium ‖ sub Gn. M. Rustio Rufino pr. vig. e. v. ‖ curantibus ‖ C. Laecanio Novatilliano sub. pr. ‖ et M. Fl. Raesiano trib. coh. II. vig. prae‖posito vexillationis.

n. 23.

Eph. epigr. VII 1206. Ostiae.

Iuliae ‖ Aug. ‖ matri August. ‖ et kastrorum ‖ sub Cn. M. Rustio Rufino pr. vig. e. v. ‖ curantibus ‖ C. Laecanio Nova-

tilliano sub. pr. et ‖ M. Fl. Raesiano trib. coh. II. vig. ‖ praeposito vexillationis.

n. 24.

CIL X 3336 = Kaibel, inscr. Graec. Sic. et Ital. n. 873. Cumis.

Deo ‖ magno ‖ et Fato ‖ bono ‖ Val. Valens ‖ v. p. praefect. ‖ classis Mis. ‖ P. V. Gordianae ‖ votum solvit ‖ *Θεῷ μεγίστῳ καὶ καλῇ Μοίρᾳ ‖ Οὐάλης. ἀρχὴν λαχὼν ἔπαρ‖χον Μεισηνῶν στόλου ἔστη‖σα βωμὸν ἐκτελῶν εὐχὴν ‖ ἐμήν.*

n. 25.

Eph. epigr. VII 1211. Ostiae.

Furiae Sabiniae ‖ Tranquillinae ‖ sanctissimae Aug. ‖ coniugi domini n. ‖ Gordiani Aug. ‖ curantibus ‖ Valerio Valente v. p. ‖ praef. vigil. v. a. praef. ‖ praet. e. e. m. m. v. v. et ‖ Valerio Alexandro v. e. ‖ subpraef. vigil. item ‖ Iulio Magno v. e. subpraef. ‖ annonae v. a. subpraef. vigil. ‖ cohortes septem vigilum Gordianae.

n. 26.

CIL X 3335 (cf. CIL III 2 p. 896) = CIL III f. 3 dipl. XCI. Miseni.

. . . . . iis qui militantes sunt in classe praetor. Philippi‖ani seu Misenense que est sub Aelio Aemiliano pr. ‖ . . . . . .

n. 27.

CIL VIII Suppl. 12296. Bisicae.

M. Cornelio Oc‖taviano v. p. praef. ‖ classis praet. Misen. ‖ duci per Africam &c. ‖ Numidiam Maureta‖niamque splendi‖dissimus ordo &c. ‖ municipi Bisicensis ‖ patrono incompara‖bili ob merita &c.

n. 28.

CIL VIII 2 8435. Setif.

. . . . o et Diis ‖ fratris et hospi‖tibus Diis Mauri‖cis et Genio loci ‖ M. Cornel. Octavi.

n. 29.

CIL X 3343. Puteolis.

[Sarmatico Max . . . . . Persico Max . . . . . ‖ Ger-

man]ico Max. VII B[ritann]ico ‖ [Max. Ca]rpico Max. Armeniaco Max. ‖ [Medic]o Max. Adiabenico Max. ‖ [tr.] p. XVIIII cons. VII p. p. ‖ . . . O///ius. v. p. praef. class. praet. ‖ [Nu]mini maiestatiq. eius dicatissimus.

n. 30.

CIL X 3344. Miniscolae.

Schola armatur. ‖ Fl. Mariano v. p. praef. ‖ classis et curatori ≡ ‖ reip. Misenatium cuius ‖ nobis argumentis ℔ ‖ ponte ligneum qui per ‖ multo tempore vetustate ‖ conlapsus adque destitu‖tus fuerat per quo nullus ‖ hominum iter facere ‖ potuerat providit fecit ‖ dedicavitque ob meritis eius ‖ honestissimus ordo digno ‖ patrono.

n. 31.

CIL X 4867. Venafri.

. . . . . o. T. f. Ter. Rufo ‖ [trib.] mil. praef. clas. ‖ [Il]viro q.

n. 32.

CIL V 533. Tergeste.

P. Palpellius P. f. Maec. Clodius ‖ Quirinalis p. p. leg. XX. trib. milit. leg. VII. ‖ C. P. F. proc. Aug. praef. classis dedit.

n. 33.

Boissieu, inscr. ant. de Lyon p. 16 = Ferrero 'L'ordin.' n. 364. Lugduni.

Minervae ‖ L. Aemilius ‖ Sullectinus ‖ praefectus ‖ classis Ra‖vennatium ‖ dicavit.

n. 34.

CIL VI 3150. Romae.

D. M. ‖ Aurel. Paulinae ‖ castissime et ‖ obsequentissimae ‖ coniugi quae vixit ‖ annis XLVII mensib. X ‖ M. Aurelius Rigulus ‖ praef. class. Ravenn. ‖ maritus.

n. 35.

Ferr. 'L'ordin.' n. 360. Pisauri.

P. Cornelio P. f. ‖ Sab. Cicatriculae ‖ prim. pil. bis prae-

fect. ‖ equit. praef. clas. ‖ praef. cohortium ‖ civium Romanor. ‖ quatuor in Hispan. ‖ trib. mil. II viro et ‖ II vir. quinq. pont. ‖ d. d. ‖ public.

n. 36.

CIL VI 221. Romae.

C. Clodio Crispino cos. ‖ Q. Rammio Martiale pr. C. Maesio Tertio s. pr. ‖ L. Numerio Albano tr. ‖ . . . . . .

n. 37.

CIL X 2 7854 (cf. CIL III 2 p. 874) = CIL III f. 3 dipl. XLIV. In vico Ilbone (Sardinia).

. . . . iis qui militant in classe praetoria Ra‖vennate quae est sub Numerio Albano . . . . . .

n. 38.

'Mitteil. des Arch. Inst. (Röm. Abteil.)' 1891 VI p. 335 = CIL III f. 3 dipl. LXII. Prope ad Sirmium.

. . . iis qui militaverunt in classe prae‖toria Ravennate quae est sub Tuti‖canio Capitone praef. sex et viginti ‖ stipendis emeritis ‖ . . . . . .

n. 39.

CIL X 6657. Nettuni.

M. Aquilio M. f. ‖ Fabia Felici ‖ acensus equit. Roman. ‖ praef. cl. pr. Ravennat. ‖ proc. patrim. bis proc. hered. ‖ patrim. privat. ‖ proc. oper. pub. ‖ praep. vexillat. p. p. leg. XI. Cl. ‖ Ↄ fr. patron. col. ob mer. eius ‖ Antiat. publ. ‖

n. 40.

Willmanns II 2840. Romae.

. . . . . Aelius Achilles Cl. Perpetuus Flavianus Eutychus Aquilio Fe‖lici Hadrasto Aug. lib. ad aedificium quod custodiae causa ‖ columnae centenariae pecunia sua exstructurus est tignorum ‖ vehes decem quanti fisco constiterunt cum pontem necesse ‖ fuit compingi petimus dare iubeas litterae datae XIIII. Kal. ‖ Sept. Romae Falcone et Claro cos. ‖

. . . . . .

n. 41.

CIL X 2 8325 (cf. Eph. epigr. V p. 100) = CIL III f. 3 dipl. LXXXII. Prope Fonni (Sardinia).

. . . [iis qui militaverunt] in classe praetor. Antoniniana ‖ Ravennate [quae est su]b Gongio Nestoriano ‖ . . . . . .

n. 42.

CIL III 4024. Pettaviae.

I. O. M. ‖ pro salute Gon‖gi Nestoriani ‖ procuratoris ‖ Auggg. nnn. ‖ Ianuarius ‖ eorundem ‖ [s]er. c. sc. ‖ v. s. l. m.

n. 43.

CIL III 2 p. 899 = CIL III f. 3 dipl. XCIVA.B. Prope Ariminum.

. . . . iis qui militaverunt in classe prae. ‖ Deciana P. V. Ravennate que est sub I . . . .‖ciano praef. . . . . .

n. 44.

CIL VI 3166. Romae.

C. Claudius C. f. C. n. ‖ Sardus ‖ praefectus cla.

n. 45.

CIL X 6320. Terracinae.

[C]n. Octavio A . . . . ‖ praef. classis . . . . ‖ aed. pr. II vir . . . . . ‖ Caudina C. f. avonculo.

n. 46.

CIL XI 711. Bononiae.

. . . . nius L. f. Le[m . . . trib.] mil. IIII ‖ III praef. c[astr. imp. Caes]aris Augu[sti ‖ praef. c]lassis II v[ir quinquenn]alis pont[ifex] ‖ m. cryptam . . . . [a sol]o peq. sua d. [d.].

n. 47.

CIL XIV 2266. In Agro Albano.

[Praefe]cti classis ‖ [qu]i vixit annis XXXV.

II. Tituli subpraefectorum classium Italicarum.

n. 48.

CIL X 3334. Puteolis.

[In his] aedificis et locis & ‖ [adi]acentibus aedificis sive is locus ager est ‖ [P.] Aeli Rufini militis ‖ [omni]bus se possessorem esse ex causa emptionis P. ‖ Aeli Abascanti patris sui Alfenio Senecioni subpraef. ‖ class. pr. Mis. probavit et meruit sententiam quam ius‖su eiusdem Senecionis subpraef. huic titulo proscripsit ‖ Senecio c. c. c. dixit ‖ necessariam fuisse inspectionem aedificiorum et ‖ loci de quibus apu[t] me actum est re ipsa manifestatur. ‖ Cum igitur aedificia solo puro posita deprehende‖rim neque ullo sepulchro superposita vel coniuncta ap‖paret venditionem eorum iure factam ideoque ad Aelium ‖ Rufinum militem ex causa emptionis pertinere videntur. ‖ Loci vero sive agri quem adiacentem aedificis Aelius Abas‖cantus pater Rufini ab heredibus Patulci Diocletis aeque ‖ mercatus est. Cum habeat plurima et dispersis locis sepul‖chra ius per venditionem transferri ad emptorem ‖ non potuit. Set cum pater Rufini et postea Rufinus quam‖quam non iure facta emptione semper in possessionem ‖ fuerint nullo iure eum locum vindicare sibi Patulci pos‖sunt. Plane cum in re praesenti inspexerim . . . . . ‖ erasum Patulci dicunt remanere . . . . . ‖ exprimentia haec verb[a] . . . . . .

n. 49.

Ferrero 'Mem. di Tor.' XXXVI p. 33 n. 583. Thimgad.

C. Annio Flavia‖no equo public. ‖ procur. trac‖tus Karthagi‖niensis procur. ‖ Alpium Atrec‖tinarum sub‖praefec. classis ‖ praet. Misenens. ‖ praef. alae I Fl. Sa‖bastenorum trib. ‖ leg. III. Italic. prae‖fec. cohortis IIII. ‖ Raetorum donis ‖ militarib. dona‖tus bello Ger‖. . . . . nico II . . . . . .

n. 50.

CIL V 328. Parentii.

Neptuno Deisq. Aug. ‖ T. Abudius Verus ‖ Post. subpraefect. ‖ classis Ravenn. ‖ templo restituto ‖ molibus extruct. ‖ domo exculta ‖ in area d. d. ‖ concessa sibi dicavit.

n. 51.
CIL IX 5357. Firmi.
T. Appalio T. f. Vel. ‖ Alfino Secundo ‖ proc. August XX. hered. ‖ proc. Alpi. Atrectianar. ‖ praef. vehicul. sub praef. ‖ class. praet. Ravenn. pr. ‖ alae I. Aug. Thrac. trib coh. ‖ I. Aeliae Britton. praef. ‖ coh. IIII. Gallor. patron. colon. flamini Divor. ‖ omnium augur ‖ II vir quinq. bis ‖ ob merita eius ‖ d. d.

n. 52.
CIL IX 5439. Falerione.
T. Cornasidio ‖ T. f. Fab. Sabino e. m. v. ‖ proc. Aug Daciae Apulensis proc. ‖ Alpium Atrectianar. et Poeninar. iur. glad. subpraef. class. pr. Raven. ‖ praef. alae veter. Gallor trib. leg. II. ‖ Aug. praef. coh. I. Mont. P. C. auguri Laur. Lavin. aed. II vir q. q. q. p. p. & ‖ collegia fabrum centon dendrophor. ‖ in honorem ‖ T. Cornasidi ‖ Vesenni Clementis fili eius equo publ. Laur. & ‖ Lavin. patroni plebis et col‖legior. qui ab ipsis ob latum ‖ sibi honorem statuae in ‖ patris sui nomen memo‖riamque transmisit &

n. 53.
CIL VI 1643. Romae.
. . . . . ‖ praef. class. Brit. et [Germanic. et] | Moesic. et Pannonic. . . . ‖ proc. et praesidi Alpium . . . . . | subpraef. class. praet. . . . . ‖ trib. leg. XVI. Fl. et praep[o]s. a[lae] . . . . . .

n. 54.
CIL VI 1644. Romae.
. . . . . ae e. m. v. . . . . ‖ [f]uncto & ‖ . . . . . [p]raef. cl. ‖ [proc. prov. Gal]atiae. ‖ . . . [per] Numidiam | . . . . . [proc.] prov.

n. 55.
CIL VIII Suppl. 14729. Ghardimau.
. . . . . ‖ [praef. c]lassis praetori[ae] ‖ [Mise]natium e. v. patron[o] ‖ d. d. p. p. ‖ curatore C. Iulio Optato.

III. Tituli praepositorum classium Italicarum.

n. 56.

CIL III 1919. Epetii.

D. [M.] ‖ L. Artori[us Iu]stus ϒ [l]e[g.] ‖ III. Gallicae item [ϒ le]g. VI. Ferra‖tae item ϒ leg. II. Adi . . . ‖ [i]tem [Ↄ l]eg. V. M[a]‖c. item p. p. eiusdem . . . praeposito ‖ classis Misenatium . . [pr]a[e]f. leg. VI. ‖ Victricis duci leg. c[ohort. alaru]m Britanici‖[n]arum adversus Arm[oricano]s proc. cente‖nario provinciae Li . . . . . [iure] gladi vi‖vus ipse sibi et suis . . . . [ex te]st.

IV. Tituli praepositorum reliquationi classium Italicarum.

n. 57.

CIL VIII Suppl. 14854 (cf. CIL VIII 1322). In Tukâbra.

C. Sulgio L. f. Pap. Caeciliano praef. leg. III. Cyrenai‖cae p. p. leg. XX. Valeriae Victricis praeposito reli‖quationi classis praetoriae Misenatium Piae ‖ Vindicis et thensauris domini[cis e]t bastagis copia‖rum devehendar. ϒ leg. III. Aug. et septimae Geminae ‖ et primae Parthicae et XVI. Fl. F. et XIII. G. in provincia Daci‖a nauarch. classis praetoriae Mise[n]atium Piae ‖ Vindicis optioni peregrinorum et ex[erci]tatori mil[i]‖tum frumentarior. et Sulgiae |||| ae et Sulgio ‖ Apro ||| || |||| cii [S]ulgio |||||||| io ||||||| irsi ‖ pici |||| fs ||| la ||| l |||| /////// patri et coiu[gi].

n. 58.

CIL X 3342. Miseni.

[D]ivi Magni Pii A[ntonini f. ‖ Invic]tus Pius Felix et supe[r omnes principes ‖ co]nlapsam a solo restit[uit ‖ cur]ante Sulgio Ca[eciliano].

n. 59.

CIL X 3345. Miseni.

D. M. ‖ Aureliae Verecundiniae ‖ Verae Agrippinae ‖ M. Verecundini Veri p. p. filiae ‖ praepositi reliquationis ‖ class. p[raet.] Misenat. ‖ C. Valeriu[s] //// Picentinus con[iugi in tes]t. amoris.

V. Tituli nauarchorum classium Italicarum.

n. 60.

CIL X 3351. Miseni.

Q. Augusio ‖ Varo ‖ nauarcho ‖ class. praet. Misen.

n. 61.

CIL X 3349. Neapoli.

D. M. ‖ Aurelio Candido nauarcho archigy‖berni cl. pr. Misen. et Aureliae De‖metriae coiugi eius et liber‖tis libertabusque posterisque ‖ aeorum se vivi fecerunt.

n. 62.

CIL X 2 8215. Ad Castellum Volturni.

C. Iulio C. f. ‖ Fal. Magno ‖ nauarc. princ. ‖ clas. pr. Misen. ‖ adlec. in ord. decur. ‖ et inter II virale ‖ decret. decur. p. p. . . . ‖ munic. revere . . . . . ‖ cuius dedi . . . . . ‖ decurion . . . ‖ hs XX

dedic & pr & Idus & Au[g.] . . . ‖ Saturnino & et & [Gallo cos.] . . ‖ curant & Q. Servili[o] . . ‖ Ti & Cl. Phile[to II viris].

n. 63.

CIL X 3352. Baulis.

D. M. s. ‖ Memorio Eilio dulcissimo ‖ Saturninius Isidorus ‖ nauarchus et Vibia Serena ‖ parentes.

n. 64.

Eph. epigr. IV 922. Romae.

D. Thiasus M. ‖ Valerius Verus ‖ bis nauarcus cla‖sis praetorio Mese‖natium vixit ‖ annis XXIIII Valerius ‖ Evok. pater et Iulia ‖ mater filio fecerunt.

n. 65.

CIL X 3350. Neapoli.

. . . . . Felix . // . ‖ . . . P. Ael. Iunianus ‖ . . . bis . nauarchus ‖ . . . cum Titia . . ‖ Sperata ‖ . . . . . sua.

n. 65ª.

CIL X 2 7593. Carali.

D. M. ‖ C. Fabricio ‖ Ianuario archig. ‖ Fabricia Primiginia ‖ patrono b. m. f. ‖

n. 66.
CIL X 3348. Neapoli.
D. M. ‖ T. Fl. Antonino ‖ p. p. leg. I. Adiutri. ‖ ex. n. princ. cl. ‖ qui vix. ann. LXX ‖ fili patri b. m.

n. 67.
CIL VI 2 8927. Incert. orig.
Ti. Iulio Aug. l. Hilaro ‖ nauarcho Tiberiano ‖ Claudia Basilea ‖ viro suo.

VI. Tituli trierarchorum classium Italicarum.

n. 68.
CIL X 3353. Puteolis.
D. M. ‖ C. Arrii ‖ Aponiani ‖ trierarchi ‖ class. praet. ‖ Misenens.

n. 69.
CIL III 168. Beryti.
D. M. ‖ M. Aurelio Domitio trierarc‖ho cl. pr. Antoninian. Ravennat. ‖ P. V. ‖ Vettia Vetilla Hepes marito bene ‖ merenti posuit ‖ [s. q.] h. a. aperuerit aliutve corpus ‖ induxerit dabit fisco Caesaris ‖ III d. nummum.

n. 70.
CIL X 3363. Baulis.
Valeriae Cres‖centis tr. f. ‖ Severae vix. ‖ an. III m. V.

n. 71.
CIL X 3360. Puteolis.
Dis Manib. ‖ C. Iulio Postumo ‖ militi ex class. pr. Miseniens. ‖ testamento fieri iussit de hs II m. ‖ arbit. T. Flavi Terentiani tr. ‖ h. m. s. s. e. h. n. s.

n. 72.
CIL X 3357. Miseni.
C. Iulio Caesaris ‖ l. Automato trierar. ‖ Iulia C. l. Plusia soror ‖ fecit et sibi et suis.

n. 73.

CIL X 3358. Neapoli.

Ti. Iulius Aug. et ‖ August. l. Diogenes tr. ‖ sibi et Nigidiae Eutychiae ‖ coniugi et suis Nigidia Eutychia ‖ S[ta]beriae C. l. Margaritae amicae ‖ suae h. m. h. n. s.

n. 74.

CIL X 3359. Incert. orig.

D. M. ‖ C. Iulio Her[a]‖clidae tr. cl. ‖ pr. Misenensis ‖ Artemidorus ‖ et Iulius et Hera‖clida heredes ‖ de hs VI n. ex te‖stamento eius ‖ fecerun.

n. 75.

CIGr. II 3692. Cyzici.

Ἀ‖γαθῇ [Τ]ύχῃ ‖ ὑπόμ[νη]μα Ἰου[λ. Ἀ]ρίας ‖ Ἰουλ. Ἀρίαν γένο[ς] Α[ἰγ]υπτίαν ἀπὸ κώμης ‖ Θμενταμύρ[ε]ως τοῦ Θεινίτου νομοῦ ‖ ἐτῶν νβ συμβιώσασάν μοι ἔτη λ[η Ἰ]ού[λ] Σε‖ρῆνος τριήραρχος κ[λ]άσ. [π]ρα[ιτ]ωρ. Μεισηνῶν ‖ τὴν [γ]λυκυτάτην σύμβιον εἰ δέ τις τολμήσει ‖ τῷ ταύτης τάφῳ προς[ελ]θὼν κεινῆσαι [ἢ] ‖ ὀρύ[ξ]αι οὐκ ἀ[πώ]σ[ει τ]ὸν ἐπηρτημένον αὐτῷ ‖ κίν[δ]υν[ον] ἐνκληθ[ή]σε[τ]αι γ[ὰ]ρ [τ]υμβ[ω]ρυχ[ί]‖ας οὐ μόνον ἀ[λλ]ὰ καὶ κατασχεθήσεται ‖ τῷ ὡρισμένῳ π[ρ]οστείμῳ τοῦ ταμείου ✶ Β ἔτ[ι τ]ε καὶ τῷ τῆς πόλεως ὁμοίως ✶ Α.

n. 76.

CIL XIV 110. Ostiae.

. . . . e imp. Caes. Com‖[modo Antonino] Pio Felice sacr. qu ‖ . . . . . a Dulic. milit. cl. ‖ . . . . . sent Ostia sub ‖ . . . . . ti Iusti tr. VII. Id. ‖ . . . . [Com]modo Aug. V cos. ‖ . . . Ter. Prisco ☙.

n. 77.

CIL X 2 8131. Stabiis.

. . . . . C. Longinius Priscus pater ‖ trierarc. cl. pr. Mis. et ‖ Licinia Procilla mater filio ‖ dulcissimo.

n. 78.

Ferr. 'Mem. di Tor.' XXXVI n. 592. Ferrarae.

D. M. ‖ Iuliae Statiliae ‖ Dativillae ‖ sanctissimae feminae ‖

coniugi incomparabil. ‖ P. Manilius Sabinianus ‖ tr. cl. pr. Mis. fecit.

n. 79.

CIL X 2 7291. Panormi.

. . . dius Prim[us] triarchus.

n. 80.

CIL X 3364. Puteolis.

[Sera]pis sibi et ‖ [P]risco tr. ‖ . . decur ‖ . . . . imo ‖ [et libertis liber]tábus ‖ [posterisque eor]um.

n. 81.

CIL X 2 7823. Pauli Piri prope Caralim.

D. M. ‖ Cn. Scri. C. l. / ‖ Boni // Puti // ‖ vix. ann. NTI vix ‖ LXIV Cl. ann. LX ‖ [P]udens c. ‖ tr.

n. 82.

CIL X 3479. Neapoli.

D. M. ‖ C. Terentius Longi‖nus optio factionis ‖ artificum vixit an‖nis XXX militavit an‖nis XI Tullius Titia‖nus tr. clas. praet. Misen. ‖ here. b. m. f.

n. 83.

CIL X 3354. Neapoli.

D. M. ‖ Felicionis ‖ iubenis reveren‖tissimi qui vix. an. XXI ‖ men. IIII dies XXVIII ‖ C. Valerius Macrinus ‖ [tr.] Augg. bernae suo ‖ b. m. f.

n. 84.

CIL X 3355. Neapoli.

D. M. ‖ Fortunati pueri rebe‖rentissimi qui bixit annis ‖ XV mes. VII die XII C. Vale‖rius Macrinus tr. ‖ alumno suo ‖ mer. ben. fec.

n. 85.

CIL X 3342[a]. Miseni.

[pro] reditu et vict[oria] ‖ . . . . ae Aug. m. c. totiusq[ue domus divinae] ‖ . . . decur. Misenis et Te[ani] ‖ L. Vit. Trierarc. Pris . . ‖ [pra]ef. leg. III. Gallic. pra[ef.] . . . . . ‖ Cl. Severo et . . . .

n. 86.
CIL XI 25. Ravennae.
Aeliae ‖ Maximae fil. ‖ dulcissim. ‖ q. v. a. IIII m. VIIII d. XX ‖ P. Aelius Maximus ‖ tr. et ‖ Flavia Detelia ‖ parentes ‖ infelicissimi.

n. 87.
CIL XI 71. Ravennae.
D ⸗ M. ‖ L. Licini Maximi ‖ tr. class. pr. ‖ Ravenn. ‖ natione Dalmat. ‖ vix. ann. XXXV ‖ milit. ann. XXV ‖ P. Aelius Quintus ‖ fratri piissimo ‖ faciendum cur.

n. 88.
CIL IX 41. Brundisii.
Iulia Cleo‖patra quae et ‖ Lezbia C. Iuli Men‖oetis Antiochensis ‖ Syriae ad Daphnem ‖ uxor Malchionis ‖ Caesaris trierarchi de ‖ triere Triptolemo.

n. 89.
CIL XI 86. Ravennae.
D. M. ‖ P. Petroni Afrodisi . . ‖ ex trierarc[h]. nauarc. . et principe cl. pr. Raven . . ‖ et Gaviae Gorgoniae eius ‖ Aelius Carpophorus ‖ parentibus.

n. 90.
CIL V 1048. Aquileiae.
Sestia‖lini tr. ‖ [e]t lib. Aug.

n. 91.
CIL X 3362. Neapoli.
⸗ D ⸗ M ⸗ ‖ Stoniciae Ansi‖ae ⸗ Heliane ⸗ Onomaste ‖ coniugi sine ⸗ quae‖rella ⸗ ‖ C ⸗ Antonius ⸗ Atinianus ⸗ tr ⸗

n. 92.
Eph. epigr. IV 925. Romae.
D. M. ‖ Eudemon vixit ‖ ann. XXXX et ‖ Posis qui vix. ann. XI Aurelius Diogenes trier. ‖ libertis suis bene mer. fec.

n. 93.
CIL VI 2 8929. Romae.
Helios Caesaris trierarchus.

n. 94.

CIL XI 3719. Alsii.

D. M. ‖ Ti. Claudi Maximi ‖ triarchi classis ‖ ////////////////

n. 95.

CIL X 3356. Neapoli.

D. M. ‖ Aeliae Chry‖seidi Aeli ‖ filiae cas‖tissimae ♂ ‖ feminae ‖ M. Cocceius ‖ Stephanus ‖ tr. Aug. c. ‖ coniugi ‖ b. m. f.

n. 96.

CIL VI 2 8928. Romae.

Caspius ‖ trierarchus ‖ Ti. Caesaris hic ‖ situs est.

n. 97.

CIL V 1813. Gemonae.

Ti. Magio Caeciniano ‖ trierarcho et ‖ Alsiae Postumae uxori ‖ nf. ns. nc.

n. 98.

CIL X 3361. Neapoli.

C. Marcius Volson ‖ f. Serg. Maximus tr. ‖ de lib. Aquila sibi et ‖ Siliae Eutychiae uxori ‖ et libertis libertab. posterisq. ‖ eorum omnib. t. f. i. ex hs ↀ adiecit eo ‖ Silia Eutychia coniunx hs ↀ ∞ ∞ ∞ CCC.

n. 99.

CIGr. III 6182[b]. Romae.

Μυ[ρ]σίλ[ο]ς τριήραρχος ‖ Δημήτριος Δημητρίου ‖ Μόσχος Μενεκράτου ‖ Ζήνων Ζήνωνος ‖ Ἀπολλώνιος Διονυσίου.

n. 100.

CIL XI 555. Caesenae.

Silvano ‖ Aug. sacr. ‖ C. Petronius ‖ Longus trierarchus.

n. 101.

CIL VI 3621. Romae.

D. M. ‖ M. Ploti Pauli qui et ‖ Zosimus tr. Aug. mil. ‖ ann. XXIX et Plotiae ‖ Isochrysidi patron. ‖ b. m. Plotia Alexandria ‖ lib. fec. et Plotiae ‖ Alexandriae fil. pien. ‖ b. m. vix. ann. XIII ‖ mens. VII dieb. XVII ‖ et posteris meorum ‖ in agr. p. VI in fr. p. VI.

n. 102.
CIL VI 3911. Romae.
C. Poppaeus Aprilis ‖ trierarc. v. a. XXX ‖ Eppia Prima coniugi ‖ suo benemerenti ‖ fecit.

n. 103.
CIL X 3337. Miseni.
Iovi ‖ Strigano ‖ L. Varenius Rufus ‖ tr.

n. 104.
Notizie degli Scavi 1890 p. 152. Romae.
. . . . . aedist . . . ‖ . . . ni . Aug. tr. ‖ . . . demi . .

VII. Tituli centurionum classium Italicarum.

n. 105.
CIL III f. 1 7290. In Piraeo.
M. Valeri ‖ Capito naup[h.] ‖ class. pr. Mis. ↄ Aelian[i] ‖ mil. ann. XXII vix. ann. XL //

n. 106.
CIL X 3378. Miseni.
D. M. ‖ M. Antonio Prisco ‖ vix. ann. VIII m. VIIII d. XV ‖ M. Antonius Gemellus ‖ ↄ III Neptuno pater et ‖ Antonia Prisca mater filio ‖ piissimo.

n. 107.
CIL XIV 232. Ostiae.
. . . . [vix. ann.] ‖ XXXII mil. a[nnis] ‖ h. b. m. f. Antonius Lon‖gus VI Ope.

n. 108.
CIL III 2 6109. Athenis.
D. M. ‖ M ⁊ Iulius Sabinianus miles ‖ ex clas. praetoriae Misenesis ‖ ↄ Antoni Prisci vixit annis XXX ‖ militavit annis VIII natio Besus.

n. 109.
CIL VI 3100. Romae.
D. M. ‖ M. Antonio ‖ Statio ‖ centurioni ‖ class. pr. Misen. ‖ qui vix. ann. L ‖ Antonia Statia ‖ patri ‖ pientissimo ‖ fecit.

n. 110.

CIL X 3533. Miseni.

D. M. ‖ C. Arris Apol‖linaris ↄ III Pa‖ce Domiti‖o filio suo ‖ b. m. fec.

n. 111.

CIL X 3365. Neapoli.

D. M. ‖ Cn. Arrius Myro ‖ n. Formianus vet. ‖ ex ↄ cl. pr. Misen. IIII Ve‖sta vix. annis L m‖ensibus VIII diebus ‖ XII Valeria Crispi‖na coniunx ‖ b. m. f.

n. 112.

CIL X 3366. Baulis.

D. M. ‖ Aurelia Iulia ‖ vix. ann. VI men. V ‖ Aureliu. Macedo ↄ ‖ filiae dulcissi. m. f.

n. 113.

CIL X 3370. Neapoli.

D. M. ‖ L. Salvio Pudenti militi ‖ ex classe praet. Mis. de III ‖ Concordia nat. Besso vixit ‖ ann. XXXV milit. ann. XVI ‖ Barbius Crescens veter. ex ‖ centurionib. eiusd. classis ‖ heres b. m. fecit.

n. 114.

Eph. epigr. VIII f. 1 709. Carali.

D. M. ‖ C. Iulius Candidus ‖ n. Bessus mil. ex clas. ‖ pr. Mis. ϒ ‖ Bati ‖ Rufi mil. an. XVIII ‖ m. X vix. an. ‖ XXXIIX.

n. 115.

CIL X 2 7595. Extra Caralim.

D. M. ‖ L. Metteni Mer‖catoris mil. cla‖ssis pr. Misenen. ‖ ≻ Caesili Hispani ‖ nat. Bessus mil. an. ‖ XVIIII vix. an. XL ‖ L. Mettenius f. et L. ‖ Mettenius Mercu‖rius lib. patri et pa‖trono b. m. f.

n. 116.

CIL X 6800. Ischiae.

D. M. ‖ Ti. Cl. Pison cen‖[t.] III Venere n. Asianus ‖ stip. XXVI q. v. a. XLIIII m. X d. XX ‖ Cl. Marcellina uxor ‖ et Ti. Cl. Pison filius ‖ b. m. f.

n. 117.
CIL III 556ª. Athenis.
Q. Statius Rufinus m. classis pr. ‖ Mis. ϒ Claudi Inge. vi. an. XXXVIII m. an. XVIII.

n. 118.
CIL X 3387. Incert. orig.
Dis. Manib. ‖ L. Pomponio Varo ‖ mil. ex class. pr. ‖ Mis. ϒ C. Tarulii ‖ Vitalis vixit an‖nis XXXV milit. ‖ ann. VIIII ‖ C. Aeternius Ru‖fus L. Statius ‖ Valens ϒ eadem ‖ M. Musidius Pe‖tra ϒ Clementis ‖ hered. b. m.

n. 119.
CIL X 3367. Pollenae.
. . . . . ‖ [C]oelio Dorg. ‖ [c]ent. cl. pr. ‖ [vix]sit annis LX ‖ . . . . cius Severinu ‖ . . . . . rotis lib. ‖ . . . . ono.

n. 120.
CIL XIV 234. Ostiae.
L. Carisi Val[enti] ‖ m. c. p. M. ϒ Dan[ai] ‖ nat. Vessus ‖ milit. an. XXI ‖ vix. an. XXXX ‖ Marius Hospitalis ‖ h. b. [m.] f.

n. 121.
CIL X 3572. Baulis.
D. M. ‖ T. Dinni Celeris ‖ ↄ III Vesta nat. ‖ Corso stip. XXII Antonia Nereis coniug. ‖ b. m. f.

n. 122.
CIL X 3389. Miseni.
ℒ D ℒ M ℒ ‖ L. Urbinio Quar‖tino mil. ex clas. ‖ pr. Misen. ϒ Faeni ‖ Iusti nat. Afer vix. ‖ ann. LX militavit ‖ annis XXV fecit ‖ L. Valerius Saturn. h. b. m.

n. 123.
CIL X 3381. Miniscolae.
D. M. ‖ C. Hammonius ‖ Fortis ϒ III Spe. na‖tione Aeg. vix. ‖ annis XXXVIII in his ‖ mil. an. XVIII C. Pe‖tronius Clemens opt. ‖ III Diana amico bene me‖renti fecit.

n. 124.

CIL X 3373. Baiis.

D. M. || Terentiae Se||cundillae vix. an. || XVIII m̄. VI Iulius || Athenodorus eme||rit. ex c. coniugi dul||cisimae b. m. f.

n. 125.

CIL III 225. Selinunte in Cilicia.

C. Iulius Celer veter. ex centur. || class. pr. Mis. vibus sibi et Iuliae || Primillae coiugi b. m. fecit pos||terisque suis tantum.

n. 126.

CIL III 558. In Piraeo.

D. M. || Sex. Valeri Pudes S Iul. || Quintini militavit || anos VIII vixit || anos XXX natio || Besus S. heres || Iul. Apolinaris || posuit ex cla || pr. Misenses.

n. 127.

CIL X 3386. Puteolis.

D. M. || T. Atti Nepotis qui Zecaepr. || miles clas. pr. Misen. ϒ Iulii Quinti || vixit annis L milit. ann. XXVII mens. VI || Domitius Draco heres b. m. f.

n. 128.

CIL VI 3118. Romae.

D. M. || M. Iul. Satulli veter. || et ϒ ex cl. pr. Mis. vixit || annis XLV hered. He||dia lib. et coniu[x] || fecit sibi et suis || post. eorum.

n. 129.

CIL XI 3533. Centum Cellis.

D. M. || P. Memmio Valenti || mil. cl. pr. Mis. || natione Bessus centu||ria Iuli Sereni || vix. an. XXX mil. || an. VIII fecit Q. Iulius || Dolis mil. cl. eiusdem || heres b. m.

n. 130.

CIL X 3384. Miseni.

D. M. || Ulpiae Primigeniae || sanctissima femina || vixit annis XXX || Iulius Severus Ↄ III Lu||cifero coniugi ka||rissimae et sui || amantissimae || b. m. f.

n. 131.

CIL X 3368. Baulis.

D. M. ‖ M. Marii ‖ Pudentis ↄ ‖ nat. Misenensis ‖ vix. an. XXII mil. a. IIII ‖ Scentia Marcia ‖ mater filio pientiss. ‖ b. m. f.

n. 132.

CIL VI 3135. Romae.

D. M. ‖ C. Valerio ‖ Apollonio mil. ‖ class. pr. Misenat. ‖ ⊀ Messi Proculi ‖ M. Turranius Rufus ‖ amico b. m. fecit.

n. 133.

CIL X 3369. Miseni.

D. M. ‖ T. Minucius Satur‖ninus ⊀ veteran. ‖ Helpidi vernae ‖ suae et sibi et lib. ‖ libertab. posterisq. ‖ eorum.

n. 134.

Eph. epigr. VIII f. 1 711. Carali.

D. M. ‖ L. Turranius ‖ Celer mil. ex ‖ cl. pr. Mis. nat. ‖ Dalm. vix. an. ‖ XXXX milit. an. ‖ XXIII curavit ‖ Q. Naevius ‖ Aquila ⊀. ‖

n. 135.

CIL X 3388. Neapoli.

Dis Manib. ‖ C. Valerio Ma‖ximo mil. cl. pr. M. ‖ cent. Nigrini n̄. Graec. ‖ vix. an. XLVI mil. an. XXV ‖ Valerius Maximus n‖om. Albani et Lucrio filio eius facien. ‖ cura.

n. 136.

CIL VI 3096. Romae.

D. M. ‖ C. Antestio Longo ‖ mil. clae. prae. Mis. ‖ ⊀ Paci Victoris nat. ‖ Alexandrinus vix. a. XL ‖ mil. an XXIII Munatia ‖ Pannychis coniugi b. m. f.

n. 137.

CIL VI 3130. Romae.

D. M. ‖ . . .ↄ Quintiano militi ‖ [classi]s praet. Misenatis ‖ [ↄ .] . . i Paeti militavit ‖ [an.] . . . vix. ann. XXXII ‖ . . . . . ns.

n. 138.

CIL VI 3125. Romae.

D. M. ‖ Plarentius ‖ Gratus vixit ‖ an. III mes. V ‖ d. XVIII D. ‖ Plarent. Grat. ‖ ⊀ cl. pr. Mis. ‖ p. f. fec.

n. 139.

CIL VI 3099. Romae.

D. M. ‖ M. Antonio ‖ Athenodoro ‖ vix. ann. XX ‖ mil. ann. III ‖ ϒ Precili ‖ Salutaris ‖ class. praet. Misen. ‖ M. Flavius Martialis ‖ ben. mer. fec.

n. 140.

CIL VI 3141. Romae.

D. M. ‖ M. Valeri ‖ Procul. ‖ mil. ex [c]lasse p[r]. ‖ Misen. ϒ Senti Maxim[i] [na]t. Bessus ‖ vix. a[n]nis ‖ . . . ||| XX . . us.

n. 141.

CIL X 3371. Prope Neapolim.

D. M. ‖ C. Sestio Pudenti ‖ ϒ vet. ex clas. pr. Mis‖enensi mil. ann. ‖ XXII vixit ann. XL‖VIIII lib. A[g]athop‖us et Bassus patrono ‖ benemer. poster[q].

n. 142.

Eph. epigr. VIII f. 1 710. Carali.

D. M. ‖ L. Scentio Valenti ‖ mil. ex clas. praet. ‖ Mis. ϒ Socelli ‖ Chilonis mil. ‖ an. XXVII Vi. an. ‖ XXXXVII nat. ‖ Bessus Scientia ‖ Eutycha patr. ‖ optimo et ‖ b. m. f. ‖ L. Calpurnius ‖ Fyrmus cura ‖ egi[t].

n. 143.

CIL X 3372. Incert. orig.

D. M. ‖ M. Suttis Valens ‖ natione Cilix cen‖tur. ex IIII Vesta vixit ‖ annis XXXV milita. ‖ annis XIII At . . i.

n. 144.

CIL X 3374. Miseni.

D. M. ‖ D. Tullius Aelianus ‖ III Iunone ↄ natio. ‖ Bessus vixit anis ‖ XXXXV militavit ‖ annis XXV ‖ Clodia Fadiana ‖ coiugi ‖ b. m. f.

n. 145.

CIL X 3375. Neapoli.

L. Valerio Dazantis ‖ f. Ispano ϒ. ex III Neptun. ‖ militavit annis XXXVII ‖ vixit annis LV Pannon. ‖ domo Flavia Sirmi Iunia Hygi[a] [coni]ugi bene merito de se.

n. 146.
CIL X 2 7592. Carali.
M. Epidi||us Qua||dratus || miles || ex classe || Misenens. || ⊀ Cn. Valeri || Prisci || milit. an. III || vix. an. XXVI || hic situs est.

n. 147.
CIL X 3383. Neapoli.
D. M. || M. Valeri Prisci ↄ || III Apolline natione || Aegypt. mil. ann. XXII || [vi]xit annis XXXXIII || . . . ritus lib. et h. b. m. f.

n. 148.
CIL X 3376. Neapoli.
D. M. || C. Velonius Macer ⊁ vetera||nus ex class. praet. Misen. || militavit ann. XXVI vixit || annis LXI natione Bessus || C. Velonius Macer miles ex eadem || classe et Valeria Velonia fili || patri piissimo fecerunt.

n. 149.
CIL X 3665. Neapoli.
D. M. || L. Vibio Ro||mulo ⊀ bete||rano beneme||renti heredes || fecerunt.

n. 150.
CIL XI 340. In agro Ravennati.
D. M. || C. Aemilio Severo || ⊀ n̄. Pan. vix. an. XLII || mil. an. XXII III Her. || Valeria Flavina || coni. p. c. || Et Pinnius Probus h.

n. 151.
CIL XI 183. Ravennae.
D. M. || Herenniae || Secundinae || con. opt. || Aurelius || Sabinus ⊀ || p. c.

n. 152.
CIL XI 40. Ravennae.
M. Aurelius || [Z]enodotus || [ve]t. ex ⊀ sibi et || [A]eliae Aquileiae || [c]oniug. dulciss. || vivus posuit || h. a. p. e. s. s. a. v. d. f. hs.

n. 153.

CIL XI 671. Fori Corneli.

M. Aur. Monta‖ni sacerdotis ‖ Liberi et Ecate ‖ Aur. Agathe fil. ‖ et Hirtia Capria ‖ coniux curagente ‖ Calpurnio . . . ‖ Faustino R . . . ‖ [c]l. pr. . . . ‖ [c]ent.

n. 154.

L'année épigr. 1892 n. 22. In Corsica.

D. M. ‖ C. Caninius Germanus ‖ veteranus Aug. ex cent. cl. ‖ pr. vixit an. LXXXX fecit ‖ C. Caninius Carpus ‖ patro. b. m. ‖ et sibi libertis liber‖tabusque posterisqu. ‖ eorum.

n. 155.

CIL XI 49. Ravennae.

C. Cassio ‖ Senecae vet. ex ϒ ‖ L. Aemilius ‖ Kapito h. et ‖ Licinia Pros‖dexis coni[u]. ‖ b. m. p. c.

n. 156.

CIL III 322. Calchedone.

D. M. ‖ C. Iulio ‖ Valenti ‖ cent. class. ‖ pr. Ravenn. ‖ vixit ann. ‖ XL mil. ann. XXII ‖ C. Iulius Flavian. ‖ amico m. p.

n. 157.

CIL V 2834. Patavii.

L. Memmio Iden. Hebreni ‖ mil. class. ϒ Sabini qui vixit ann. XXX ‖ militavit ann. XII hered. eius fecer. ‖ Iarsa frater suus Paulus Q. Cusfilia per ‖ L. Coranum Ursu[l]um fiduc. her.

n. 158.

CIL IX 3891. Luci ad ripam Fucini lacus.

C. Iulio Ce‖leri mil. cla. ‖ prae. Raven. ‖ ϒ Seleni Sev[e]ri ‖ mil. an. XXIX ‖ vix. an. L ‖ her. posuit ‖ L. Valerius Ve‖recundus ‖ b. m. de se.

n. 159.

CIL IX 42. Brundisii.

Scaeva Liccai ‖ mil. de lib. Triton ‖ Ↄ M. Vetti vixi. an. ‖ XXXV mil. an. /// ‖ h. s.

n. 160.

Eph. epigr. IV 923. Romae.

. . . . tivo ex protectoribu[s] ‖ . . . Ↄ classis Rabennatium ‖

[annis] . . mensibus VII diebus ‖ [benem]erenti coniugi du[lcissimo] ‖ . . depositus IIII Non . . ‖ . . ro puero qui vixit . . .

n. 161.
CIL X 3385. Incert. orig.
D. M. ‖ M. Antoni Apol . . ‖ gubernato . . ‖ centur. Ar.

n. 162.
CIL X 3380. Incert. orig.
D. M. ‖ Cattio Sabino Sossio filio in‖comparabili qui vixit annis XI ‖ mensibus IIII diebus VIII horas VI ‖ Cattius Sossius Felix Scriba pater ‖ ↄ III Pace et Fannia Sabina ma‖ter filio bono et innocentissi‖mo b. m. f. EYŸY XI.

n. 163.
CIL X 3390. Incert. orig.
M‖. . . o Cice . . ‖ . . . escupo ‖ . . . . ae. E. ex ‖ . . . . ↄ Caesi ‖ . . . . nation. ‖ . . . i. XXXX.

n. 164.
CIL X 3600. Incert. orig.
D. M. ‖ M. Maecius Rufus ‖ manipularis ex III ‖ Salvia natio. Vessus ‖ vixit annis XXX mili‖tavit annis XI heredes ‖ S Ced‖ius Memor et Taru‖llius Rufus f. b. m.

n. 165.
CIL VI 3165. Incert. orig.
Dis. Man. ‖ C. Caecilio Va‖lenti qui Chilo. Bithi ‖ f. Ↄ Valeri Rufi III Nept. ‖ vix. ann. XXXII milit. ‖ ann. XVII sibi et suis T. ‖ Annius Dexter et Vene‖ria liberta eius heredes ‖ bene merenti.

n. 166.
CIL X 2 7288. Panormi.
D. M. ‖ [A]ur. Rustico mil. ‖ ann. VIII tr. ↄ Zeno‖nis Mar. Germanici‖anus mil. ann. X ‖ Valer. Victorinus ‖ her. b. m. f.

n. 167.
CIL X 3338. Neapoli.
. . . . ‖ ↄ III Merc. ‖ ex vot . . . Reconc[epto] ‖ . . . . v.

VIII. Tituli ceteroquin memorabiles.

n. 168.

CIL III f. 1 7327. Thessalonicae.

D. M. s. || T. F. Srbestiano mil. || cl. pr. Mis. P. V. Philip. || S III Vic. M. Aur. Salvi||anus fra. et con.

n. 169.

CIL X 2 7456. Cephaloedii.

Oppius. Valen[tin.] || Aug. III et || . . . ndine Optata || . . . pinio Atimeto || et Vi . . .

n. 170.

CIL XII 2412. Augusti.

Claud. Albinae || Tib. Cl. Albini || nauarc. clas. || Germ. filiae || I. Pompeius || Pr | | | iu ' || coiug. optim.

n. 171.

Eph. epigr. VIII f. 1 734 = L'année épigr. 1889 n. 158. Olbiae.

Aurelio || ex l. Sal. || Augusta || an. LX st. || XXX hes. ||

n. 172.

L'année épigr. 1892 n. 140. Neapoli.

D. M. || C. Lysio Tertullo || militi classis pr. || Misenatium Pie || Vindicis centur. || triere Minerva || natione Dalmat. || stip. III || b. m.

n. 173.

Syll. papyr. mus. Berol. fasc. 5 n. 113.

Ἀντίγρ(αφον) ἐπ[ικρ(ίσεως) . .] . . [. . . . .]
οὐετρανοῦ καὶ . . [. . . .] . . . . [. . .] αι . . . . .
θυγατρὸς αὐτοῦ

1. *Ἐκ τόμου ἐπικρίσεων Γαίου Ἀουιδίου Ἡλιοδώρου γενομένου ἡγεμόνος, οὗ προγραφή. Οἱ ὑπογεγραμμέ(νοι)*
2. *οὐετρανοὶ στρατευσάμενοι ἐν εἵλαι[ς] κ[αὶ] ἐν σ[π]είραις καὶ ἐν κλάσσαις δυσὶ Μεισηνάτῃ καὶ Συριακῇ.*
3. *ἐπιτυχόντες σὺν τέκνοις καὶ ἐγγόνοις τῆς Ῥωμαίων πολειτίας καὶ ἐπιγαμίαν* (sic) *πρὸς γυναῖκας*
4. *ἃς τότ[ε] εἶχον, ὅτε αὐτοῖς ἡ πολει[τ]ία ἐδόθ[η], ἢ εἴ τινες ἄγαμοι εἶεν, πρὸς ἃς ἐὰν*(sic) *μεταξὺ ἀγάγωσι,*

5. [τύχο]ι μ[ό]νο[ν] μιᾶς ἕκα[στο]ς, ἔτι δε κ[αὶ] ἕτ[ε]ροι οὐε-
[τρ]ανοὶ οἱ χωρὶς χαλκῶν καὶ ἕτεροι οὐετρανοὶ
6. καὶ αὐτο[ὶ ἐ]πιτυχόν[τ]ες μόνοι τῆς Ῥωμαίω[ν] πολειτίας
ὁμοίως δὲ καὶ Ῥωμαῖοι καὶ ἀπε
7. λ[ευθερικοὶ] καὶ δοῦλ[ο]ι καὶ ἕτεροι παρεγένο[ντ]ο πρὸς
ἐπίκρισ[ιν] Γαίου Ἰουιδίου Ἡλιοδώρου
8. ἐ[πάρχου Αἰγ]ύπτ[ο]υ ἀπὸ τῆς πρ[ὸ] ιε̄ καλανδῶν Μ[αρ-
τίω]ν ἥτι[ς ἐστ]ὶ [το]ῦ Μεχεὶρ [ἡ] κᾱ ἀ[χρι] [τ]ῆς π[ρὸ ιξ̄]
9. [καλανδῶν Ἰου]νίων [ἥτι]ς ἐστὶν μ[ηνὸς Παχὼν] κᾱ τοῦ ἐνε-
στῶτος ϛ Αὐτοκράτορος
10. [Καίσαρος Τ]ίτου Αἰλί[ου Ἁδριανοῦ Ἀν]τωνε[ίν]ου Σεβα-
στοῦ Εὐσεβοῦς. Ἃ δὲ παρέθεντο δικαιώμ(ατα)
11. [. . . . .]ιωνατ[. . . . .]ω [λ]εγει[ῶν]ος β̄ Τραιανῆς Ἰσχυ-
ρᾶς ἑκάστῳ ὀνόματι παραγ(ενομένῳ)
12. μ[. . . . .]ων ἢ [. . . .] [.] βουλόμενος παρεπιδημεῖν πρὸς
καιρὸν
13. [. . . . πολ]είτη [. . . . .] ϑ .[. . . . .] Χ̣ [. .] . . . [. . . .]

n. 174.

CIA III 2 1447. In Piraeo.

Μαΐωρ Φιλίππι στρατει‖ώτης ληκτὸς κλάσ‖σης Συριακῆς γένει Ἀ‖ράδιος ἐτῶν τρει‖άκοντα δύω.

TITULI ACCURATIUS EXPLANATI SIVE EMENDATI.

	pagina
CIL II 1178 (n. 8) . .	303
CIL III 556[a] (n. 117) .	338 adn. 2
557	338 adn. 3
1919 (n. 56) .	304 seq.
1980	337 adn. 2
6980	375 seq.
7290 (n. 105) .	392 adn. 4
7327 (n. 168)	390 c. adn. 1
p. 850 (n. 5) .	400 adn. 1
CIL V 328 (n. 50) . .	410 adn. 3
CIL VI 1063	306 c. adn. 1
	387 seq.
1644 (n. 54) .	359
3165 (n. 165) .	388
CIL VIII 8934 . . .	352 adn. 2
14729 (n. 55)	359
14854 (n. 57)	362
CIL IX 41 (n. 88) . .	385 seq.
42 (n. 159) .	388 seq.
CIL X 3340	371—377
3342[a] (n. 85) .	376 adn. 4. 5
3346	385
3350 (n. 65) .	368—370
3364 (n. 80) .	376 adn. 3
3380 (n. 162) .	393

	pagina
CIL X 4868 (n. 1) .	292 adn. 7
	397 adn. 1
7288 (n. 166)	332 adn. 1
7456 (n. 169)	332 c. adn. 2
8215 (n. 62)	375 adn. 5
CIL XI 343 . . .	383
CIL XII 2412 (n. 170)	366 c. adn. 3
CIL XIV 2105 . .	291 adn. 3
Eph. epigr. II p. 457	
(n. 4)	400 adn. 1
Eph. epigr. IV 922	
(n. 64)	368—370
Eph. epigr. VIII f. 1 734 (n. 171)	
	331 adn. 9
CIRh 684	383 c. adn. 2—4
L'année épigr. 1892	
n. 140 (n. 172) . .	389 seq.
CIA III 2 1447 (n. 174)	338 c. adn. 5. 6
	339 c. adn. 1. 2
Bull. de l'Inst. Égypt.	
XIII 175 seq.	
	377—380
Syll. pap. mus. Berol.	
f. 5 n. 113 (n. 173)	422—429
f. 9 n. 265	426 adn. 1. 3

TABULA ARGUMENTI.

pagina

Praefatio . . . . . 277—278

Caput I. De classium Italicarum origine . . . . . 279—297

Caput II. De nominibus classium Italicarum . . . . . 298—307

Caput III. De bellis, quibus Italicae classes interfuerunt . . 308—317

Caput IV. De classium Italicarum

1. regionibus . . . . . 318—319
2. stationibus . . . . . 319—345

Caput V. De classium Italicarum ducibus . . . . . 346—395

1. De classium praefectis . . . . . 346—357
2. De classium subpraefectis . . . . . 357—359
3. De classis praepositis . . . . . 359—361
4. De praepositis reliquationi . . . . . 361—362
5. De nauarchis sive decanis . . . . . 363—381
6. De trierarchis . . . . . 381—387
7. De centurionibus classicis . . . . . 387—395

Caput VI. Indices nominum ducum classium Italicarum . . 396—416

1. praefectorum . . . . . 396—410
2. subpraefectorum . . . . . 410—411
3. praepositorum 411
4. praepositorum reliquationi 412
5. nauarchorum . . . . . 412—413
6. trierarchorum . . . . . 413—414
7. centurionum . . . . . 414—416

Appendix I. De quattuor classiariorum Romanorum monumentis . . . . . 417—422

Appendix II. De tabula Graeca ad Misenatem classem pertinente . . . . . 422—429

pagina

Tituli ducum classium Italicarum . . . . . 430—458
Tituli accuratius explanati sive emendati . . . 459

Accedunt septem tabulae: 1. Ravennae
2. Miseni
3. classium Italicarum stationum
4. M. Iulii Sabiniani sepulcri
5. T. Taronii Celeris sepulcri
6. M. Valerii Capitonis sepulcri
7. T. F. Sabestiani sepulcri

ADDENDA.

Titulis, quos subiunximus disputationi de legionibus Romanorum I. Minervia et XXX. Ulpia supra p. 1 sq. institutae, nonnullos nunc liceat addere. Ritterlingii enim liberalitate interim factum est, ut eorum titulorum, qui in dissertatione conscribenda nos fugerunt, notitia pararetur copiaque.

Sunt autem tituli hi:

A. Legionis I. Minerviae.

I. „Westd. Zeitsch." 1892 p. 279. „Nymvegen".

In h. d. [d.] ‖ . . . . . ‖ . . . . . ‖ . . . . . ‖ . . . . . ‖ leg. leg. I. M. S[e]‖veri. Alexsan‖[d]rianae v. s. l. m. ‖ Fusc[o] II et Dextro c[os].

Legatus igitur fuit ignotus ille vir legionis I. Minerviae anno 225, ut post Autidium Coresnium Marcellum, ante Cn. Cornelium Aquilium Nigrum munere videatur esse functus (cf. supra p. 77).

In hoc uno, si quid video, titulo, „Severiana Alexandriana" appellata est haec legio.

II. „Recueil de la société. archéol. de Constantine" 1893 p. 261 = „Revue archéol." 1893 I. p. 396 n. 88. Announae. (Afric.).

[Q. Antistio Advento] ‖ Q. f. Quir. Postumio Aq[u]‖ilino cos. sacerdoti Fetia li leg. Aug. pr. pr. provinc. Ger‖maniae Inferioris leg. Aug. ‖ at praetenturam Italiae et ‖ Alpium expeditione Germa nica cura operum locorumq. ‖ publicorum leg. Aug. pr. pr. ‖ provinc. Arabiae leg. Aug. leg. ‖ VI. Ferratae et se-

cundae Ad‖iutricis translato in eam ex‖peditione Parthica qua do‖natus est donis militaribus ‖ corona murali vallari au‖rea hastis puris tribus ve‖xillis duobus praetori leg. ‖ pr. pr. provinc. Africae tr. pl. se‖viro eq. R. q. pr. pr. provinc. ‖ Macedoniae tribuno mil. ‖ leg. I. Minerviae P. F. IIII vir. ‖ viarum curandarum ‖ Sex. Marcius Maximus ob in‖signem eius in se beni‖volen‖tiam s. p. p. d. d.

Circiter annum 152 trib. mil. leg. I. Min. — De hoc titulo nuperrime egit Ritterlingius in „Westd. Zeitschr." 1894.

III. „Bullett. della commiss. archeol. commun. di Roma" 1886 p. 141 n. 1067. Romae.

P. Aelius Longinus ‖ ϟ leg. I. Minerviae ‖ tabula posui ex ‖ hostensum deo‖rum positum ‖ V idus Octobres.

Ritterlingius coniecit Longinum fuisse ϟ exercitatorem equitum singularium imperatoris.

IV. „Allmer et Dissard: Musée de Lyon. Inscriptions antiques" I. 221 sqq. Lugduni.

[D.] M. [et m]emor[iae] ‖ [aeter]nae ‖ . . . . . ni Quar ‖ . . . . [qui] probatus ‖ [annorum] XX [m]ilita‖[vit an]nis XVIII ‖ . . [h]astatus in le[g.] ‖ I. M. [fa]ctus ex[a]ct[i]s ‖ [procuratoris] pro‖[vinciar]um dua‖[rum Lu]gud. et Aqui‖tanicae ‖ . . . . inia Festa c[o]n‖[iugi] incomparabi‖li p. c. et s. a. d.

V. „Revue épigr. du midi de la France" I. p. 111 n. 128. Lugduni.

Attio Alcimo ‖ v. e. proc. ferrari‖arum Cogitatinius In venis bf. leg. leg. ‖ I. M. [Alexandrianae] ‖ patrono . . . . ‖ . . . . .

De cognomine eraso (v. 5) nihil certi, credo, statui potest. Allmerus quidem coniecit „Alexandrianae" esse supplendum; eodem autem iure scripserimus „Antoninianae". Nam quod Allmerus l. l. contendit cognomen „Antoninianae" non nisi ab ea legione esse usurpatum, quae in Africa tetendit, prorsus erravit. Tribus in lapidibus legio I. Min. cognominatur „Antoniniana" (cf. supra titulos n. 63, 72, 110), et te-

gulae permultae in Germania Inferiore effossae eiusdem rei testes sunt (cf. supra p. 108 n. 117 c).

VI. „Allmer et Dissard" l. l. I. 208 sqq. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae aeternae ‖ Pontiae Martinae natione ‖ provincialis quae vixit annis ‖ XXXX mens. II dieb. V M. Pontius ‖ Gemellus veteranus leg. I. M. P. F. ‖ [m.] h. m. ex bf. proc. Pontiae Mai‖tinae libertae et coniugi ‖ karissimae ‖ feminae sanctissimae ‖ et incomparabili quae vixit cum eo annis XXII ‖ mens. II dieb. V ‖ sine ulla animi laesione ‖ M. Pontius Gemellus vius ‖ sibi posterisque suis faci‖undum curavit et sub ‖ ascia dedicavit ‖ have dulciti Gaudentius ‖ te salutat ‖ bonis bene.

Circiter annum 200 titulus videtur esse positus.

VII. „Allmer et Dissard" l. l. I. 217 sqq. Lugduni.

D. M. ‖ T. Flavio Floro‖domo Philippopoli ‖ ex prov. Thracia ‖ veter. leg. I. Min. P. F. ‖ ex bf. proc. qui sep‖ties denos animam ‖ sine crimine pertu‖lit annos Threptius ‖ Val. Primus Viperius ‖ et T. Fl. Protus her. ‖ et sibi f. c. et s. a. d.

Titulum infra invenies legionis XXX · V·V · **P**·**F** (p. 467 n. VII) huic simillimum. Uterque enim miles, quorum memoria his monumentis servata est, et Philippopoli natus est et „septies (sexies) denos animam sine crimine pertulit annos". Allmerus l. l. recte animadvertit heredes, qui titulum posuerunt, imitando exprimere voluisse talem fere hexametrum: ‘bis denos animam sine crimine pertulit annos’; sed non ita rei metricae fuisse peritos, ut intellegerent „septies" vel „sexsies" pro „bis" posito hexametri rhythmum prorsus deleri. — Elucet autem eodem fere tempore hos titulos esse exaratos, quod tempus cognomine **P**·**F** legionis XXX·V·V· paullo accuratius definitur (cf. supra p. 42 sqq.). — Quod titulis T. Flavii Flori et L. Septimii Muciani probatur circiter annum 200 in legionibus I. Min. et XXX. Ulpia milites ex provincia Thracia oriundos stipendia meruisse, non est, quod miror, cum iam ex titulo Bramb. 475 (n. 52) militem natione Thracem in legione I. Min. Severiana militasse didicerimus (cf. supra p. 30). Fortasse idem C. Iulius Castinus, qui vexillarios legionum IIII. Ger-

manicarum VIII. Aug., XXII. Prim., I. Min., XXX·V·V· „adversus defectores et rebelles“ i. e. contra Pescennium Nigrum eiusque socios, Parthos, in Asiam duxit (cf. p. 64 sqq.), in Thracia dilectum instituit, quo detrimenta bello accepta sarciret.

VIII. „Allmer et Dissard“ l. l. I. 280 sqq. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae ae‖ternae Claudiae ‖ Felicitatis coniu‖gis sanctissimae ‖ et incomparabili[s] ‖ quae vixit cum eo ‖ annis VI mensibus V ‖ diebus XV Messori‖us Florus vetera‖nus leg. I. M. P. F. ‖ hunc titulum ‖ quem feci coiu‖gi carae et mihi ‖ vivus oro florbus ‖ Florum hilares condecoretis am‖ici p. c. et sub ascia ‖ dedicavit.

IX. „Allmer et Dissard“ l. l. I. p. 266 sqq. Lugduni.

D. M. Iul. Aventini vet. leg. ‖ prim. Minervae ‖ qui vixsit annis LXI ‖ Iulia Frigia posuit ‖ coniux qantum ad la‖borem nutricio qan‖tum ad pietatem patri ‖ qantum ad benevolen‖tiam patrono et Iulia ‖ Lucia infas laboriosis‖sima qui non licuit ma‖nibus suis patris oculos ‖ tegere cuivis spiritus ‖ ab hominibus mali inter‖emtus est Frigia coniux ‖ et Lucia filia p. curaver. ‖ qui mecum vixsit anis XX ‖ et sub ascia dedicaver.

B. Tituli legionis XXX. Ulp.

I. C. I. Gr. 4029. Ancyrae.

Γ. Ἰούλιον Γ. ὑι̣ὸν Φαβίᾳ Σεου‖ήρον γενόμε‖νον πρῶτον μὲν ‖ πεντεκαιδεκά‖δρων τῶν ἐκδικα‖ξόντων τὰ πράγματα ‖ ἵππῳ δημοσίῳ τι‖μηθέντα χιλίαρχον ‖ λεγιῶνος δ΄ Σκυ‖θικῆς, ταμίαν καν‖διδάτον δήμαρχο[ν] ‖ καν̣διδάτον ἱερε‖ὲ καὶ τ΄ ἀνδρῶν ἐπὶ τὸ ‖ ἱεροποιὸν στρα‖τηγὸν οὐρβανὸν πρε‖σβευτὴν λεγιῶνος ‖ λ΄ Οὐλπίας Νικεφό‖ρου ἐπιμελητὴν ὁ‖δοῦ Ἀππίας ὕπατον ‖ πρεσβ. ἀντιστρατη‖γὸν Συρίας Παλαι‖στείνης Τρέβιος ‖ Κοκκήιος Ἀλέξαν‖δρος τὸν ἑαυτοῦ εὐ‖εργέτην.

Anno 155 consul; circiter annum 150 legatus legionis I. Minerviae videtur fuisse.

II. „Xanten“.

D. I. M. M. Iul. ‖ Martius ‖ Ɔ leg. XXX·V·V· ‖ leg. XXII. Pr. P. F. ‖ Silanis duobus ‖ cos.

Tituli adhuc inediti Ritterlingius fecit ectypum benigneque mecum communicavit.

III. C. I. L. VI. 3636. Romae.

L. Val. Fronto milit. in leg. XXX. emit hoc praedi|um et in hac area fecit sibi ubi poneretur et reliquit ‖ liberto Basso et Trophme custodibus fu turis sive quid ex eis natum fue‖rit ne cui liceat hoc praedium ‖ venundare posterisque eorum.

Errore factum est, ut hic titulus legioni Antonii tribueretur (cf. p. 41 adn. 1).

IV. „Allmer et Dissard" l. l. I. 379 sqq. Lugduni.

D. M. | et memoriae ‖ aeternae ‖ Avitiae Restitute ‖ feminae sanctis|simae T. Fl. Ulfus ‖ sig. leg. XXX·V·V·S·A· ‖ coniugi carissim. | quae vixit ann. XXV ‖ et sibi vivus fecit ‖ et sub ascia dedika‖vit.

Cuius supra p. 120 n. 174 non nisi nomen munusque praebuimus, T. Fl. Ulfi, hic habes titulum accurate descriptum.

V. „Allmer et Dissard" l. l. I. 393 sqq. Lugduni.

D. M. | et memoriae aeter|nae M. Aureli Ianuari ‖ veterani ex legion. | XXX·V·V· | Aurelia Pervinca ‖ lib. eius et heres patro|no ponendum cura|vit et sub ascia dedi|cavit.

VI. „Allmer et Dissard" l. l. I. 395 sqq. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae ae|ternae T. Flavi Vi|thanni vetera|ni leg. XXX·V·V· Ul|pius Verus vete|ranus leg. s. s. et ‖ Vithannia Ni|ce liberta et con|iunx et Verecun|dinia Donata | heredes ‖ faciendum cu|raverunt et sub ‖ ascia dedicaver.

VII. „Allmer et Dissard" l. l. I. 391 sqq. Lugduni.

D. M. ‖ L. Sept. Muciani m. h. m. ‖ ex leg. XXX·V·V· P. F. domo ‖ Philippopoli qui sexsies ‖ denos animam sine ‖ crimine pertulit ann[o]s ‖ L. Sept. Peregrinus fil. et ‖ Secundinia Iusta uxor ‖ her. f. c. et s. a. d.

cf. supra p. 465 n. VII.

VIII. „Allmer et Dissard" l. l. I. 383 sqq. Lugduni.

M. Pompei Quin‖ti vet. ex bf. ‖ trib. leg. XXX·V·V· ‖ Magnia Flo|rentina uxsor et heres coniugi ‖ carissimo f. c. ‖ [et sub a]scia ‖ [dedicavit].

Restat, ut Ritterlingio gratias agamus quam maximas. — Postremo hoc unum liceat addere, quod, cum iam in curriculo vitae, dissertationi inaugurali subiunctae, dictum sit, in his studiis Lipsiensibus adhuc locum litterasque non obtinuit, in tota hac disputatione conscribenda a Conrado Cichorius, qua est benevolentia studioque in tirones, maxime me adiutum esse, ut ex iis, quae enucleavimus, non exiguam partem illius viri debeamus ingenio liberalitatique.

OTTO SCHILLING.

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.

Tab. 1.

MARE SUPERUM
Padus
Ὄλανα
Volane
Trigaboli
Ferrara
Ha Joa Padusa
V. Volane
Po di Volano
IV. Sagis
Porto di Magnavacca
III. Caprasia
Porto di Belocchio
II. Spineticum
Po di Primaro
GALLIA CISPADANA
Silarus
Sillaro
Valrenus
Santerno
Fossa Augusta
Fossa Asconis
Sinius
Senio
Anemo
Lamone
Ravenna
Cassarea
Classis
Portus Rav.
I. Fossa Aug.
Palus
Fossa
Ravennae tabula.

Tab. 2.

MARE INFERUM
Monte Procida
ACHERUSIA LACUS
LAGO FUSARO
CAMPANIA
Miniscola
MARE MORTO
PORTUS MISENI
LACUS AVERNUS
PORTUS JULIUS
Piscina mirabilis
LACUS LUCRINUS
Colle di Bacoli
Baiae
SINUS PUTEOLANUS
Misenum
PORTUS MISENI
Pta di Pennata
MARE INFERUM
Puteoli
Pozzuoli
From. Miseni
Miseni tabula.

Lac Lemanus
Gallia Narbonensis
Albigaunum
Albintimilium
Nicaea
Luna
Ravenna
Aquileia
Concordia
Altinum
Tergeste
Portus Sicilis
Tiber
Ancona
Salonae
Dravus
Savus
Danubius
DACIA
Danubius
MAEOTIS
Chersonesus Taurica
Danubius
PONTUS EUXINUS
Sinope
MOESIA
ILLYRICUM
THRACIA
Byzantium
Chalcedon
ASIA
Cyzicus (Classis Pontica)
Thessalonice
Lesbos
Mytilene
MARE AEGAEUM
Cyclades
Rhodus
Creta
MARE LYCIUM
CYPRUS
Salamis
Paphos
Berytus
SYRIA
MARE PHOENICIUM
Nabataei
ARABIA
Pelusium
Alexandria
Nilus
AEGYPTUS
CYRENAICA
Cyrene
Syrtis Maior
AFRICA
GAETULIA
Syrtis Minor
MAURETANIA
NUMIDIA
Carthago
SICILIA
Cephalbedium
Panormus
MARE IONIUM
Cephallenia
Corcyra
Brandisium
Epirus
GRAECIA
DALMATIA
MARE HADRIATICUM
Lacus Fucinus
Lacus Tiberinus
Lerium
Cellus
Roma
Ostia
Antium
Tarracina
Misenum
Baiae
Puteoli
Aquarius
Capua
Neapolis
Stabiae
Surrentum
Salernum
Velia
Mariana
Alesia
Centum
Olbia
CORSICA
SARDINIA
Metalla
Carales
MARE SARDOUM
Fl. Rhodanus
Massilia
Forum Iulii
Seechades
Antipolis
Monoecus
MARE TUSCUM
MARE INTERNUM

Lichtdruck v. Julius Klinkhardt, Leipzig.

M. Julii Sabiniani Misenatis sepulcrum.

Lichtdruck v. Julius Klinkhardt, Leipzig.

T. Taronii Celeris Ravennatis sepulcrum.

Lichtdruck v. Julius Klinkhardt, Leipzig.

M. Valerii Capitonis Misenatis sepulcrum.

Academiae Vindobonensis concessu expressum.

Lichtdruck v. Julius Klinkhardt, Leipzig.

T. F. Sabestiani Misenatis sepulcrum.

THE UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
3 8198 322 560 150